
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Кафедра теорії кримінального процесу та судоустрою

Л. Д. Удалова

**КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС УКРАЇНИ
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА**

Підручник

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих юридичних навчальних закладів*

Київ
КОНДОР

2005

УДК: 347 (07)
ББК 67.9(4УКР)308я73
У 28

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих юридичних навчальних закладів
(Лист МОНУ №14/18.2— 1797 від 21.07.05)*

Рецензенти:

Азаров Ю.І., кандидат юридичних наук, доцент;
Стахівський С.М., кандидат юридичних наук, доцент;
Шумило М.Є., доктор юридичних наук, професор.

Удалова Л.Д.

У 28 **Кримінальний процес України. Особлива частина:**
Підручник.— К.: Кондор, 2005.— 280 с.

ISBN 966-351-021-8

У підручнику викладено навчальний матеріал з курсу особливої частини кримінального процесу України для вищих юридичних навчальних закладів.

Розрахований на студентів та слухачів юридичних навчальних закладів, де вивчається кримінальний процес України.

ББК 67.9(4УКР)308я73

ISBN 966-351-021-8

© Л.Д. Удалова, 2005,
© «Кондор», 2005

Зміст

Особлива частина

Тема 1. Порушення кримінальної справи.....	6
1. Поняття стадії порушення кримінальної справи та її завдання.....	7
2. Органи та посадові особи, які мають право порушити кримінальну справу.....	10
3. Приводи і підстави до порушення кримінальної справи.....	13
4. Процесуальний порядок порушення та відмови в порушенні кримінальної справи.....	18
Література.....	21
Тема 2. Загальні положення досудового розслідування.....	22
1. Поняття стадії досудового розслідування та її завдання. Форми досудового розслідування.....	23
2. Загальні положення досудового розслідування.....	36
Література.....	46
Тема 3. Слідчі дії.....	48
1. Поняття слідчих дій та їх класифікація.....	49
2. Процесуальний порядок провадження слідчих дій.....	56
Література.....	83
Тема 4. Притягнення особи як обвинуваченого.....	85
1. Значення і підстави притягнення особи як обвинуваченого.....	86
2. Процесуальний порядок притягнення особи як обвинуваченого.....	94
3. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому прав і його допит.....	99
4. Зміна обвинувачення в стадії досудового розслідування.....	105
Література.....	109

Тема 5. Запобіжні заходи.....	110
1. Поняття запобіжних заходів, мета і підстави їх застосування.....	111
2. Види запобіжних заходів та їх характеристика.....	113
Література.....	126
Тема 6. Зупинення та закінчення досудового розслідування.....	128
1. Підстави та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування.....	129
2. Форми закінчення досудового розслідування.....	132
3. Підстави та процесуальний порядок закриття справи.....	134
4. Процесуальний порядок закінчення досудового розслідування складанням обвинувального висновку.....	138
Література.....	145
Тема 7. Підсудність. Попередній розгляд справи суддею..	147
1. Поняття і значення підсудності. Види підсудності.....	148
2. Процесуальний порядок попереднього розгляду справи суддею...	152
Література.....	159
Тема 8. Судовий розгляд	160
1. Поняття, суть і значення судового розгляду.....	161
2. Межі судового розгляду.....	164
3. Структура стадії судового розгляду та характеристика її частин...	167
Література.....	188
Тема 9. Апеляційне провадження.....	191
1. Поняття, завдання та основні риси стадії апеляційного провадження.....	192
2. Суб'єкти, порядок і строки апеляційного провадження.....	196
3. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції.....	202
4. Скасування, зміна вироку, ухвали (постанови) апеляційним судом.....	209
Література.....	217
Тема 10. Провадження в касаційній інстанції.....	219

1. Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку.....	220
2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання та строки касаційного оскарження і внесення касаційного подання.....	223
3. Суди, які розглядають справи в касаційному порядку.....	227
4. Розгляд справи касаційним судом.....	228
Література.....	236

Тема 11. Виконання вироку, постанови та ухвали суду..238

1. Суть, значення та завдання стадії виконання вироку, ухвали і постанови.....	239
2. Набрання вироком, постановою та ухвалою суду законної сили і порядок звернення їх до виконання.....	244
3. Питання, які вирішуються судом у стадії виконання вироку.....	252
Література.....	266

Тема 12. Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження.....269

1. Поняття і значення стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.....	270
2. Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.....	272
3. Строки та порядок перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.....	274
Література.....	278

Особлива частина

ТЕМА №1

Порушення кримінальної справи

- 1. Поняття стадії порушення кримінальної справи та її завдання.*
- 2. Органи та посадові особи, які мають право порушити кримінальну справу.*
- 3. Приводи і підстави до порушення кримінальної справи.*
- 4. Процесуальний порядок порушення та відмови в порушенні кримінальної справи.*

1. Поняття стадії порушення кримінальної справи та її завдання

Порушення кримінальної справи є першою, початковою стадією кримінального процесу. Суть її полягає в тому, що компетентні органи повинні встановити наявність чи відсутність передбачених законом приводів і підстав для того, щоб прийняти рішення про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи. У цій стадії також по можливості встановлюється наявність чи відсутність обставин, які є підставою для відмови в порушенні кримінальної справи.

Зміст цієї стадії становить діяльність з прийняття, реєстрації, розгляду, перевірки заяв та повідомлень про злочини, прийняття по них рішень, з'ясування наявності або відсутності підстав до порушення кримінальної справи.

Завданнями стадії порушення кримінальної справи є: прийняття, реєстрація, розгляд, перевірка заяв та повідомлень про злочини, прийняття по них рішень, виявлення та попередження злочинів. Засобами вирішення цих завдань є процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Своєчасне та обґрунтоване порушення кримінальної справи є необхідною передумовою для швидкого й повного розкриття злочинів, викриття й покарання винних, запобігання злочинам і виконання завдань кримінального судочинства. Слідчі дії можна провадити лише після порушення кримінальної справи (ч.1 ст.113 КПК). Як виняток до її порушення у невідкладних випадках дозволяється провести огляд місця події, причому за наявності для цього підстав кримінальна

справа порушується негайно після огляду (ч. 2 ст. 190 КПК), та накласти арешт на кореспонденцію і зняти інформацію з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК).

Стадія порушення кримінальної справи не зводиться тільки до відповідного процесуального акта – постанови або ухвали про її порушення чи відмову в цьому. Вона включає в себе систему процесуальних дій і правовідносин, зокрема прийняття, розгляд і перевірку заяв та повідомлень про злочин, вжиття заходів щодо відвернення і припинення злочинів, прийняття рішень про порушення кримінальної справи або про її відмову, прокурорський нагляд за законністю та обґрунтованістю вказаних дій, перевірку судом за скаргами заінтересованих осіб законності та обґрунтованості постанови прокурора, слідчого, органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи.

Необхідною передумовою для порушення кримінальної справи є наявність законних приводів і підстав.

Значення цієї стадії процесу полягає в тому, що в ній створюються умови для невідворотності відповідальності за вчинений злочин, а це має значення для охорони прав та законних інтересів громадян від злочинних посягань.

Слід також зазначити, що наявність стадії порушення кримінальної справи є певною гарантією від необґрунтованого розслідування фактів, які не мають ознак злочину, або взагалі тих, що не мали місця в дійсності.

Необґрунтоване порушення кримінальної справи, як і необґрунтована відмова в порушенні кримінальної справи, суперечить завданням кримінального судочинства і є порушенням закону.

Процесуальними гарантіями законності та обґрунтованості рішень, що приймаються в стадії порушення кримінальної справи, можна назвати такі положення:

- 1) встановлення законом вичерпного переліку органів та посадових осіб, що наділені правом приймати рішення;

- 2) наявність приводів та підстав для порушення кримінальної справи;
- 3) можливість проведення перевірочних дій та витребування додаткових матеріалів;
- 4) обмеження строків вирішення заяв та повідомлень про злочини;
- 5) можливість оскарження рішень, що приймаються в цій стадії процесу;
- 6) прокурорський нагляд в стадії порушення кримінальної справи.

2. Органи і посадові особи, які мають право порушити кримінальну справу

Закон закріплює вичерпний перелік органів та посадових осіб, які наділені правом порушити кримінальну справу.

До них відносяться:

- прокурор;
- слідчий;
- орган дізнання;
- суддя та суд.

Кожний з вищеперерахованих органів та посадових осіб порушує кримінальні справи в межах своєї компетенції.

Прокурор має право порушити кримінальну справу за будь-яким злочином. Він також наділений правом відмінити постанову слідчого чи органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи та своєю постановою порушити справу.

Військовий прокурор порушує кримінальні справи про військові злочини.

Слідчий порушує кримінальні справи, керуючись правилами про підслідність (ст. 112 КПК).

Органи дізнання порушують кримінальні справи в межах своєї компетенції у відповідності зі ст. 101 КПК України.

До органів дізнання відносяться:

1) *міліція*, яка може порушити кримінальні справи за будь-яким злочином;

2) *податкова міліція* порушує кримінальні справи у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки;

3) *органи безпеки* – у справах, віднесених законом до їх відання;

4) *начальники органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступники з питань провадження дізнання* – у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, а *командири(начальники) військових частин, з'єднань, начальники військових установ* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах;

5) *командири кораблів* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час походу за межами України;

6) *митні органи* – в справах про контрабанду;

7) *начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових і виховно-трудових профілакторіїв* – у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ;

8) *органи державного пожежного нагляду* – у справах про пожежі і порушення протипожежних правил;

9) *органи прикордонної служби* – у справах про порушення державного кордону. З цим органом дізнання є певна колізія. Кримінальний Кодекс України виключив такий склад злочину як порушення державного кордону (ст. 331 КК), за ці дії настає адміністративна відповідальність. Але в КПК відповідні зміни не були внесені;

10) *капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні* – порушують кримінальні справи про злочини, вчинені пасажирами або членами екіпажу на судні, яке перебуває у далекому плаванні.

Суддя порушує кримінальні справи приватного обвинувачення про злочини, передбачені статтею 125, частиною 1 статті 126, статтею 356 КК України за скаргою потерпілого, якому і належить в такому разі право підтримувати обвинувачення. В цих справах дізнання та досудове слідство не провадяться. Зазначені справи підлягають закриттю, якщо потерпілий примириться з обвинуваченим, підсудним.

3. Приводи та підстави до порушення кримінальної справи

Кримінальна справа може бути порушена тільки за наявністю законного приводу та достатніх підстав.

Приводи – це передбачені законом джерела, з яких уповноважені на те органи та службові особи одержують відомості про вчинені або підготовлювані злочини.

Приводами до порушення кримінальної справи є:

- 1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;
- 2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним;
- 3) явка з повинною;
- 4) повідомлення, опубліковані в пресі;
- 5) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину (ч. 1 ст. 94 КПК).

Цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Згідно з ч. 2 ст. 94 КПК **підставою** до порушення кримінальної справи є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину (суспільна небезпека, винність, караність, протиправність). *Достатніми* вважаються такі дані (докази), які свідчать про факт підготовлюваного або вчиненого діяння, передбаченого кримінальним законом. При цьому не обов'язково, щоб вони висвітлювали дане діяння повно і всебічно або викривали конкретну особу у вчиненні злочину.

Таким чином, кримінальна справа може бути порушена при наявності законного приводу і підстави, за умови відсутності обставин, що виключають можливість провадження у справі.

Заяви або повідомлення представників влади, громадськості чи окремих громадян про злочин можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, що прийняла заяву. При цьому заявник попереджається про відповідальність за неправдивий донос, про що відмічається в протоколі.

Письмова заява повинна бути підписана особою, від якої вона подається. До порушення справи слід пересвідчитися в особі заявника, попередити його про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення і відібрати від нього відповідну підписку.

Повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб повинні бути викладені в письмовій формі.

Повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним, можуть бути як усними, так і письмовими.

Прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, в тому числі і в справах, які не підлягають їх віданню.

Явка з повинною — це особисте, добровільне письмове чи усне повідомлення заявником органу дізнання, дізнавачу, слідчому, прокурору, судді або суду про злочин, вчинений чи підготовлюваний ним, до порушення проти нього кримінальної справи. Якщо кримінальну справу вже порушено за наявністю ознак злочину, таке повідомлення заявником має бути зроблене до винесення постанови про притягнення його як обвинуваченого.

Усна заява заноситься до протоколу, в якому зазначаються відомості про особу заявника і викладений зміст заяви від першої особи. Протокол підписують заявник і посадова особа, яка склала протокол.

Якщо усна заява про явку з повинною зроблена в судовому засіданні, то відомості про особу заявника і зміст його заяви заносяться до протоколу судового засідання і підписуються заявником. Головуючий протягом трьох днів надсилає витяг із протоколу судового засідання відповідному прокурору.

Письмова заява про явку з повинною має бути підписана заявником і посадовою особою органу дізнання, дізнавачем, слідчим або прокурором, якими прийнята заява, із зазначенням на заяві дати її прийняття (ст. 96 КПК).

Повідомлення, опубліковані в пресі – це статті, замітки, фейлетони тощо.

Під пресою розуміються періодичні й продовжувані видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідцтва про державну реєстрацію. А також додатки до них у вигляді видань газетного та журнального типу.

За повідомленнями, опублікованими в пресі, кримінальні справи порушують тільки прокурори – з метою недопущення паралельних проваджень.

Безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи судом ознак злочину означає, що ці органи та особи самі, незалежно від заяв і повідомлень (тобто приводів, зазначених у пп. 1-4 ч. 1 ст. 94 КПК), виявляють ознаки злочину, наприклад, прокурор – при здійсненні нагляду за додержанням законів, слідчий – при розслідуванні справи, суддя (суд) – при судовому розгляді кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної справи; орган дізнання при проведенні оперативно-розшукової діяльності.

4. Процесуальний порядок порушення та відмови в порушенні кримінальної справи

Процесуальний порядок вирішення питання про порушення кримінальної справи

Заява або повідомлення про злочин повинні бути розглянуті протягом трьох діб з дня їх надходження, протягом цього строку прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані прийняти одне з таких рішень:

- про порушення кримінальної справи;
- про відмову в порушенні кримінальної справи;
- про направлення заяви за належністю (ч. 2 ст. 97 КПК).

Одночасно вживається всіх можливих заходів, щоб запобігти злочинові або припинити його. За наявності відповідних підстав, що свідчать про реальну загрозу життю та здоров'ю особи, яка повідомила про злочин, слід вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки заявника, а також членів його сім'ї та близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на заявника.

Якщо питання про порушення кримінальної справи не може бути вирішене на підставі даних заяви, закон дозволяє, у строк не більше 10 днів, здійснити перевірку інформації, що міститься в приводі до порушення кримінальної справи, шляхом проведення таких заходів:

- оглянути місце події (ч. 2 ст. 190 КПК);
- накласти арешт на кореспонденцію (ч. 3 ст. 187 КПК);
- зняти інформацію з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК);
- відібрати пояснення (ч. 4 ст. 94 КПК);
- витребувати від підприємств, установ, організацій або окремих громадян предмети або документи;

- прийняти від підприємств, установ, організацій або окремих громадян предмети або документи;
- вимагати проведення ревізій;
- проводити оперативно-розшукові заходи.

Заявності законних приводів і підстав, зазначених у ст. 94 КПК, прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані винести постанову, а суд — ухвалу про порушення кримінальної справи, вказавши в ній приводи й підстави до порушення справи, статтю або частину статті кримінального закону, за ознаками якої порушується справа, а також подальше її спрямування.

Постанова про порушення кримінальної справи складається з 3 частин: вступної, описово-мотивувальної та резолютивної.

У вступній частині постанови вказується дата винесення постанови, місце (місто, селище), посада, звання особи, що виносить постанову, її прізвище, які матеріали розглядаються при винесенні постанови.

В описово-мотивувальній частині постанови вказується джерело відомостей про злочини, що послужили приводом до порушення справи, а також куди і коли ці відомості надійшли. Потім вказуються фактичні дані, з вказівкою на наявність ознак конкретного злочину, тобто підстава для порушення справи, час місце й інші обставини здійснення злочину.

У резолютивній частині постанови міститься рішення про порушення кримінальної справи. Ця частина постанови впливає з описової частини, є її логічним продовженням. У резолютивній частині обов'язково вказується стаття Кримінального кодексу, за ознаками якої кваліфікується діяння, що підлягає розслідуванню, куди направляється справа або ким приймається до провадження.

Кримінальну справу слід порушувати за фактом вчинення діяння, якщо встановлено особу — справу порушують щодо цієї особи (ч. 2 ст. 98 КПК), прокурор чи суддя можуть прийняти рішення про заборону такій особі виїжджати за межі України до закінчення досудового розслідування чи судового розгляду, у зв'язку з чим виноситься мотивована постанова (ст. 98¹ КПК).

Прокурор, як правило, направляє порушену справу для провадження досудового слідства або дізнання, але може прийняти й

до свого провадження. Якщо справу порушили слідчий або орган дізнання, вони приймають її до свого провадження і починають відповідно досудове слідство чи дізнання. Не пізніше доби вони повинні направити прокурору копію своєї постанови (ч. 2 ст. 100 КПК). Суддя або суд направляють порушену справу прокурору для провадження досудового слідства або дізнання. Винятком є справи про злочини, обставини вчинення яких встановлюються в порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів (ст. 425 КПК), і справи приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК).

Право порушити кримінальну справу мають тільки прокурор, слідчий, орган дізнання, суддя і суд (ст. 4, 97, 98 КПК), при цьому кожний з них діє в межах своєї компетенції.

Нагляд за законністю порушення справи здійснює прокурор. Слідчий і орган дізнання зобов'язані не пізніше доби направити прокуророві копію постанови про порушення кримінальної справи або про відмову в порушенні такої справи.

Якщо справу порушено без законних підстав, прокурор закриває її, а у випадках, коли в цій справі ще не провадилося слідчих дій, скасовує постанову про порушення справи.

У разі безпідставної відмови в порушенні справи слідчим або органом дізнання прокурор своєю постановою скасовує постанову слідчого або органу дізнання і порушує справу.

Процесуальний порядок відмови в порушенні кримінальної справи.

При відсутності підстав до порушення кримінальної справи прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя своєю постановою відмовляють у порушенні кримінальної справи, про що повідомляють заінтересованих осіб і підприємства, установи, організації.

Якщо в результаті перевірки заяви чи повідомлення, що надійшли, не встановлено підстав для порушення кримінальної справи, але матеріали перевірки містять дані про наявність у діянні особи адміністративного або дисциплінарного проступку чи іншого порушення громадського порядку, прокурор, слідчий, орган дізнання, суддя мають право, відмовивши в порушенні криміналь-

ної справи, надіслати заяву або повідомлення на розгляд громадській організації, службі в справах неповнолітніх, трудовому колективу або власнику підприємства, установи, організації чи уповноваженому ним органу для вжиття відповідних заходів впливу або передати матеріали для застосування в установленому порядку заходів адміністративного стягнення.

Обставини, які згідно з законом виключають порушення та провадження кримінальної справи, за своєю сутністю можуть бути систематизовані та поділені на три групи:

1. Обставини реабілітуючого характеру – обставини, в силу яких особа визнається невинуватою у вчиненні злочину, допбропорядною та реабілітованою, або які вказують, що злочину не було:

- відсутність події злочину;
- відсутність складу злочину, в тому числі наявність необхідної оборони або крайньої необхідності;
- недосягнення особою, до моменту вчинення злочину, віку кримінальної відповідальності.

2. Підстави нереабілітуючого характеру – це підстави, що за наявності складу злочину тягнуть за собою звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання, звільняють від відповідальності та покарання особу, визнану винною у вчиненні злочину (закриття справи за нереабілітуючими підставами можливе лише за рішенням суду):

- внаслідок акта амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння;
- у зв'язку з помилуванням особи;
- у разі смерті особи, яка вчинила злочин.

3. Формально-процесуальні підстави – це підстави, що тягнуть за собою відмову в порушенні кримінальної справи з огляду на наявність рішень щодо певного факту, які набули юридичної сили, чи відсутності волевиявлення певних учасників процесу, за умови, що за законом справа порушується при наявності такого волевиявлення:

- відсутність скарги потерпілого у справах приватного обвинувачення;
- наявність вироку, що набрав законної сили;

- наявність ухвали чи постанови суду про закриття справи за тією самою підставою;
- наявність постанови органу розслідування або прокурора про закриття справи за тим самим обвинуваченням.

Водночас, окремо в ст. ст. 7, 7¹, 7², 7³ КПК України встановлені додаткові підстави й умови закриття справи, звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання за nereабілітуючими обставинами:

- у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 7 КПК);
- у зв'язку з дієвим каяттям (ст. 7¹, 7² КПК);
- у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим (ст. 7¹, 8 КПК);
- у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 7¹, 9 КПК);
- у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 7¹, 10 КПК);
- у зв'язку з закінченням строків давності (ст. 7¹, 11 КПК).

Література

1. КПК України.—К., 2003.
2. Гапанович Н.Н. Отказ в возбуждении уголовного дела.— Минск, 1977.
3. Ефанова В.А. Возбуждение уголовного дела.— Воронеж, 1988.
4. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела.— Харьков, 1998.
5. Шимановский В.В. Законность и обоснованность возбуждения уголовного дела.— Л., 1987.
6. Зейкан Я.П. Право на захист у кримінальному процесі.— Київ, 2004.
7. Овечкин А. Порядок возбуждения уголовных дел частного обвинения// Российская юстиция.— 2003.— №1.
8. Арестова Е.Н. Деятельность органов внутренних дел на этапе возбуждения уголовного дела// Российский следователь.— 2003.— №5.
9. Усачев А.А. Возбуждение уголовного дела в российском уголовном судопроизводстве.— Автореф. дис... канд. юрид. наук 12.00.09.— Иркутск, 2003.
10. Усачев А.А. Понятие и сущность акта возбуждения уголовного дела// Российский следователь.— 2004.— №1.
11. Шило О., Каплина О. Оскарження до суду постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи// Право України.— 2003.— №1.

Контрольні запитання

1. У чому сутність стадії порушення кримінальної справи?
2. Які приводи та підстави до порушення кримінальної справи?
3. Хто має право порушити кримінальну справу?
4. Який порядок порушення і відмови порушення кримінальної справи?

ТЕМА №2

Загальні положення досудового розслідування

- 1. Поняття стадії досудового розслідування та її завдання.
Форми досудового розслідування.*
- 2. Загальні положення досудового розслідування.*

1. Поняття та завдання стадії досудового розслідування. Форми досудового розслідування

Досудовим розслідуванням є наступна за порушенням кримінальної справи процесуальна діяльність органу дізнання, слідчого та прокурора, що направлена на те, щоб шляхом провадження слідчих дій із збирання доказів швидко та повно розкрити злочин, об'єктивно та всебічно встановити фактичні обставини справи, викрити винного, забезпечити притягнення його до кримінальної відповідальності, відшкодування завданої злочинном майнової шкоди, а також виявити причини та умови, що сприяли вчиненню злочину та підготувати матеріали до судового розгляду.

Згідно зі ст. 111 КПК досудове слідство є обов'язковим в усіх справах, за винятком справ про злочини, перелічені в ст. 425 КПК (для них існує протокольна форма досудової підготовки матеріалів), а також справ приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК), у яких досудове слідство провадиться тільки у випадках, коли це визнають за необхідне прокурор або суд. Проте в цих справах провадження досудового слідства є обов'язковим, якщо злочин вчинено неповнолітнім або особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати права на захист. Для органів досудового слідства, слідчих розслідування – це основна форма діяльності.

Досудове розслідування як процесуальна діяльність має дві форми, поєднані між собою завданнями і процедурою: *досудове слідство та дізнання*.

Начальник органу дізнання має право без погодження з прокурором передати справу для подальшого провадження дізнання іншій особі або ж прийняти справу до свого провадження для забезпечення повного і об'єктивного розслідування. Фактичні дані,

одержані в будь-якій з цих форм, мають однакову доказову силу при прийнятті процесуальних рішень судом. Проте орган дізнання не має права розслідувати справи у повному обсязі із складанням підсумкового процесуального документа й передачею матеріалів справи до суду, тобто дізнання може передувати досудовому слідству, але не замінювати його. Воно закінчується складанням постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, яка затверджується прокурором (ст. 109 КПК).

Слідчим надається ширше коло повноважень із розслідування злочинів, у тому числі таке, як давати доручення органам дізнання. Суб'єкти права на розслідування злочинів: начальник слідчого підрозділу (відділення, відділу, управління), який має право брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство в повному обсязі, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 114¹ КПК), і прокурор, який має право брати участь у провадженні досудового слідства й дізнання, виконуючи як окремі слідчі дії, так і проводячи розслідування в повному обсязі в будь-якій справі (п. 5 ч. 1 ст. 227 КПК). Ніякі інші особи (співробітники приватних розшукових бюро, детективних служб тощо) правом розслідування злочинів не наділені.

Досудове розслідування співвідноситься з основною частиною судового розгляду — судовим слідством, бо тільки на основі доказів, розглянутих у ході судового слідства суд вирішує справу (ч. 2 ст. 323 КПК). Суд може не погодитися з оцінкою органами досудового слідства зібраних ними матеріалів.

Змістом даної стадії є регламентована кримінально-процесуальним законом діяльність органів дізнання й досудового слідства із встановлення обставин вчинення злочину (суспільно небезпечного діяння), осіб, причетних до його вчинення, із припинення і запобігання вчиненню злочинів.

Завдання цієї стадії полягають у:

- 1) швидкому й повному розкритті злочину та притягненні осіб, винних у його вчиненні, до участі в справі як обвинувачених і охороні від необґрунтованого притягнення осіб, не причетних до вчинення злочину;
- 2) вжитті заходів до відшкодування шкоди, завданої злочинцем;

- 3) виявленні причин вчинення злочину та умов, які цьому сприяли, і вжитті заходів до їх усунення (ст. ст. 2, 23, 23¹, 29 КПК).

При цьому необхідно забезпечити охорону прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у справі. Тільки виконання завдань даної стадії є підставою для винесення органом досудового розслідування рішення про передачу справи до наступної, вже судової стадії кримінального процесу, або ж про закінчення провадження шляхом закриття справи (ст. 212 КПК). Помилки досудового розслідування можуть призвести до судової помилки.

Етапи досудового розслідування:

- 1) провадження після порушення справи невідкладних та інших слідчих дій для з'ясування події злочину та участі в ньому конкретної особи;
- 2) виконання процесуальних дій, пов'язаних з притягненням особи як обвинуваченої, пред'явленням їй обвинувачення, її допитом, застосуванням до неї запобіжних заходів та інших заходів процесуального примусу (відсторонення обвинуваченого від посади тощо);
- 3) збирання й перевірка всіх інших необхідних доказів, які підтверджують або спростовують обвинувачення, обтяжують чи пом'якшують кримінальну відповідальність обвинуваченого;
- 4) виконання процесуальних дій, пов'язаних із закінченням розслідування, із складанням відповідного підсумкового процесуального документа й належним спрямуванням справи.

Види дізнання та процесуальний порядок його провадження.

На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили. Про виявлений злочин і почате дізнання орган дізнання негайно повідомляє прокурора (ст. 103 КПК).

Дізнання — це одна з форм досудового розслідування, яка полягає у проведенні органом дізнання та уповноваженими ним службовими особами (дізнавачами) процесуальних дій із встановлення обставин злочину і винних у його вчиненні осіб, а також прийнятті

відповідних рішень у кримінальній справі з метою досягнення завдань судочинства.

Згідно з вимогами КПК України на органи дізнання покладено виконання таких функцій:

- здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили;
- здійснення у випадках, передбачених законом, процесуальної діяльності щодо розслідування вчинених злочинів.

Характерною особливістю повноважень органів дізнання є те, що тільки їм надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. У ст. 5 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” зазначено, що право здійснювати оперативно-розшукову діяльність мають тільки такі оперативні підрозділи:

- органів внутрішніх справ;
- органів безпеки;
- прикордонних військ;
- управління державної охорони;
- органів державної податкової служби;
- органів та установ Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання включає такі дії:

- прийняття, реєстрацію, розгляд, перевірку заяв та повідомлень про злочини і події, вжиття щодо них необхідних заходів і прийняття рішень відповідно до вимог ст. 97 КПК України – про порушення кримінальної справи, про відмову в порушенні кримінальної справи, про передання матеріалів за належністю (підслідністю);
- провадження дізнання в кримінальних справах відповідно до вимог, передбачених ст.ст. 104, 108, 109 КПК України;
- досудову підготовку матеріалів у протокольній формі відповідно до вимог ст.ст. 425-429 КПК України;
- провадження слідчих дій у порядку виконання окремих доручень слідчого або іншого органу дізнання – ст.ст. 114, 118 КПК України;

- участь у проведенні окремих слідчих дій, що провадяться слідчими – ч. 3 ст. 114 КПК України.

З перелічених видів процесуальної діяльності органу дізнання власне дізнанням вважається лише самостійна процесуальна діяльність органу дізнання в межах порушеної кримінальної справи, що здійснюється за правилами, передбаченими вимогами чинного кримінально-процесуального законодавства – ст.ст. 104, 108, 109 КПК України.

Дізнання може становити лише початковий етап розслідування, причому лише тоді, коли слідчий внаслідок певних поважних причин (хвороба, відрадження, виконання нагальних слідчих дій в інших справах тощо) відразу не розслідує дану справу.

Діяльність органу дізнання відповідно до ст. 104 КПК розрізняється залежно від злочину, який підлягає розслідуванню (невеликої чи середньої тяжкості та тяжкий чи особливо тяжкий). Відповідно розрізняють дві форми дізнання:

Дізнання у справах про злочин невеликої чи середньої тяжкості.

За наявності ознак злочину, невеликої чи середньої тяжкості, орган дізнання порушує кримінальну справу і, керуючись правилами кримінально-процесуального закону, проводить слідчі дії до встановленої особи, яка його вчинила.

Чинний КПК України не регламентує строків, протягом яких орган дізнання може провадити слідчі дії до встановлення особи, і не дає також чіткого визначення поняття “встановлення особи”. Моментом встановлення особи може вважатися і наявність у справі фактичних даних, які свідчать, що злочин вчинено саме цією особою, і поява у справі такої процесуальної особи, як підозрюваний, і порушення справи стосовно конкретної особи.

З моменту встановлення такої особи орган дізнання у строк не більше 10 днів передає справу слідчому для провадження досудового слідства (про, що складає постанову, яку затверджує прокурор) (ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 108 КПК).

Якщо ж у справі про злочин, невеликої чи середньої тяжкості, не встановлено особи, яка його вчинила, дізнання після виконання всіх можливих і необхідних слідчих дій зупиняється

на підставі п. 3 ст. 206 КПК України з дотриманням вимог ст. 209 КПК України.

Дізнання у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

У разі порушення органом дізнання справи про тяжкий та особливо тяжкий злочин він зобов'язаний передати її слідчому через прокурора після виконання невідкладних слідчих дій у строк не більше 10 днів з моменту порушення справи (ч. 2 ст. 104, ч. 2 ст. 108 КПК).

Невідкладними є такі слідчі дії, зволікання з проведенням яких може завдати шкоди виконанню завдань розслідування, призвести до втрати певних доказів, від чого розкриття злочину може ускладнитися або стати взагалі неможливим.

Якщо у справі про тяжкий або особливо тяжкий злочин, що передана слідчому, не встановлено особу, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчого про їх наслідки. Після вступу слідчого у справу орган дізнання зобов'язаний виконувати доручення слідчого щодо проведення слідчих та розшукових дій.

Остаточо вирішити питання про наявність підстав для притягнення особи як обвинуваченого й винести постанову про це може лише слідчий після передачі йому справи органом дізнання.

Одночасно з провадженням слідчих дій орган дізнання, насамперед міліція, може вживати оперативно-розшукових заходів щодо виявлення відомостей, які можуть бути використані як докази причетності до вчинення злочину.

Слідчий, якому підслідна ця справа, має право, а за письмовою вказівкою прокурора чи начальника слідчого відділу зобов'язаний, не чекаючи закінчення 10-денного строку та виконання органом дізнання всіх невідкладних слідчих дій, прийняти справу до свого провадження. Якщо у справі про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, що передана слідчому, не встановлено особу, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчого про їх результат. Після прийняття слідчим справи до свого провадження орган дізнання зобов'язан

ний і далі виконувати за його дорученням не лише оперативнорозшукові, а й слідчі дії (ст. 104, 108, ч. 3 ст. 114 КПК).

Виняток із строків — капітан далекого плавання має право затримати підозрювану особу до передачі її у першому порту України (ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства).

Закінчення дізнання:

- 1) дізнання у справах закінчується складанням постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, яка затверджується прокурором;
- 2) за наявності обставин, передбачених ст. 6 КПК, орган дізнання закриває справу мотивованою постановою.

Процесуальний стан особи, яка провадить дізнання

Закон розрізняє поняття і компетенцію органів дізнання і особи, яка провадить дізнання. Керівники відповідних органів (наприклад, начальник районного відділу внутрішніх справ) або прямо зазначені в законі посадові особи — командир, начальник, капітан — є органами дізнання. Вони можуть особисто провадити дізнання або доручати його провадження своїм підлеглим. Особа, яка провадить дізнання, — це посадова особа відповідного органу дізнання, якій цей орган в особі його керівника делегує свої повноваження для проведення дізнання.

Такими особами можуть бути, наприклад, у міліції — оперуповноважений карного розшуку, дільничний інспектор міліції, штатний дізнавач; на судні — помічник капітана; у Збройних Силах — найкраще підготовлений офіцер військової частини.

Особа, яка провадить дізнання, не має процесуальної самостійності в тому обсязі, в якому її має слідчий. Всі рішення з найважливіших процесуальних питань, що їх приймає особа, яка провадить дізнання, підлягають затвердженню органом дізнання (відповідним начальником), бо він несе відповідальність за провадження в справі, за діяльність особи, якій він доручив провадження дізнання. Затвердженню підлягають процесуальні документи про прийняття таких рішень і дій:

- порушення кримінальної справи;
- відмову в порушенні кримінальної справи;

- *направлення матеріалів за належністю;*
- *направлення кримінальної справи за підслідністю;*
- *закриття, зупинення, поновлення провадження у справі;*
- *обрання, зміну або скасування запобіжного заходу щодо підозрюваного;*
- *привід свідка, потерпілого, підозрюваного.*

Керівником органу дізнання затверджується також протокол затримання особи в порядку, передбаченому ст. 106 КПК України.

Затвердженню також підлягають всі процесуальні акти, які повинен санкціонувати або затверджувати прокурор.

Практично всі інші процесуальні документи, які складаються під час провадження дізнання, не потребують затвердження їх керівником органу дізнання. Це протоколи всіх слідчих дій, постанови про визнання особи потерпілою цивільним позивачем, постанови про залучення до справи речових доказів, протокол з'явлення з повинною та ін.

Керівник органу дізнання має право давати особі, яка провадить дізнання, письмові вказівки щодо справи про виконання слідчих і розшукових дій, які є обов'язковими для виконання.

Вказівки прокурора є обов'язковими для особи, яка провадить дізнання. В разі незгоди з вказівками прокурора орган дізнання або особа, яка провадить дізнання, має право оскаржити їх прокурору вищої інстанції, не припиняючи виконання цих вказівок.

Процесуальна самостійність слідчого

Слідчий — це посадова особа, яка у відповідності до законодавства наділена повноваженнями щодо провадження досудового слідства у кримінальних справах.

В Україні слідчі (старші слідчі, слідчі в особливо важливих справах і старші слідчі в особливо важливих справах) є в системі органів прокуратури, безпеки, внутрішніх справ і податкової міліції (п. 7 ст. 32, ст. 102 КПК).

Правовий статус слідчого визначений законом (КПК, “Про прокуратуру”, “Про Службу безпеки України”, “Про міліцію”, “Про Державну податкову службу України”). Умови праці, розмір заробітної плати, звання і пільги у слідчих різних відомств є не од-

наковими, їх службова компетенція залежить від визначеної у ст. 112 КПК підслідності справ (за видами злочинів, територією, категорією обвинувачених), але, незалежно від цього, усі слідчі мають однакові процесуальні права та обов'язки, і здійснюють досудове слідство в однаковому порядку.

Слідчий покликаний приймати і розглядати інформацію про злочини; проводити досудове слідство у випадку виявлення ознак злочину; повно, всебічно і об'єктивно з'ясувати обставини кожного злочину та встановити осіб, що його вчинили; роз'яснювати особам, які беруть участь у досудовому слідстві, їх права і надавати можливість здійснення цих прав; вживати заходів до забезпечення відшкодування завданої злочином шкоди, виконання вироку і усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину (ст. ст. 4, 22, 23, 29, 97 КПК та ін.).

Професія слідчого є творчою і потребує від особи широкого кругозору, глибоких знань, всебічного розвитку, високої культури, специфічних нахилів і навичок, ініціативності, організованості та відповідальності. Слідчий повинен бути стриманим, стійким, фізично здатним діяти в екстремальних ситуаціях. Для того, щоб успішно розслідувати злочини, він повинен добре знати побут усіх груп населення, всі сторони суспільного життя, вміти вирішувати найскладніші проблеми у взаємовідносинах осіб.

Ст. 46 Закону “Про прокуратуру” передбачає, що на посаду слідчого може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє необхідними діловими та моральними якостями, має досвід роботи за фахом або пройшов стажування строком до одного року. В органах безпеки, внутрішніх справ і податкової міліції вимоги до рівня знань і особистих якостей слідчих встановлені спеціальними відомчими наказами.

Згідно із ст. 102 КПК кожний слідчий являє собою окремий орган досудового слідства і, не зважаючи на те, що організаційно входить до складу одного з зазначених відомств і адміністративно підпорядковується його керівництву, користується процесуальною незалежністю і самостійністю під час провадження досудового слідства. Це означає, що слідчий у справах, які перебувають в його провадженні, самостійно, на підставі закону та у

відповідності з його внутрішнім переконанням, має право приймати рішення і проводити слідчі дії, при повній персональній відповідальності за їх законне і своєчасне проведення, й при відсутності будь-якого протиправного впливу на нього з боку інших осіб.

Наявність процесуальної незалежності та самостійності слідчого не виключає необхідності управління слідчими і відсутність засобів ефективного контролю за їх діяльністю. Тому за законністю прийнятих слідчими рішень здійснюється прокурорський нагляд і судовий контроль, а організація їх діяльності покладається на начальників слідчих підрозділів, які мають право давати підлеглим слідчим обов'язкові для виконання вказівки (п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 227, ч. 3 ст. 114¹ КПК).

Якщо слідчий є незгодним із вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи до суду або про закриття справи, він має право подати справу вищестоящому прокуророві (прокуророві, який здійснює нагляд за додержанням законності в діяльності слідчого підрозділу) з письмовим викладом своїх заперечень. У цьому разі прокурор або скасовує вказівки підлеглого прокурора (начальника слідчого підрозділу), або доручає провадження слідства в цій справі іншому слідчому (ч. 2 ст. 114 КПК).

Крім слідчих, досудове слідство можуть здійснювати прокурори і начальники слідчих підрозділів (управлінь, відділів, відділень) та їх заступники (п.п. 6, 6^a ст. 32, ч. 2 ст. 114¹, п. 5 ч. 1 ст. 227 КПК).

Своєю діяльністю слідчі забезпечують здійснення такого самостійного виду державної діяльності як досудове розслідування злочинів, а в кримінальному процесі — реалізацію функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи, органічне поєднання яких визначає специфіку в становищі слідчого, від якого вимагається однакове ставлення до кожного з означених напрямків процесуальної діяльності. Для забезпечення реалізації зазначених функцій закон наділяє слідчого вагомими повноваженнями щодо виявлення та формування доказів, здійснення їх оцінки і прийняття суттєвих рішень у кримінальній справі.

При провадженні досудового слідства всі рішення щодо спрямування слідства і провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання рішення суду (судді), санкції чи згоди прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне та своєчасне проведення (ч.1 ст.114 КПК).

Слідчий має право самостійно порушувати кримінальну справу або відмовляти в її порушенні, викликати осіб для надання пояснень, допитів, надання експертних висновків; призначати експертизи, проводити допити, огляди та інші слідчі дії; визначати, які процесуальні дії та розшукові заходи і в якому порядку необхідно провести; вимагати від осіб пред'явлення необхідних у справі предметів і документів; вимагати проведення ревізій; вирішувати питання про використання при розслідуванні науково-технічних засобів, а також про залучення перекладачів, спеціалістів і представників громадськості; давати органам дізнання доручення і вказівки про проведення слідчих та розшукових дій та вимагати від них допомоги при провадженні окремих слідчих дій (ст.ст. 66, 114, 127, 128, 128¹ КПК).

Слідчий самостійно приймає рішення про затримання підозрюваного; про притягнення особи як обвинуваченого; про обрання запобіжного заходу; про визнання особи потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і допуск до участі в справі їх представників та призначення захисника; про накладення арешту на майно; про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у справі; про зупинення чи відновлення досудового слідства тощо (ст.ст. 47, 49, 50, 51, 52, 52¹, 115, 148, 126, 206 та ін. КПК). При встановленні причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, слідчий вносить подання про вжиття заходів щодо їх усунення у відповідний державний орган, громадську організацію або службовій особі (ст.23¹ КПК). Він же самостійно оцінює докази і приймає рішення про закінчення досудового слідства з направленням справи до суду або з її закриттям за наявності передбачених у законі підстав (ст.ст.67, 214, 218, 224 КПК).

Постанови слідчого, винесені відповідно до закону в кримінальній справі, яка перебуває в його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма установами, підприємствами, посадови-

ми особами й громадянами. Виконання рішень слідчого спи-рається на державний примус. Наприклад, злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до слідчого, залишення посадовою особою подання слідчого без розгляду тягнуть накладення штрафу розміром до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст.ст. 185⁴, 185⁶ КпАП).

Вважається, що надані слідчому права є одночасно і його обов'язками, оскільки закон зобов'язує слідчого реалізовувати певні права в конкретній ситуації. За неправильне рішення слідчий несе відповідальність. Так, за завідомо незаконні затримання, привід, арешт, притягнення невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання, порушення права на захист, невжиття заходів безпеки щодо учасників процесу, розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, втручання в діяльність захисника слідчий несе кримінальну відповідальність (ст.ст. 371-374, 380, 381, 397 КК). До кримінальної відповідальності слідчі притягаються на загальних засадах, дисциплінарне стягнення на слідчого може накласти особа, яка призначила його на посаду, або вища за посадою особа.

Особиста зацікавленість слідчого чи його родичів у справі або наявність інших обставин, які викликають сумнів у об'єктивності слідчого, виключають можливість його участі у справі і є підставами для відводу (самовідводу) слідчого, який вирішує прокурор (ст. 60 КПК).

Досудове слідство провадиться органами досудового слідства (ст. 102 КПК) в строки, передбачені ст. 120 КПК України, і повинне бути закінчене протягом двох місяців. У цей строк включається час з моменту порушення справи до направлення її прокуророві з обвинувальним висновком чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру або до закриття чи зупинення провадження у справі. Щодо продовження цього строку ми повернемося до цього при розгляді питання про загальні положення досудового розслідування.

Досудове слідство закінчується складанням одного з таких рішень:

- 1) обвинувального висновку;
- 2) постанови про закриття справи (на підставі ст.ст. 6, 213 п.2, 7³ КПК);
- 3) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

2. Загальні положення досудового розслідування

Загальні положення досудового розслідування — це визначені законом на основі принципів кримінального процесу положення, правила, які віддзеркалюють характерні риси та особливості досудового розслідування як стадії і своїми вимогами спонукають органи дізнання й досудового слідства до швидкого, раціонального, всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи, виконання завдань даної стадії й охорони в ній прав, свобод та законних інтересів громадян і юридичних осіб.

До загальних положень досудового розслідування належать норми КПК України, які регулюють:

- 1) початок та місце провадження досудового розслідування;
- 2) підслідність кримінальних справ;
- 3) строки дізнання і досудового слідства;
- 4) об'єднання і виділення справ;
- 5) взаємодію слідчого з органом дізнання;
- 6) провадження слідства групою слідчих;
- 7) забезпечення прав учасників процесу;
- 8) недопустимість розголошення даних досудового розслідування;
- 9) складання процесуальних документів при провадженні до судового розслідування;
- 10) використання науково-технічних засобів при розкритті і розслідуванні злочинів;
- 11) залучення громадськості до розкриття злочину;
- 12) виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, та вжиття заходів до їх усунення;
- 13) здійснення прокурорського нагляду, судового та відомчо-

го контролю за законністю під час проведення досудового розслідування.

Початок та місце провадження досудового розслідування.

Відповідно до ст. 113 КПК досудове слідство провадиться лише після порушення кримінальної справи і в порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом.

Слідчий зобов'язаний негайно приступити до провадження слідства в порушеній ним чи переданій йому справі. Коли справа порушена слідчим і прийнята ним до свого провадження, то складається єдина постанова про порушення справи і прийняття її до свого провадження. В разі прийняття до свого провадження раніше порушеної справи слідчий виносить окрему постанову про прийняття справи до свого провадження.

Без прийняття справи до свого провадження слідчим чи особою, що проводить дізнання, можливе часткове її розслідування у вигляді виконання окремих слідчих дій або епізодів злочинної діяльності: при виконанні окремого доручення, при розслідуванні справи слідчою групою, при виконанні частини слідчих дій прокурором або начальником слідчого підрозділу.

Якщо рішення про порушення кримінальної справи є правовою підставою для провадження розслідування, то рішення про прийняття справи до свого провадження є правовою підставою для її розслідування конкретною особою — слідчим.

З моменту його винесення ця особа набуває всіх передбачених законом повноважень щодо виконання у справі всіх слідчих та інших процесуальних дій і на неї лягає особиста відповідальність за їх своєчасне та якісне проведення.

З вимогою своєчасного початку розслідування пов'язане і правило про те, що в справах, в яких досудове слідство є обов'язковим, слідчий має право в будь-який момент приступити до провадження досудового слідства, не чекаючи виконання органами дізнання всіх можливих невідкладних слідчих дій і закінчення 10-денного строку (ч. 4 ст. 114 КПК).

Відповідно до ст. 116 КПК досудове слідство провадиться в тому районі, де вчинено злочин. Коли місце вчинення злочину

невідоме, а також з метою найбільш швидкого і повного розслідування його, слідство може провадитися за місцем виявлення злочину або за місцем перебування підозрюваного, обвинуваченого, або за місцем перебування більшості свідків, або за визначенням прокурора.

Підслідність кримінальних справ — це встановлена законом сукупність ознак справи, відповідно до яких вона належить до віддання того чи іншого органу розслідування. Підслідність обумовлює правильний розподіл кримінальних справ між різними органами досудового слідства.

Розрізняють п'ять видів підслідності:

- предметна (родова);
- персональна;
- альтернативна;
- за зв'язком справ;
- територіальна (місцева).

Предметна (родова) підслідність: орган, який буде розслідувати справу, визначається за характером вчиненого злочину, його кваліфікацією. Так розмежовується компетенція в частині розслідування між різними органами досудового слідства: слідчими прокуратури, ОВС, СБУ, податкової міліції (ст.112 КПК). Слідчі прокуратури мають право провадити розслідування у справах про будь-які злочини.

Персональна підслідність визначається суб'єктом злочину: всі справи про злочини, вчинені неповнолітніми, за винятком справ, що належать до виключної компетенції слідчих прокуратури, повинні розслідуватись слідчими ОВС, а всі справи про злочини, вчинені військовослужбовцями тощо — слідчими військової прокуратури.

Альтернативна підслідність (ч. 5 ст. 112 КПК) означає, що справа розслідується тим органом досудового слідства, який порушив кримінальну справу. КПК дає вичерпний перелік таких складів злочинів.

Підслідність за зв'язком справ застосовується тоді, коли розслідування однієї чи кількох справ пов'язане з розслідуванням іншої. Наприклад: підслідність за зв'язком справ застосовується при роз-

слідуванні кримінальної справи, в якій в одне провадження об'єднано справи із обвинувачення декількох осіб – співучасників вчинення одного чи кількох злочинів або із обвинувачення однієї особи у вчиненні кількох злочинів.

Територіальна підслідність визначає, слідчий якого саме адміністративного району повинен розслідувати дану кримінальну справу.

Слідчий, встановивши, що дана справа йому не підслідна, зобов'язаний провести всі невідкладні дії, після чого передає справу прокуророві для направлення її за підслідністю.

Строки дізнання і досудового слідства.

У справі про злочин невеликої та середньої тяжкості дізнання провадиться у строк не більше десяти днів, починаючи з моменту встановлення особи, яка його вчинила. Якщо таку особу не встановлено, дізнання зупиняється з додержанням вимог, передбачених статтею 209 КПК.

У справі про тяжкий або особливо тяжкий злочин дізнання провадиться у строк не більше десяти днів з моменту порушення справи.

У разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у порядку, передбаченому статтею 165² КПК, дізнання провадиться у строк не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу.

Досудове слідство у кримінальних справах повинне бути закінчене протягом двох місяців. В цей строк включається час з моменту порушення справи до направлення її прокуророві з обвинувальним висновком чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру або до закриття чи зупинення провадження в справі. Цей строк може бути продовжено районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з'єднання, гарнізону та прирівняним до них прокурором у разі неможливості закінчити розслідування – до трьох місяців.

В особливо складних справах строк досудового слідства (3 місяці), може бути продовжено прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурором міста Києва,

військовим прокурором округу, флоту і прирівняним до них прокурором або їх заступниками на підставі мотивованої постанови слідчого - до шести місяців.

Далі продовжувати строк досудового слідства можуть лише у виняткових випадках Генеральний прокурор України або його заступники.

Правила щодо обчислень строків досудового слідства не поширюються на справи, в яких не встановлено особу, що вчинила злочин. Перебіг строку слідства в таких справах починається з дня встановлення особи, яка вчинила злочин.

Об'єднання і виділення справ.

Водне провадження об'єднуються справи:

- 1) про вчинення злочину (злочинів) кількома особами – співучасниками;
- 2) про вчинення кількох злочинів однією особою (об'єднання за суб'єктом).

Виділення справи в окреме провадження відбувається в таких випадках:

- 1) коли розслідується кримінальна справа щодо кількох обвинувачених і щодо одного чи частини з них провадження розслідування зупиняється через тяжку хворобу або ж ухилення від слідства (ч. 4 ст. 206 КПК);
- 2) якщо у вчиненні злочину разом з дорослим брав участь неповнолітній, то в кожному випадку має бути з'ясовано можливість виділення справи щодо неповнолітнього в окреме провадження (ст. 439 КПК);
- 3) якщо при розслідуванні справи буде встановлено, що якийсь злочин або якась особа, що його вчинила, не пов'язані з основною справою;
- 4) якщо неможливо закінчити розслідування в повному обсязі в даний законом строк тримання обвинуваченого під вартою і немає підстав для зміни запобіжного заходу, а прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у даній справі, дав згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення,

то справа щодо нерозслідуваних епізодів злочинів виділяється в окреме провадження і закінчується у загальному порядку (ч. 4 ст. 156 КПК).

При об'єднанні кількох кримінальних справ в одному провадженні строк слідства по об'єднаній справі належить відлічувати з дня порушення справи, розслідування якої почалося раніше.

При виділенні кримінальних справ строк слідства обчислюється:

- а) з дня виділення в окреме провадження справи про злочин, який не пов'язаний з тим, за яким порушена основна справа;
- б) з дня порушення основної справи за фактом вчинення злочину або щодо конкретних осіб – при виділенні справи щодо цих осіб у зв'язку з недоцільністю розслідування її в одному провадженні, зокрема неповнолітнього (ст. 439 КПК), осіб, які ухиляються від слідства або тяжкого захворювання (ст. 206 КПК).

Взаємодія слідчого з органом дізнання.

Форми взаємодії слідчого і органу дізнання можуть бути процесуальними та непроцесуальними.

Процесуальні:

- 1) виконання органом дізнання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого (ч. 3 ст. 114, ст. 118, ст. 139 КПК);
- 2) сприяння працівників органу дізнання слідчому при проведенні окремих слідчих і розшукових дій (ч. 3 ст. 104 КПК);
- 3) використання слідчим відомостей, одержаних органом дізнання в результаті проведення ОРД, як вирішення питання про порушення кримінальної справи (п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК), так і для прийняття певних процесуальних рішень у ході розслідування (про обрання запобіжного заходу, проведення обшуку, виїмки тощо).

Непроцесуальні:

- спільний аналіз і оцінка оперативної обстановки та результатів роботи;
- узгоджене планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;

- виконання комплексних заходів із профілактики злочинів;
- взаємний обмін інформацією в ході розслідування;
- спільне використання спецтехніки, баз даних, оперативних обліків.

Провадження слідства групою слідчих.

Якщо розслідування особливо складної справи доручається декільком слідчим, то про це зазначається в постанові про порушення справи або виноситься окрема постанова. Один з цих слідчих призначається старшим, він приймає справу до свого провадження і безпосередньо керує діями інших слідчих.

Постанова про призначення в справі декількох слідчих оголошується обвинуваченому.

Забезпечення прав учасників процесу.

Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані роз'яснити особам, що беруть участь у справі, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав (ст. 53 КПК).

Однією з формою забезпечення реалізації прав учасників кримінального судочинства є право на заявлення клопотань.

Клопотання підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників, а також потерпілого і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників про виконання будь-яких слідчих дій слідчий зобов'язаний розглянути в строк не більше трьох днів і задовольнити їх, якщо обставини, про встановлення яких заявлені клопотання, мають значення для справи.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в клопотанні складається мотивована постанова.

Також слід врахувати і те, що дії слідчого та особи, яка проводить дізнання, можуть бути оскаржені прокурору або до суду.

Недопустимість розголошення даних досудового розслідування.

Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають це можливим.

У необхідних випадках слідчий попереджає свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за статтею 387 Кримінального кодексу України.

Дані досудового розслідування — це показання допитаних осіб, результати проведення слідчих дій і т. ін.

Складання процесуальних документів при провадженні досудового розслідування.

Кожна слідча або інша процесуальна дія фіксується в одному або кількох процесуальних документах, форма яких визначена в законі.

Основними процесуальними документами є: постанови, протоколи, обвинувальний висновок. Серед інших слід виділити подання слідчого, окреме доручення, доручення органу дізнання, заперечення проти вказівок прокурора (ст.ст. 23, 114, 118 КПК)

Протокол — документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки (ст. ст. 32, 85 КПК).

Постанова — рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд (ст.ст. 32, 130 КПК)

Про рішення, прийняті слідчим або прокурором під час провадження досудового слідства у випадках, зазначених у КПК, а також у випадках, коли це визнає за необхідне слідчий або прокурор, складається мотивована постанова.

У постанові зазначається місце і час її складання, посада особи, що виносить постанову, її прізвище, справа, в якій провадиться слідство, і обґрунтування прийнятого рішення, а також стаття цього Кодексу, на підставі якої прийнято рішення.

Відповідно до ч. 5 ст. 114 КПК постанови слідчого, винесені у кримінальній справі, обов'язкові до виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами.

В КПК є норми, які регламентують вимоги до форми і змісту щодо конкретної слідчої чи процесуальної дії (постанова про обрання запобіжного заходу, притягнення як обвинуваченого, закриття справи, протокол допиту обвинуваченого, обшуку, виїмки і т. ін.).

Використання науково-технічних засобів при розкритті і розслідуванні злочинів.

Відповідно до ч. 6 ст. 114 КПК при проведенні різних слідчих дій слідчий має право використовувати машинопис, звукозапис, стенографування та кінозйомку і відеозапис. Порядок застосування при провадженні слідчих дій найважливіших науково-технічних засобів – звукозапису, кінозйомки і відеозапису детально врегульований у законі (ст. 85¹, 85² КПК).

Залучення громадськості до розкриття злочинів.

Форми участі громадськості:

Процесуальні:

- порука громадській організації чи трудовому колективу за належну поведінку і своєчасну явку до особи, що проводить дізнання, слідчого, суду підозрюваного чи обвинуваченого при обранні такого запобіжного заходу (ст. 154 КПК);
- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 10 КПК);

Непроцесуальні:

- повідомлення громадянами відповідної інформації після звернення працівників органів розслідування через пресу, радіо, телебачення про допомогу в розкритті злочинів;
- допомога у розшуку осіб, що вчинили злочин.

Виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, та вжиття заходів до їх усунення.

Закон покладає обов'язок на орган дізнання, слідчого, прокурора виявити причини і умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК).

Виявивши причини і умови, зазначені суб'єкти повинні вжити заходи, спрямовані на їх усунення, шляхом внесення подання. Не пізніше, як у місячний строк, за поданням має бути вжито необхідних заходів і про результат повідомлено особу, яка надіслала подання (ст. 23¹ КПК).

Невиконання державним органом, громадською організацією або посадовою особою вимог, які містяться у поданні, може призвести до настання адміністративної відповідальності.

Здійснення прокурорського нагляду та відомчого контролю за законністю під час проведення досудового розслідування.

Прокурорський нагляд – найважливіша гарантія законності діяльності органів дізнання і досудового слідства, він здійснюється на всіх етапах розслідування кримінальної справи, починаючи із надходження заяви або повідомлення про злочин і до самого затвердження обвинувального висновку і направлення справи до суду.

Конкретними об'єктом прокурорського нагляду у галузі кримінального судочинства є діяльність (бездіяльність) органів дізнання, слідчих, начальника слідчого підрозділу, учасників процесу та всіх інших осіб, які потрапили в поле зору кримінально-процесуальних відносин.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс.— К., 2003.
2. *Бахин В.П.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования.— К., 1991.
3. *Бедняков Д.И.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений.— М., 1991.
4. *Быховский И.Е.* Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе.— М., 1961.
5. *Гончаренко В.И.* Научно-технические средства в следственной практике.— К., 1984.
6. *Дубинский А.Я.* Исполнение процессуальных решений следователя.— К., 1984.
7. *Михеєнко М.М.* та інші. Кримінальний процес України.— К., 1999.
8. *Шимановский В.В.* Общие условия производства предварительного следствия.— Л., 1983.
9. *Арестова Е.Н.* Производство органами дознания неотложных следственных действий по уголовным делам, по которым обязательно производство предварительного следствия// Российский следователь.— 2003.— №10.
10. *Арестова Е.Н.* Прекращение уголовного дела(уголовного преследования) при производстве дознания // Российский следователь.— 2003.— №11.
11. *Табалдиева В.Ш.* Уголовно-правовой статус следственного аппарата-субъекта применения правовых норм о международной помощи по уголовным делам// Российский следователь.— 2003.— №12.
12. *Семьянова И.С.* Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) в отношении лиц, не достигших возраста уголовной ответственности// Российский следователь.— 2003.— №7.
13. *Булдаков А.В.* Подследственность: коллизии и проблемы// Российский следователь.— 2003.— №8.
14. *Крылов А.В.* К вопросу об определении тайны следствия// Российский следователь.— 2003.— №9.

15. *Озерський І.В.* Взаємодія слідчого з органом дізнання в системі МВС України(організаційно-правовий та психологічний аналіз). Автореф. дис... канд. юрид. наук.— 19.00.06.— К., 2003.— 16с.

16. *Пицхелаури Шенгели.* Проблемы использования научно-технических средств и специальных знаний в процессе предварительного следствия(по материалам Грузии и Украины): Автореф. дисс... канд. юрид. наук.— 12.00.09.— Тбилиси, 2002.

17. *Озерський І.В.* Кримінальний процес України: Навч. посібник.— К., 2003.

18. *Федченко В.* Груповий метод розслідування кримінальних справ: деякі питання// Право України.— 2003.— №1.

19. *Федченко В.М.* Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади. Автореф. дис... канд. юрид. наук.— К., 2005.

Контрольні запитання

1. В чому зміст стадії досудового розслідування?
2. Назвіть форми досудового розслідування.
3. Які строки провадження дізнання?
4. Як обчислюється строк досудового слідства?
5. Який порядок продовження строку досудового слідства?
6. Що таке загальні положення досудового розслідування?
7. Що таке підслідність?
8. У яких процесуальних формах здійснюється взаємодія слідчого з органом дізнання?
9. З якою метою і в якому порядку створюється слідча група?
10. Що таке окреме доручення?
11. Назвіть підстави виділення та об'єднання кримінальних справ.
12. Які науково-технічні засоби застосовуються при провадженні слідчих дій?

ТІМА №3

Слідчі дії

- 1. Поняття слідчих дій та їх класифікація.*
- 2. Процесуальний порядок провадження слідчих дій.*

1. Поняття слідчих дій та їх класифікація

Слідчі дії — це частина процесуальних дій, яка пов'язана із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі.

Закон передбачає проведення таких слідчих дій: допит свідка; потерпілого; затримання підозрюваного; допит підозрюваного; обвинуваченого; експерта; очну ставку; огляд; освідування; ексгумацію трупа; пред'явлення для впізнання; відтворення обстановки й обставин події; обшук; виїмку; призначення експертизи; накладення арешту на кореспонденцію; зняття інформації з каналів зв'язку.

Правомірність проведення слідчих дій визначається такими умовами:

- будь-яка слідча дія може проводитись за рішенням органу дізнання, слідчого та прокурора тільки після порушення кримінальної справи, виняток: огляд місця події (ч. 2 ст. 190 КПК) та накладення арешту на кореспонденцію й зняття інформації з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК);
- порядок провадження слідчої дії та її процесуальне оформлення повинні суворо відповідати кримінально-процесуальному законодавству України;
- слідчі дії проводяться за наявності правової і фактичної підстав.

Правова підстава — це сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають слідчому право виконувати ту або іншу слідчу дію.

Фактична підстава — це сукупність фактичних даних, що диктують необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини у справі.

Мета проведення тієї чи іншої слідчої дії прямо передбачена в нормах КПК (наприклад: мета огляду — виявлення слідів злочину, з'ясування обстановки події).

Сутність слідчих дій обумовлена їх пізнавальною і нормативною стороною. Пізнавальна сторона слідчих дій представлена, зокрема, такими прийомами пізнання, що використовуються слідчим при їх провадженні, як спостереження, допит, опис.

Нормативна сторона слідчих дій полягає в детальній регламентації правил і умов їх проведення, що встановленні кримінально-процесуальним законодавством.

Більшість слідчих дій супроводжуються застосуванням заходів процесуального примусу, втручанням в особисті, майнові й інші права громадян, а також права і законні інтереси підприємств, установ, організацій.

Всі рішення у кримінальній справі, в тому числі про проведення слідчих дій, слідчий приймає самостійно (за винятком випадків, коли необхідно отримати певний дозвіл на проведення такої дії).

Слідчий не має права нікому передоручати проведення слідчих дій, якщо він може сам їх виконати і якщо не виникає необхідності дати доручення органу дізнання або слідчому іншої місцевості.

Ніхто з посадових осіб органу внутрішніх справ або іншого відомства без спеціального доручення або вказівки слідчого не має права проводити жодної слідчої дії у справі, що знаходиться у його провадженні.

Співробітники міліції як представники органу дізнання мають право провести слідчі дії:

- в повному обсязі тільки після порушення кримінальної справи про злочини, що не є тяжкими, до встановлення особи, яка вчинила злочин (додержуючись строків, передбачених ч. 1 ст. 108 КПК). Якщо таку особу не встановлено, дізнання зупиняється і слідчі дії не проводяться;
- усі можливі після порушення ними кримінальної справи про тяжкий злочин у межах строків, передбачених ч. 2 ст. 108 КПК;
- у справі, переданій від органу дізнання слідчому, або що перебуває у провадженні слідчого, — тільки за його дорученням (ч. 4 ст. 104 КПК).

Прокурор наділений правом у необхідних випадках брати участь у проведенні тієї або іншої слідчої дії у кримінальній справі,

що перебуває у провадженні слідчого, та особисто проводити окремі слідчі дії або розслідування в повному обсязі у будь-якій справі в повному обсязі (ч. 1 п. 5 ст. 227 КПК).

Слідчі дії провадяться не тільки з ініціативи слідчого, а й за вказівкою начальника слідчого відділу, прокурора або за клопотанням осіб, що беруть участь у справі: підозрюваного, обвинуваченого, їхнього захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників.

Необхідність проведення слідчих дій за клопотаннями вказаних осіб визначає слідчий.

Слідчі дії можна класифікувати залежно від цілей, об'єктів, методів виконання, часу і правил провадження, а також деяких інших критеріїв.

Класифікація за різними критеріями допомагає усвідомити внутрішню сутність слідчих дій, визначити їх місце серед інших подібних. Розрізняють слідчі дії:

1) основні та додаткові.

Після першого допиту свідка-очевидця проводиться додатковий допит з метою з'ясування окремих обставин справи вчинення злочину.

2) первинні та повторні.

Після першого допиту, огляду, обшуку тощо та сама дія проводиться ще раз в повному обсязі.

3) невідкладні та інші.

Невідкладність проведення слідчої дії може виникнути не тільки на початковому етапі розслідування, а й у ході подальшого його провадження.

4) обов'язкові й необов'язкові

Обов'язковість слідчої дії може визначатись прямою вказівкою в законі: обов'язкове призначення судово-медичної експертизи для з'ясування тяжкості тілесних ушкоджень; допит підозрюваного після його затримання тощо.

За своєю процесуальною формою слідчі дії можна поділити на ті, які провадяться:

1) за постановою слідчого і без неї:

постанова виноситься при проведенні таких слідчих дій:

- освідування;
- ексгумація трупа;
- обшук та виїмка;
- призначення експертизи.

Без винесення постанови слідчий виконує такі слідчі дії:

- допити;
- очну ставку;
- огляди;
- відтворення обстановки і обставин події;
- пред'явлення для впізнання;
- як правило затримання;
- обшук особи та виїмку в неї предметів і документів (ч. 3 ст. 184 КПК).

2) з дозволу (рішення, постанови) суду або без нього:

з дозволу суду проводяться:

- огляд, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи;
- обшук та виїмка в житлі чи іншому володінні особи;
- огляд і виїмка кореспонденції;
- виїмка документів, що становлять державну чи банківську таємницю;
- накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку.

3) з санкції прокурора і без санкції:

з санкції прокурора проводяться:

- обшук, за винятком обшуку особи, житла чи іншого володіння особи;
- ексгумація трупа – за згодою прокурора.

4) за участю понятих і без них:

за участю понятих проводяться:

- обшук та виїмка;
- огляд;
- пред'явлення для впізнання;
- відтворення обстановки і обставин події;
- огляд і виїмка кореспонденції;

— освідування — на розсуд слідчого.

Також слідчі дії залежно від їх мети, можуть бути такими, що спрямовані на збирання або перевірку доказів.

Загальні процесуальні вимоги щодо провадження слідчих дій та порядок їх процесуального оформлення.

Кожна слідча або інша процесуальна дія фіксується в одному або кількох процесуальних документах, форма яких визначена в законі.

Основними процесуальними документами, якими оформляється рішення та результат проведеної слідчої дії, є: постанова, протокол, подання.

Протокол — документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки (ст. 32, 85 КПК).

Постанова — рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд (ст. 32, 130 КПК).

Про рішення, прийняті слідчим або прокурором під час провадження досудового слідства у випадках, зазначених у цьому Кодексі, а також у випадках, коли це визнає за необхідне слідчий або прокурор, складається мотивована постанова.

У постанові зазначаються місце і час її складання, посада особи, що виносить постанову, її прізвище, справа, в якій провадиться слідство, і обґрунтування прийнятого рішення, а також стаття КПК України, на підставі якої прийнято рішення.

Відповідно до ч. 5 ст. 114 КПК постанови слідчого, винесені у кримінальній справі, обов'язкові до виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами.

У КПК є норми які регламентують вимоги до форми і змісту щодо конкретної слідчої чи процесуальної дії (протокол допиту обвинуваченого, обшуку, виїмки і т. ін.)

Загальні правила оформлення результатів проведення слідчої дії зазначені у ст. 85 КПК. При провадженні слідчих дій також можуть застосовуватися звукозапис, кіно та відеозапис (ст. ст. 85¹, 85² КПК України).

У протоколі про кожну слідчу дію повинні бути зазначені: місце і дата його складання; посади і прізвища осіб, що проводять дію; прізвища осіб, які брали участь у проведенні слідчої дії, адреси цих осіб; роз'яснення їх прав і обов'язків; зміст проведеної слідчої дії, час її початку і закінчення; всі істотні для справи обставини, виявлені при виконанні даної слідчої дії. З метою нерозголошення даних про особу, щодо якої застосовані заходи безпеки, у протоколах слідчих дій, передбачених статтями 95, 96, 107, 145, 170, 171, 173 та 176 КПК України, обмежуються відомості про цю особу в порядку, передбаченому статтею 52³ КПК України.

Протокол зачитується всім особам, що брали участь у проведенні слідчої дії, при цьому їм роз'яснюється їх право робити зауваження. Зазначені особи можуть ознайомитися з протоколом особисто.

Вставки і поправки повинні бути застережені в протоколі перед підписами.

Протокол підписують: особа, яка провадила слідчу дію, допитана особа, а також перекладач, поняті, якщо вони були присутні, та інші особи, які були присутні або брали участь у проведенні цієї дії. Якщо хто-небудь з цих осіб через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то для підписання протоколу запрошується стороння особа. До протоколу можуть бути додані фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомок, відеозапису, плани, схеми, зліпки та інші матеріали, які пояснюють його зміст.

Коли особа, що брала участь у проведенні слідчої дії, відмовиться підписати протокол, то це зазначається в протоколі і стверджується підписом особи, яка провадила слідчу дію.

Звукозапис може застосовуватися при допиті підозрюваного, обвинуваченого, свідка і потерпілого, очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події та при проведенні інших слідчих дій під час досудового розслідування.

При проведенні слідчих дій із застосуванням звукозапису про це повідомляються всі учасники слідчої дії до її початку. Фонограма повинна містити відомості, зазначені у частині 1 статті 85 КПК

України, та відбивати весь хід слідчої дії. Повторення спеціально для звукозапису будь-якої частини слідчої дії в ході її проведення не дозволяється.

Перед закінченням слідчої дії звукозапис повністю відтворюється учасникам цієї дії. Висловлені ними зауваження і доповнення до звукозапису заносяться на фонограму. Протокол слідчої дії, проведеної із застосуванням звукозапису, складається з додержанням правил КПК України. В протоколі повинно бути також зазначено про застосування звукозапису і повідомлення про це учасників слідчої дії, про технічні засоби та умови звукозапису, про відтворення звукозапису учасникам слідчої дії та їх заяви з приводу застосування звукозапису. В разі відтворення звукозапису показань при проведенні іншої слідчої дії про це зазначається у протоколі відповідної слідчої дії. При проведенні очної ставки відтворення звукозапису попередніх показань учасників очної ставки допускається лише після їхніх показань на очній ставці та занесення їх до протоколу.

При пред'явленні учасникам процесу матеріалів справи у зв'язку з закінченням досудового розслідування звукозапис відтворюється обвинуваченому і його захиснику, а в разі клопотання - і іншим учасникам процесу. Фонограма в опечатаному вигляді зберігається при справі.

Кінозйомка, відеозапис можуть застосовуватися при проведенні огляду, обшуку, відтворенні обстановки і обставин події та при проведенні інших слідчих дій.

Учасники слідчої дії повідомляються про застосування кінозйомки, відеозапису до початку цієї дії. Після зйомки, запису та виготовлення кінострічки чи відеострічки вони демонструються всім учасникам слідчої дії, про що складається окремий протокол. Процесуальне оформлення застосування кінозйомки, відеозапису і демонстрування кінострічки, відеострічки при проведенні іншої слідчої дії, пред'явленні матеріалів справи в зв'язку із закінченням досудового розслідування, а також під час судового розгляду проводиться відповідно до правил, передбачених статтею 85¹ КПК України.

2. Процесуальний порядок провадження слідчих дій

Допит свідка і потерпілого

Свідок викликається до слідчого повісткою (вручається під розписку свідкові або, коли він відсутній, дорослим членам його сім'ї, представникам ЖЕК, представникам місцевих рад народних депутатів), телеграмою чи телефонограмою.

У повістці зазначається: хто викликається, коли і до кого, день і час, наслідки неявки за ст. ст.70, 71 КПК (ст. 166 КПК). Розписка про вручення повертається слідчому. В разі неявки з неповажних причин слідчий може застосувати привід через органи міліції, про що складає мотивовану постанову. Привід виконується ОВС за місцем фактичного проживання особи.

Допитується свідок за місцем провадження досудового слідства або за місцем його перебування (лікарня, дім, робота, навчання тощо).

Свідок допитується у відсутності інших свідків, слідчі вживають заходів, щоб свідки не могли спілкуватися між собою (викликають в різний час). Слідчий має приготуватися до допиту: вивчити матеріали справи, підготувати необхідну літературу, вибрати тактику допиту, визначити обставини, які необхідно з'ясувати під час допиту, скласти план допиту тощо.

Перед допитом встановлюють особу свідка, повідомляють його, в якій справі він викликаний, і попереджають про обов'язок розповісти все відоме йому в справі, а також про кримінальну відповідальність за відмову дати показання та за дачу завідомо неправдивих показань (ст. ст. 384, 385 КК України), з'ясовує стосунки з обвинуваченим (підозрюваним) та потерпілим, роз'яснює право не давати показань щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів (ч. 1

ст. 63 Конституції України). Після вільної розповіді свідок відповідає на запитання слідчого.

Запитання, вироблені практикою:

- 1) доповнюючі (про обставини, про які свідок забув розповісти);
- 2) уточнюючі (деталізація окремих фактів);
- 3) нагадуючі (щоб допомогти відновити в пам'яті забуті події і факти);
- 4) контрольні (перевірка правильності інформації).

Заборонено домагатися показань свідка шляхом насильства, погроз, обману, інших незаконних заходів (ч. 3 ст. 22 КПК).

Якщо свідок не володіє мовою — то в допиті повинен брати участь перекладач (ст. 19 КПК), якщо свідок німий, глухий, сліпий, — участь особи, яка його розуміє (ст. 169 КПК). Про участь цієї особи в допиті свідка зазначається в протоколі.

Дипломатичні представники можуть відмовитися давати показання і не повинні являтися в слідчі органи, якщо вони не бажають давати показання.

Консульські посадові особи і глави представництв відмовитися давати показання не можуть, крім випадків щодо інформації, пов'язаної з їхніми службовими обов'язками, але не несуть відповідальності за відмову давати показання.

Протокол допиту свідка має відповідати вимогам ст. 85, ст. 170 КПК. Крім того, в протоколі допиту вказуються: прізвище, ім'я та по батькові свідка, його вік, громадянство, національність, освіта, місце роботи, вид занять або посада, місце проживання, а також відомості про його стосунки з обвинуваченим і потерпілим. У протоколі зазначається, що свідкові роз'яснені його права, обов'язки і відповідальність за відмову давати показання і за дачу завідомо неправдивих показань. Показання свідка та відповіді на поставлені йому запитання викладаються в першій особі і по можливості дослівно.

Свідкові, коли він про це просить, може бути надана можливість особисто написати свої показання в присутності слідчого, про що зазначається в протоколі.

По закінченні допиту слідчий пре'являє свідкові протокол для прочитання. На прохання свідка протокол може бути йому прочитаний слідчим. Свідок і особи, які були присутні при допиті, мають право просити про внесення доповнень і поправок у протокол. Ці доповнення і поправки заносяться слідчим до протоколу.

Протокол підписують свідок, слідчий і особи, що були присутні при допиті. Якщо протокол написаний на декількох сторінках, свідок підписує кожен сторінку окремо.

Виклик і допит потерпілого провадиться за правилами виклику і допиту свідка з деякими відмінностями. Перед початком допиту він попереджається слідчим тільки про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України і з'ясовує стосунки між потерпілим і обвинуваченим або підозрюваним (ст. 171 КПК), після чого пропонує потерпілому розповісти про все відоме йому в справі. Забороняється ставити питання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні запитання).

Слідчий і орган дізнання повинні гарантувати безпеку свідка і потерпілого. Якщо є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну, орган дізнання чи слідчий, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, або прокурор виносить мотивовану постанову про застосування заходів безпеки. Ці заходи застосовуються також до членів сім'ї та близьких родичів свідка і потерпілого.

Орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до встановлення винних у цьому осіб і притягнення їх до відповідальності (ст.ст. 2, 20, 22 Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві"). Свідок і потерпілий мають право на відшкодування їм витрат, пов'язаних із явкою за викликом до органу дізнання, досудового слідства з коштів цих органів (ст. 92 КПК).

Особливості виклику і допиту неповнолітніх свідків та потерпілих.

Привід неповнолітнього (до 16 років) провадиться з повідомленням його батьків (піклувальників), якщо інше не обумовлене в постанові (ухвалі) про привід (п.п. 3, 4, 6, 8, 10, 11, 13, 14 Інструкції).

Особливості виклику та допиту неповнолітнього свідка регламентовані ст. ст. 166, 168 КПК. Неповнолітній викликається через законних представників, якщо вони не заінтересовані в наслідках вирішення справи (повідомлення про виклик надсилається законним представникам). Такий свідок не попереджається про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України, йому лише роз'яснюються обов'язок говорити правду, а також право не давати показань щодо себе та близьких за ч. 1 ст. 63 Конституції України.

Допит свідка до 14 років, а за розсудом слідчого до 16 років, провадиться за правилами статті 167 КПК в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього.

До початку допиту зазначеним особам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого ставити свідкові запитання. Запитання, поставлені свідкові законними представниками, педагогом або лікарем, і їхні зауваження заносяться до протоколу. Слідчий має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинне бути занесене до протоколу.

Затримання та допит підозрюваного

Орган дізнання має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі, лише за наявності однієї з таких підстав:

1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання зобов'язаний скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця за-тримання, пояснень затриманого, часу складання протоколу про роз'яснення підозрюваному в порядку, передбаченому частиною другою статті 21 КПК України, права мати побачення із захисником з моменту затримання. Протокол підписується особою, яка його склала, і затриманим.

Копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому і направляється прокурору. На вимогу прокурора йому також надсилаються матеріали, що стали підставою для затримання.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання негайно повідомляє одного з її родичів, а в разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків негайно повідомляє також і відповідний розвідувальний орган.

Протягом сімдесяти двох годин після затримання орган дізнання:

- 1) звільняє затриманого - якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або затримання було здійснене з порушенням вимог, передбачених частинами першою і другою цієї статті;
- 2) звільняє затриманого і обирає щодо нього запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою;
- 3) доставляє затриманого до судді з поданням про обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

У разі оскарження затримання до суду, скарга затриманого негайно надсилається начальником місця попереднього ув'язнення до суду. Скарга розглядається суддею одночасно з поданням органу дізнання про обрання запобіжного заходу. Якщо скарга надійшла після обрання запобіжного заходу, вона розглядається суддею протягом трьох діб з часу надходження. Якщо подання не надійшло або коли скарга надійшла після закінчення сімдесятидво-годинного строку після затримання, скарга на затримання розглядається суддею протягом п'яти діб з часу надходження.

Скарга розглядається з додержанням вимог, передбачених статтею 165² КПК України. За результатами розгляду суддя виносить постанову про законність затримання чи про задоволення скарги і визнання затримання незаконним. Копія постанови направляється прокурору, органу дізнання, затриманому і начальнику місця попереднього ув'язнення.

На постанову судді протягом семи діб з дня її винесення може бути подана апеляція прокурором, особою, щодо якої прийнято рішення, або її захисником чи законним представником. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови суду.

Затримання підозрюваного у вчиненні злочину не може тривати більше сімдесяти двох годин.

Якщо у встановлений законом строк затримання постановою судді про застосування до затриманої особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або постановою про звільнення затриманого не надійшла до установи для попереднього ув'язнення, начальник місця попереднього ув'язнення звільняє цю особу, про що складає протокол і направляє повідомлення про це посадовій особі чи органу, який здійснював затримання.

Слідчий також має право затримати і допитати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за підставами і в порядку, передбаченими статтями 106, 106¹ і 107 КПК України.

Затримання підозрюваного у вчиненні злочину співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Допит підозрюваного

Виклик і допит підозрюваного провадяться з додержанням правил, встановлених статтями 134-136, 145 і 146 КПК України.

Підозрюваний викликається до слідчого по телефону, телефонограмою, телеграмою або повісткою, яка вручається обвинуваченому під розписку, із зазначенням часу вручення.

У разі тимчасової відсутності підозрюваного повістка для передачі йому вручається під розписку кому-небудь з дорослих членів

сім'ї, які разом з ним проживають, житлово-експлуатаційній організації або адміністрації за місцем його роботи.

Підозрюваний, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення.

Підозрюваний зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого у призначений строк. В разі неявки без поважних причин підозрюваний підлягає приводу.

Поважними причинами неявки підозрюваного до слідчого у призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання повістки, хвороба та інші обставини, які фактично позбавляють його можливості своєчасно з'явитися до слідчого.

Привід підозрюваного здійснюється органами внутрішніх справ за мотивованою постановою слідчого. Привід підозрюваного, крім виняткових випадків, здійснюється удень.

Привід підозрюваного без попереднього виклику може бути застосований тільки в тих випадках, коли підозрюваний ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання.

Постанова про привід оголошується підозрюваному перед її виконанням.

Про кожний допит підозрюваного слідчий складає протокол з додержанням вимог статті 85 КПК України.

У протоколі допиту зазначаються місце і дата допиту; посада та прізвище особи, яка проводила допит, і осіб, які були присутні при допиті; час початку і закінчення допиту; прізвище, ім'я та по батькові підозрюваного, рік, місяць, день і місце його народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан, місце роботи, вид занять або посада, місце проживання, судимість підозрюваного та інші відомості про нього, що виявляться необхідними за обставинами справи.

Показання підозрюваного та відповіді на поставлені йому запитання викладаються від першої особи і по можливості дослівно.

По закінченні допиту слідчий пред'являє протокол підозрюваному для прочитання. На прохання підозрюваного він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Підозрюваний має право вимагати доповнення протоколу і внесення до

нього поправок. Ці доповнення і поправки підлягають обов'язковому занесенню в протокол.

Протокол підписують підозрюваний і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, підозрюваний підписує кожен сторінку окремо. Якщо в допиті обвинуваченого брали участь прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, захисник або інші особи, вони також підписують протокол.

Підозрюваному, якщо він того просить, надається можливість написати свої показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі допиту. Слідчий, ознайомившись з письмовими показаннями підозрюваного, може поставити йому додаткові запитання. Ці запитання і відповіді на них заносяться до протоколу. Правильність запису показань, запитань і відповідей на них засвідчується підписами підозрюваного і слідчого.

Якщо підозрюваний був затриманий або до нього було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, його допит проводиться негайно, а при неможливості негайного допиту – не пізніше двадцяти чотирьох годин після затримання. При допиті такого підозрюваного присутність захисника є обов'язковою, за винятком випадків, коли він відмовляється від нього і його відмова прийнята.

Перед допитом підозрюваному має бути роз'яснено його права, передбачені статтею 43¹ КПК України, а також повідомлено, у вчиненні якого злочину він підозрюється, про що робиться відмітка в протоколі його допиту.

Очна ставка

Очна ставка – це одночасний допит двох раніше допитаних осіб для усунення суттєвих протиріч, які є в їх показаннях.

Мета очної ставки: усунення протиріч в показаннях раніше допитаних осіб та встановленні істини у справі.

Суттєвими протиріччями є:

- 1) протиріччя, які не дозволяють дійти до однозначної відповіді про обставини, які підлягають доказуванню у даній справі;

- 2) мають у собі протилежні оцінки зібраних у справі доказів;
- 3) компрометують джерела отримання цих доказів;
- 4) мають в собі заперечення з приводу засобів отримання окремих зібраних у справі доказів.

На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, що викликані на очну ставку, один одного, і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі — за дачу завідомо неправдивих показань.

Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній.

Оголошення показань, даних учасниками очної ставки на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу.

Слідчий пред'являє протокол очної ставки особам, яких допитано, для прочитання або на їх прохання прочитує їм цей протокол. Допитані особи мають право вимагати доповнення протоколу і внесення до нього поправок. Ці доповнення або поправки підлягають обов'язковому занесенню в протокол. Протокол очної ставки підписує кожна з допитаних осіб та слідчий.

Пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання (ст.ст. 174, 175 КПК) — слідча дія, суть якої полягає в пред'явленні раніше допитаному свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому людини, предмета, трупа або його частини з метою встановлення його тотожності, схожості або відмінності з об'єктом, який особа, що впізнає, сприймала раніше у зв'язку з обставинами події, яка розслідується.

Його змістом є ідентифікація об'єкта. Проводиться в тому разі, коли допитуваний заявляє, що може впізнати особу чи предмет, які він спостерігав і пам'ятає їх відмінні ознаки.

Обов'язковими умовами пред'явлення особи для впізнання є:

- 1) попередній допит особи, яка впізнає, про зовнішній вигляд і прикмети особи, а також про обставини, за яких той, хто впізнає, бачив цю особу;
- 2) обов'язкова присутність двох понятих, які засвідчують своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям, перед пред'явленням їм роз'яснюють права і обов'язки;
- 3) особа пред'являється для впізнання разом з іншими особами тієї самої статі у кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішності і в одязі;
- 4) безпосередньо перед пред'явленням особи й обов'язково у відсутності впізнаючого їй пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються, щоб забезпечити достовірність впізнання, виключити можливість інформування впізнаючого про місце, де розташувалася особа, що пред'являється для впізнання;
- 5) якщо особа пред'являється свідку чи потерпілому, вони попереджаються перед початком пред'явлення про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а свідок — ще й про відмову від дачі показань;
- 6) роз'яснюються понятим та іншим учасникам їх права робити зауваження з приводу дій слідчого, які підлягають занесенню до протоколу.

Виконавши ці умови, слідчий пропонує тому, хто впізнає, показати особу, про яку він давав показання на допиті. Якщо він упізнав когось із пред'явлених осіб, слідчий пропонує пояснити, за якими саме ознаками він її впізнав.

На прохання того, хто впізнає, слідчий просить осіб, що пред'являються, зробити жест, встати, сісти, пройтись тощо. Як і при допиті, заборонено ставити навідні запитання, які підказують певну відповідь.

У виняткових випадках з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання проводиться поза візуальним спостереженням того, кого впізнають (ч. 4 ст. 174 КПК).

Впізнання за фотографіями.

У разі неможливості пред'явлення самої особи (померла, тяжко хвора, невідоме місце перебування) її впізнання може проводитися за фотознімками в кількості не менше трьох, для цього виготовляється фототаблиця, як додаток до протоколу пред'явлення: наклеюють фотознімки на окремі аркуші, нумерують, скріплюють печаткою. Слідчий повинен знати осіб, що пред'являються, як безпосередньо, так і за фотографіями.

Впізнання предметів.

Згідно зі ст. 175 КПК України предмет, що підлягає впізнанню, пред'являється тому, хто впізнає, серед інших однорідних предметів, тобто інших предметів має бути не менше двох.

Під час попереднього допиту особи, яка впізнаватиме, необхідно з'ясувати вид і найменування речі, колір, наявність дефектів та інші особливості, а якщо це відомо особі, то і марку та розмір речі. Якщо у допитуваного зберігся паспорт або інший документ на цю річ, предмет, які розшукуються, то його слід вилучити.

Впізнання тварин.

Тварини пред'являються за такими самими правилами, як і предмети. Не пред'являються для впізнання предмети, які існують в єдиному примірнику, неповторні, наприклад картини художника, або ж не виділяються зовсім серед інших предметів, напр., цукор-пісок, зерно, нові речі серійного виробництва.

Впізнання трупа.

Для впізнання може бути пред'явлено також труп (або його частини), зокрема у справі, порушеній за фактом виявлення трупа невідомого з ознаками насильницької смерті. Труп пред'являється для впізнання як на місці його виявлення, так і в морзі, його впізнання може провадитись і окремо від інших трупів, для усунення змін трупа (через "трупні" явища або пошкодження під час вчинення злочину) може проводитись "туалет" або реставрація трупа за допомогою судового медика. Протокол пред'явлення трупа для впізнання повинен оформлятися з додержанням вимог ст. 176 КПК України.

Про пред'явлення для впізнання складається протокол, у якому зазначаються: відомості про особу, що впізнає, попередження

свідка або потерпілого про кримінальну відповідальність, дані про осіб і предмети, які пред'являються для впізнання, і докладно викладаються ознаки, за якими впізнаючий упізнав би особу або предмет. Протокол підписують всі особи, які брали участь у провадженні впізнання, поняті і слідчий. До нього додаються фотознімки, а також матеріали звуко- і відеозапису.

Обшук

Обшук – це слідча дія, яка проводиться тоді, коли слідчий має достатні підстави вважати, що зняряддя вчинення злочину, речі і цінності, набуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, що мають значення для встановлення істини в справі чи забезпечення цивільного позову, знаходяться у певному приміщенні або місці чи у якої-небудь особи (ч. 1 ст. 177 КПК). Обшук провадиться також і в тому випадку, коли є достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці знаходяться розшукувані особи, а також трупи чи тварини (ч. 2 ст. 177 КПК).

Достатні підстави – це відомості з показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, в протоколах слідчих дій (напр., протокол огляду місця події), заявах громадян або одержані в ході оперативно-розшукової діяльності.

Обшук поділяється на три види:

- обшук приміщення (жилих будинків, квартир; службових і виробничих приміщень підприємств, установ, організацій; комор, хлівів, погребів та інших сховищ),
- обшук місцевості (саду, городу, подвір'я, ділянок лісу, поля тощо);
- обшук особи (особистий обшук).

Обшук проводиться за вмотивованою постановою слідчого, із санкції прокурора, який безпосередньо здійснює нагляд за розслідуванням, або його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи.

Обшук житла чи іншого володіння особи провадиться за вмотивованою постановою судді.

При необхідності провести такий обшук слідчий за погодженням з прокурором звертається з поданням до суду за місцем провадження слідства. Суддя негайно розглядає подання, а у разі необхідності вислуховує слідчого, прокурора і за наявності підстав виносить постанову про проведення обшуку чи про відмову в проведенні обшуку. Постанова про проведення обшуку не оскаржується. На постанову про відмову — може бути внесена апеляція протягом трьох діб з дня її винесення (ч. 5 ст. 177 КПК України).

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді. При цьому в протоколі зазначаються причини, що обумовили проведення обшуку без постанови судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії слідчий направляє копію протоколу обшуку прокуророві (ч. 6 ст. 177 КПК).

Обшук особи та виїмка у неї предметів і документів можуть бути проведені без постанови у таких випадках:

- 1) при фізичному захопленні підозрюваного уповноваженими на те особами, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих, чи намагається звільнитися від доказів, які викривають його чи інших осіб у вчиненні злочину;
- 2) при затриманні підозрюваного;
- 3) при взятті підозрюваного, обвинуваченого під варту;
- 4) за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні, де проводиться обшук або примусова виїмка, приховує при собі предмети чи документи, які мають значення для встановлення істини в справі.

В інтересах успішного проведення обшуку слідчий згідно з ч. 3 ст. 183 КПК має право заборонити особам, які перебувають у приміщенні або зайшли туди під час обшуку чи виїмки, виходити з цього приміщення і спілкуватися між собою або з іншими особами до закінчення їх проведення.

Обшук повинен проводитися вдень, а вночі — як виняток, коли можливе знищення, приховування чи переховування розшукува-

них предметів, або коли особа, яка вчинила злочин, може втекти (ст. 180 КПК).

При обшуку і виїмці обов'язкова присутність двох понятих і особи, у якої провадиться обшук чи виїмка або дорослих членів сім'ї чи представника ЖЕО чи місцевої ради народних депутатів (ст. 181 КПК). У разі необхідності залучають спеціаліста, працівника ОВС – для подання організаційної чи технічної допомоги, свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного – для впізнання і відбору предметів і документів, які розшукуються і підлягають вилученню.

Перед початком слідчий зобов'язаний пред'явити постанову і запропонувати добровільно видати зазначені в постанові предмети і документи. Обшукуваним, понятим та відповідним представникам слід роз'яснити їх право бути присутніми при всіх діях слідчого і робити з приводу цих дій заяви, які підлягають занесенню до протоколу (ст. 181 КПК).

Проводячи обшук, слідчий має відкривати замки, приміщення, але повинен уникати зайвих пошкоджень дверей, замків, предметів (ст. 183 КПК). При обшуку і виїмці можуть бути вилучені тільки предмети і документи, які мають значення для справи, а також цінності і майно обвинуваченого або підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову чи можливої конфіскації майна. Предмети та документи, вилучені законом з обігу (зброя, на яку немає дозволу, вибухівка, сильнодіючі отруйні речовини, наркотики тощо), підлягають вилученню незалежно від їх відношення до справи.

Всі вилучені предмети і документи слідчий повинен пред'явити понятим та іншим присутнім та перелічити в протоколі обшуку або виїмки чи в доданому до нього описі із зазначенням їх назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак.

У необхідних випадках вилучені предмети і документи повинні бути на місці обшуку або виїмки упаковані й опечатані (ст. 186 КПК). Другий примірник протоколу та опису вручається обшукуваному (представнику). За наявності зауважень на неправильні дії під час обшуку (виїмки) не пізніше двох днів слідчий

повідомляє прокурора, який здійснює нагляд (ст. 189 КПК). Протоколи обшуку (виїмки) стануть джерелами доказів тільки в тому разі, коли буде додержано процесуальний порядок провадження цих слідчих дій, а самі вони оформлені відповідно до вимог ст.ст. 85, 188 КПК.

У приміщеннях, що займають дипломатичні представництва, а також де проживають дипломатичні представники та їхні сім'ї, які користуються правом дипломатичної недоторканості, обшук та виїмка може бути проведено лише за згодою дипломатичного представника.

Про згоду дипломатичних представників на обшук або виїмку робиться запит через МЗС. Обшук та виїмка в зазначених приміщеннях провадиться, обов'язково в присутності прокурора і представника МЗС (ст. 182 КПК).

Стаття 27 Закону України “Про статус народного депутата” закріплює, що не допускається обшук, огляд речей, приміщення депутата; п. 13 ст.13 Закону України “Про статус суддів” зазначає, що обшук чи виїмка в житлі судді чи службовому приміщенні, особистий обшук судді, огляд чи виїмка його речей може провадитися тільки з санкції Генерального прокурора; ч. 3 ст. 20 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини” говорить про те, що Уповноважений не може бути підданий обшуку без згоди Верховної Ради; ч. 2 ст. 10 Закону України “Про адвокатуру” закріплює, що документи, пов'язані з виконанням адвокатом доручення, не підлягають огляду, розголошенню чи вилученню.

Виїмка

Виїмка як самостійна слідча дія *проводиться* в тих випадках, коли слідчий має точні дані про те, що предмети або документи, які мають значення для справи, знаходяться у певної особи або в певному місці (ч.1 ст. 178 КПК).

Основна відмінність виїмки від обшуку в тому, що під час обшуку предмети та документи розшуковуються та вилучаються, якщо знайдені, а при проведенні виїмки тільки вилучаються.

Це засіб збирання нових та перевірки наявних доказів. Виїмка, за загальним правилом, проводиться за постановою слідчого.

Виїмка документів, що становлять державну таємницю, проводиться тільки з санкції прокурора або його заступника і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи.

Примусова виїмка із житла чи іншого володіння проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого ч.5 ст.177 КПК.

Виїмка повинна проводитися вдень, а вночі як виняток, коли можливе знищення, приховування або переховування розшукуваних предметів, або коли особа, яка вчинила злочин, може втекти (ст. 180 КПК).

При обшуку і виїмці обов'язкова присутність двох понять і особи, у якої провадиться обшук чи виїмка, або дорослих членів сім'ї чи представника ЖЕО чи місцевої ради народних депутатів (ст. 181 КПК). У разі необхідності залучають спеціаліста, працівника ОВС – для надання організаційної чи технічної допомоги, свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного – для впізнання і відбору предметів і документів, які розшукуються і підлягають вилученню.

Перед початком слідчий зобов'язаний пред'явити постанову і запропонувати добровільно видати зазначені в постанові предмети і документи. Особам, у яких проводиться виїмка, понятим та відповідним представникам слід роз'яснити їхнє право бути присутніми при всіх діях слідчого і робити з приводу цих дій заяви, які підлягають занесенню до протоколу (ст. 181 КПК).

При виїмці можуть бути вилучені тільки предмети і документи, які мають значення для справи, а також цінності і майно обвинуваченого або підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову чи можливої конфіскації майна. Предмети та документи, вилучені законом з обігу (зброя, не яку немає дозволу, вибухівка, сильнодіючі отруйні речовини тощо), підлягають вилученню незалежно від їх відношення до справи. Всі вилучені предмети і документи слідчий повинен пред'явити понятим та іншим присутнім та перелічити в протоколі виїмки чи в доданому до нього описі із зазначенням їх назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак. У необхідних випадках ви-

лучені предмети і документи повинні бути на місці виїмки упаковані й опечатані (ст. 186 КПК). Другий примірник протоколу та опису вручається обшукуваному (представнику). За наявності зауважень на неправильні дії під час виїмки не пізніше двох днів слідчий повідомляє прокурора, який здійснює нагляд (ст. 189 КПК). Протокол виїмки стане джерелом доказів тільки в тому разі, коли буде додержано процесуальний порядок провадження цієї слідчої дії, а сам він оформлений відповідно до вимог ст.ст. 85, 188 КПК.

Огляд. Експуація трупа

Огляд — це слідча дія, яка проводиться з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, що мають значення для справи (ст. 190 КПК).

Слідчий може провести огляд місця події, місцевості, приміщення, предметів і документів, тварин, трупа.

Закон не вимагає від слідчого винесення постанови про проведення огляду. *Огляд житла або іншого володіння особи* згідно з ч. 4 ст. 190 КПК є можливим не інакше, як за *мотивованою постановою судді*.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою володільця огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді.

Для проведення у невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потребується.

Огляд може бути первинним, повторним і додатковим (коли первинний проведений з порушеннями або поверхово, або необхідно додатково оглянути). Під час огляду предмети, обставини

тощо сприймаються особами, що оглядають, за допомогою органів зору, слуху, дотику, нюху тощо, а також фіксується будь-якими технічними засобами (зйомка, запис, вимірювання приладами тощо), застосовуються хімічні реактиви, що є в слідчому портфелі.

Для участі в проведенні огляду слідчий може запросити спеціаліста (медика, патологоанатома, автотехніка, кінооператора, фармацевта тощо), йому зобов'язані надавати допомогу в огляді також органи міліції. За ст. 191 КПК огляд повинен проводитися вдень, крім невідкладних випадків (автотранспортні події, виявлення трупа, швидке псування об'єктів тощо). При огляді обов'язково повинні бути присутні принаймні двоє понять.

Послідовність провадження огляду визначається слідчим залежно від того, що оглядається. Так, огляд місця події повинен проходити статичну та динамічну стадії: спочатку все місце події, всі предмети і труп оглядаються та фіксуються у тому вигляді, в якому вони постали перед слідчим, без їх переміщення (їх стан, розташування, розміри тощо), а коли всі параметри зафіксовано, об'єкти пересування розглядаються, фотографуються, описуються окремо, виявляються при цьому ще якісь особливості, сліди, що мають значення для справи.

Перед початком слідчий роз'яснює понятим їх обов'язок бути присутніми при всіх діях слідчого і засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям, а спеціалісту – обов'язок своїми знаннями сприяти у виявленні і закріпленні доказів, давати пояснення з приводу спеціальних знань, роз'яснює всім особам, які беруть участь в огляді, що вони можуть робити зауваження з приводу огляду, які підлягають обов'язковому занесенню до протоколу (ст.ст. 127, 128¹ КПК).

Огляд предметів, вилучених під час огляду місця події, обшуку чи виймки, проводять на місці, а в разі неможливості – у місці провадження справи (у кабінеті слідчого). Огляд трупа завжди – за участю спеціаліста (судово-медичного експерта).

При необхідності огляду похованого трупа може проводитися його ексгумація (виймання з місця поховання) – тільки на підставі постанови слідчого, затвердженої прокурором. Труп виймають в присутності слідчого, судмедексперта і двох понять, про це скла-

дається протокол, його підписують всі присутні особи, про огляд складається окремий протокол (ст. 192 КПК).

Протокол огляду складається зі вступної (місце і дата, час початку і закінчення огляду, посада, класний чин чи звання слідчого, поняті, інші учасники, роз'яснення прав і обов'язків, статті КПК, згідно з якими проводився огляд і складався протокол), описової (відомості про об'єкт огляду, місцезнаходження, особливості, сліди, застосовані технічні засоби) і заключної (що додається до протоколу, зауваження) частин, підписують протокол слідчий та всі особи, що брали участь. Можуть додаватися плани, схеми, креслення, касети, фонограми тощо. Вилучені предмети правильно упаковуються й опечатаються, на бірці вказується: найменування справи, назва предмета, місце і дата вилучення, посада і прізвище слідчого, підписи його і понятих. У протоколі зазначається вид печатки (пластилінова, сургучна) і текст відтиску печатки.

Освідування

Освідування — це слідча дія, яка полягає в огляді тіла живої людини для встановлення слідів злочину або наявності особливих прикмет.

Особливими прикметами є: родимі плями, татуювання, шрами, рубці, бородавки, відсутність певних частин тіла, сліди колишніх хвороб.

Стаття 193 КПК України передбачає **два види освідування:**

- 1) *слідче* (проводить слідчий)
- 2) *медичне* (проводить судмедексперт або лікар).

Підставою для проведення освідування є наявність зафіксованих у матеріалах справи, зокрема протоколах допитів, протоколах обшуку, огляду місця події або предметів даних про те, що на тілі певної особи є особливі прикмети або сліди злочину, виявлення чи засвідчення яких має значення для вирішення кримінальної справи, встановлення осіб, що вчинили злочин.

Освідуванню можуть бути піддані обвинувачений, підозрюваний, потерпілий і свідок (ст. 193 КПК). Про провадження *слідчого освідування* слідчий виносить постанову. Освідування не повинне бути

пов'язане з пониженням людської гідності осіб, які беруть у ньому участь.

Освідування проводиться як у примусовому (за клопотанням потерпілого чи обвинуваченого), так і в добровільному порядку. Поняті можуть бути залучені до освідування, якщо це визнає за необхідне слідчий (ч. 2 ст. 127 КПК). Їм роз'яснюється їхнє право бути присутніми при всіх діях слідчого і обов'язок засвідчити підписами в протоколі факт проведення освідування і його результати. Понятим, спеціалісту та особі, що освідується, роз'яснюється право робити зауваження з приводу освідування та правильності його фіксації у протоколі, які підлягають обов'язковому занесенню до протоколу.

Слідчий і поняті не мають права бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголення особи, яка підлягає освідуванню. У цьому разі освідування повинне бути доручене слідчому відповідної статі. Про результати освідування складається протокол у відповідності до ст.ст. 85, 195 КПК.

Медичне освідування проводиться в тому разі, коли для його виконання потрібні спеціальні знання в галузі медицини – для виявлення подряпин на тілі, укусів зубів, плям крові, слідів хірургічних операцій. Слідчий дає письмове доручення судмедексперту або лікарю, і ті про результати освідування складають відповідно судово-медичний акт або довідку.

Відтворення обстановки і обставин події

Відтворення обстановки і обставин події – це слідча дія, яка провадиться з метою перевірки та уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого або даних, отриманих при проведенні огляду та інших слідчих дій.

Метою відтворення обстановки й обставин події (ст. 194 КПК) є перевірка й уточнення результатів допиту або даних, отриманих при провадженні інших слідчих дій.

Слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а при необхідності за участю спеціаліста, свідка, потерпілого, обвину-

ваченого (підозрюваного) відтворити обстановку й умови, в яких ті чи інші події могли відбутися в дійсності.

Відтворення обстановки і обставин події включає в себе і слідчий експеримент, і перевірку показань на місці без проведення експериментальних дій, у перевірці зібраних доказів, одержанні нових, виявленні причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. Проводиться в умовах, максимально наближених до подій, при необхідності — неодноразово.

Понятих має бути не менше двох (кількість залежить від складності відтворення). Відтворення не повинне бути пов'язане з приниженням людської гідності осіб, які беруть у ньому участь, і бути безпечним для їхнього здоров'я (ч. 2 ст. 194 КПК). Крім загальної інформації, у протоколі зазначаються умови, в яких було відтворення, експериментальні дії, хто їх проводив. Якщо слідчий робив замірювання, фотографував, складав схеми, креслення, застосовував зйомку, — відповідні матеріали додаються до протоколу (ст. 195 КПК).

Призначення експертизи

Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду (ст. 1 Закону України “Про судову експертизу”).

Підставою для призначення експертизи є необхідність наукових, технічних або інших спеціальних знань для вирішення певних питань при провадженні в справі (ч. 1 ст. 75 КПК).

Розрізняються такі процесуальні види експертизи: первинна, додаткова, повторна, одноособова, комісійна, комплексна.

Первинною є експертиза, при проведенні якої об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, яка проводиться, коли висновок експерта буде визнано неповним чи не досить ясним, вона доручається тому самому або іншому експертові (ч. 5 ст. 75 КПК) (недостатньо повним може бути визнано висновок, який ґрунтується на дослідженні не всіх наданих експерту об'єктів або не містить вичерпних відповідей експерта на всі поставлені запитання).

Повторна експертиза призначається, коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або є сумніви в його правильності. В такому випадку експертиза доручається іншому експертові чи експертам (ч. 6 ст. 75 КПК).

Одноособова експертиза провадиться одним експертом.

Комісійна експертиза — це така експертиза, коли для її проведення призначено декілька експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає окремий висновок (ч. 3 ст. 75 КПК) (судово-психіатрична експертиза завжди є комісійною: її провадять не менше 3 експертів-психіатрів).

Комісійна експертиза називається комплексною, коли її провадять спільно спеціалісти з різних галузей знань. Коли встановлення тієї чи іншої обставини є неможливим шляхом проведення окремих експертиз або це виходить за межі компетенції одного експерта чи комісії експертів, може бути призначений ряд досліджень, які здійснюються кількома експертами на підставі використання різних спеціальних знань.

Експерти мають право при цьому складати спільний висновок. У ньому повинно бути вказано, які дослідження провів кожний експерт, які факти він особисто встановив і яких дійшов висновків. Кожний експерт має право підписати спільний висновок або ту частину його, яка відображає хід і результати проведених ним особисто досліджень. Якщо підставою остаточного висновку є факти, встановлені іншим експертом, то про це також повинно бути вказано у висновку. Вимога закону про те, що експерт дає висновок від свого імені на підставі досліджень, проведених ним відповідно до його спеціальних знань, і несе за даний висновок особисту відповідальність, повністю поширюється і на осіб, які брали участь у провадженні такої експертизи.

Питання про те, чи треба призначати експертизу, вирішують слідчі органи й суд, у провадженні яких знаходиться справа.

КПК передбачає випадки, коли експертиза призначається обов'язково:

- 1) для встановлення причин смерті;
- 2) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;

- 3) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого при наявності в справі даних, які викликають сумніви щодо його осудності;
- 4) для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені статтею 155 Кримінального кодексу України;
- 5) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Необхідність призначення експертизи визначається слідчим, виходячи з конкретних обставин справи і тих питань, на які має відповісти тільки спеціаліст з певної галузі знань, а в ряді випадків призначення експертизи є обов'язковим за законом (ст. 76 КПК). При цьому сам слідчий не може проводити експертизу, навіть маючи спеціальні знання в даній галузі, тобто не може суміщати дві різні процесуальні ролі в одній особі (ч. 1 ст. 62 КПК), а доручає її проведення іншій особі (особам).

З іншого боку, він не має права ставити на вирішення експерта правових питань (напр., при призначенні судмедекспертизи ставити питання про те, сталося вбивство чи самогубство).

Стаття 196 КПК визначає загальний порядок призначення експертизи:

- а) визначення слідчим кола питань, вирішення яких потребує спеціальних знань;
- б) вибір експерта або експертної установи, які компетентні у вирішенні цих питань;
- в) складення мотивованої постанови про призначення експертизи, в якій, крім загальних реквізитів (ст. 130 КПК), зазначаються: коротко обставини справи, підстави для призначення експертизи, прізвище експерта чи найменування експертної установи, питання для висновку експерта (ів), об'єкти дослідження, матеріали, що надаються експерту для ознайомлення;
- г) ознайомлення обвинуваченого (підозрюваного) з постановою про призначення експертизи (крім випадків неможли-

вості у зв'язку із його психічним станом), роз'яснення йому процесуальних прав за ст. 197 КПК;

- д) вирішення слідчим заявлених обвинуваченим (підозрюваним) після роз'яснення йому прав клопотань;
- е) надіслання постанови про призначення експертизи та інших матеріалів експертам.

При призначенні експертизи обвинувачений має право:

- 1) заявити відвід експертові;
- 2) просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб;
- 3) просити про постановку перед експертизою додаткових питань;
- 4) давати пояснення експертові;
- 5) пред'являти додаткові документи;
- 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи;
- 7) заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи;
- 8) бути присутнім з дозволу слідчого при проведенні експертом окремих досліджень і давати пояснення.

Проведення судмедекспертизи доручається спеціалістам з державних спеціалізованих установ та відомчих служб. Ст. 7 Закону України “Про судову експертизу” закріплює цю функцію за науково-дослідними та іншими установами судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я; експертними службами МВС, Міністерства оборони, Служби безпеки.

Судово-експертна діяльність може здійснюватись на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами.

Слідчий вручає експерту копію постанови і роз'яснює йому його обов'язки та права за ст. 77 КПК, попереджає про кримінальну відповідальність за відмову від виконання експертизи та за неправдивий висновок.

У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відбирання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Про відбирання зразків складається про-

токол. Зразки зберігаються за правилами речових доказів (ст.ст. 79-81 КПК).

Якщо при проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи виникає необхідність тривалого спостереження за обвинуваченим або дослідження його, суд за поданням слідчого, погодженим з прокурором, поміщає його у відповідний медичний заклад, про що виносить постанову.

Накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку

Арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку може бути застосовано лише за наявності достатніх підстав вважати, що у листах, телеграфній та іншій кореспонденції підозрюваного чи обвинуваченого іншим особам або інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому, а також у інформації, якою вони обмінюються з допомогою засобів зв'язку, містяться дані про вчинений злочин або документи і предмети, що мають доказове значення, і якщо іншими способами одержати ці дані неможливо.

До кореспонденції, на яку може бути накладено арешт, відносяться листи всіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, радіограми тощо.

Арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину може бути застосовано до порушення кримінальної справи.

За наявності підстав, передбачених частиною першою цієї статті, слідчий за погодженням з прокурором звертається з поданням до голови апеляційного суду за місцем провадження слідства про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку. Голова суду чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, при необхідності вислуховує слідчого, вислуховує думку прокурора, після чого залежно від підстав для прийняття такого рішення виносить постанову про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому. Постанова оскарженню не підлягає, на неї не може бути внесено подання прокурором.

У постанові про накладення арешту на кореспонденцію зазначаються кримінальна справа і підстави, за яких буде проводитись ця слідча дія, прізвище, ім'я та по батькові особи, кореспонденція якої має затримуватися, точна адреса цієї особи, види поштово-телеграфних відправлень, на які накладається арешт, термін, протягом якого зберігається арешт, назва установи зв'язку, на яку покладається обов'язок затримувати кореспонденцію і повідомляти про це слідчого.

У постанові про зняття інформації з каналів зв'язку зазначаються кримінальна справа і підстави, з яких буде проводитись ця слідча дія, прізвище, ім'я та по батькові особи, з каналів зв'язку якої має зніматись інформація, точна адреса цієї особи, види цих каналів, термін, протягом якого знімається інформація, назва установи, на яку покладається обов'язок знімати інформацію і повідомляти про це слідчого.

Постанова про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку направляється слідчим начальнику відповідної установи, для якого вона є обов'язковою.

Начальник відповідної установи затримує кореспонденцію або знімає інформацію з каналів зв'язку і протягом доби повідомляє про це слідчому.

Арешт, накладений на кореспонденцію, скасовується, а зняття інформації з каналів зв'язку припиняється після закінчення терміну, встановленого для виконання цих слідчих дій постановою судді. Слідчий скасовує арешт, накладений на кореспонденцію, або припиняє зняття інформації з каналів зв'язку, коли у здійсненні цих заходів відпадає необхідність, при закритті кримінальної справи або при передачі її прокуророві в порядку, передбаченому статтею 225 КПК України.

Постанова виноситься в режимі, який забезпечує нерозголошення даних досудового слідства або оперативно-розшукової діяльності.

Огляд кореспонденції проводиться за рішенням суду в установі зв'язку з участю понятих із числа службовців цієї установи, а при необхідності – і з участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий відкриває і оглядає затриману кореспонденцію.

У разі виявлення документів чи предметів, що мають доказове значення, слідчий проводить виїмку відповідної кореспонденції або обмежується зняттям копій з відповідних відправлень. При відсутності документів чи предметів, що мають доказове значення, слідчий дає вказівку про вручення оглянутої кореспонденції або про її затримання до визначеного ним терміну.

Про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції слідчий складає протокол. У протоколі повинно бути вказано, які саме відправлення були оглянуті, що з них вилучено і що повинно бути доставлено адресату або тимчасово затримано, з яких відправлень знято копії.

Дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку, у необхідних випадках проводиться з участю спеціаліста. Слідчий прослуховує чи іншим відповідним способом вивчає зміст знятої інформації, про що складає протокол. При виявленні в інформації даних, що мають доказове значення, в протоколі відтворюється відповідна частина запису, після чого слідчий своєю постановою визнає носій знятої інформації доказом і приєднує його до справи.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України.— Київ, 2003.
2. *Бахарев Н.В.* Очная ставка: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы.— Казань, 1982.
3. Експертизи в судовій практиці.— К., 1993.
4. *Рыжаков А.П.* Следственные действия и иные способы собирания доказательств.— Тула, 1996.
5. *Шейфер С.А.* Следственные действия: система и процессуальная форма.— М., 1981.
6. *Е.Центров.* Наводящий вопрос и оглашение показаний на допросе.//Российская юстиция.— 2003.— №4.
7. *Арестова Е.Н.* Производство органами дознания неотложных следственных действий по уголовным делам, по которым обязательно производство предварительного следствия// Российский следователь.— 2003.— №10.
8. *Кудрявцева А., Лившиц Ю.* Доказательственное значение «правовых экспертиз» в уголовном процессе// Российская юстиция.— 2003.— №1.
9. *Кальницкий В.* Обоснованность производства следственных действий как предмет судебной оценки// Российская юстиция.— 2003.— №2.
10. *Черечукіна Л.* Впізнання особи поза візуальним спостереженням: кримінально-процесуальний і криміналістичний аспекти// Право України.— 2003.— №10.
11. *Ягодинський В.* Щодо відтворення обстановки і обставин події.//Право України.— 2003.— №5.
12. *Козьяков І.* Проблеми теорії та практики застосування статей 187, 187¹ КПК України// Право України.— 2003.— №4.
13. *Романюк В.* Призначення судової експертизи на досудовому слідстві: деякі проблемні питання// Право України.— 2003.— №3.
14. *Удалова Л.* Допит експерта: проблеми законодавчого врегулювання.//Право України.— 2003.— №2.
15. *Чорноус Ю.М.* Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення. Автореф. дис...канд. юрид. наук.— К., 2005.

Контрольні запитання

1. Що таке слідчі дії?
2. Які слідчі дії передбачає закон?
3. Який порядок допиту свідка та потерпілого?
4. Що є підставою для проведення очної ставки?
5. Що таке пред'явлення для впізнання?
6. Які види освідування є у кримінальному процесі?
7. Які є види огляду?
8. Яка мета і порядок відтворення обстановки та обставин події?
9. У чому відмінність обшуку від виїмки?
10. Які підстави та порядок призначення експертизи?

ТЕМА №4

Притягнення особи як обвинуваченого

- 1. Значення і підстави притягнення особи як обвинуваченого.*
- 2. Процесуальний порядок притягнення особи як обвинуваченого.*
- 3. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому прав і його допит.*
- 4. Зміна обвинувачення в стадії досудового розслідування.*

1. Значення і підстави притягнення особи як обвинуваченого

Притягнення особи як обвинуваченого — це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає слідчий до закінчення розслідування у кримінальній справі. В цьому рішенні на основі доказів, зібраних у ході невідкладних та інших слідчих дій, конкретна особа набуває становища однієї із основних учасників кримінального процесу — обвинуваченого. Щодо цієї особи формується конкретне обвинувачення у вчиненні злочину, яке значною мірою і визначає подальше провадження у даній справі.

В юридичній літературі висловлюють різні точки зору відносно структури акту притягнення особи як обвинуваченого. Окрім винесення відповідної постанови, деякі автори в цей акт також включають:

- *пред'явлення обвинувачення (Шимановський В.В., Карнеева Л.М.);*
- *пред'явлення обвинувачення і роз'яснення прав обвинуваченого (Шейфер С.А.);*
- *пред'явлення обвинувачення, роз'яснення прав і допит обвинуваченого (Єфімічев С.П.).*

Погодитись з зазначеними твердженнями не можна на основі таких підстав:

1. Процесуальна особа обвинуваченого з'являється у кримінальній справі з моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого (ст. 43 КПК). Відбувається це незалежно від того, знає про це особа, відносно якої винесена постанова, чи ні.

2. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому прав і його допит являє собою самостійну процесуальну дію, яка відрізняється від винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого за своєю суттю та правовою природою.

3. Винесення постанови — це процесуальне оформлення прийнятого слідчим рішення про обвинувачення особи у скоєнні злочину. Обвинувачений та інші учасники процесу в цій процесуальній дії не беруть участь. В постанові фіксується власна думка слідчого про винуватість конкретної особи, і вона підписується тільки слідчим. Особа наділяється процесуальними правами і обов'язками обвинуваченого з моменту винесення зазначеного документа, незалежно від його бажання володіти цими правами і виконувати відповідні обов'язки.

4. У трьох наступних процесуальних діях: пред'явлення обвинувачення, роз'яснення прав обвинуваченому та його допиту — в обов'язковому порядку бере участь обвинувачений.

5. При пред'явленні обвинувачення слідчий знайомить обвинуваченого із змістом винесеної постанови, пояснює її суть. Про це робиться відмітка в постанові, яка підтверджується підписом обвинуваченого і слідчого (ст. 140 КПК)

6. Відповідно до ст. 142 КПК обвинуваченому перераховуються права, якими він, як обвинувачений, вже володіє, і роз'яснюється їх суть та значення. Про це в постанові про притягнення як обвинуваченого робиться відмітка, що підкріплюється підписом обвинуваченого.

7. Допит обвинуваченого — це слідча дія, спрямована на збирання, перевірку доказів, отримання і фіксацію показань обвинуваченого по суті пред'явленого йому обвинувачення і про інші обставини, які мають значення для справи (ст. 143 КПК).

Обвинувачення повинне бути пред'явлене не пізніше 2-х днів з моменту винесення слідчим відповідної постанови (ст. 133 КПК). Якщо обвинувачений не може з'явитись до органу розслідування в силу яких-небудь обставин (ст. 135 КПК) або місце знаходження його не відоме у зв'язку з тим, що він переховується від розслідування чи з інших причин, *обвинувачення пред'являється в день явки або приводу обвинуваченого (ст. 133 КПК).* Права обвинуваченому роз'яснюються при пред'явленні обвинувачення (ст. 143 КПК).

Таким чином з моменту винесення постанови до безпосереднього пред'явлення обвинувачення, роз'яснення прав і допиту особи як обвинуваченого може пройти невизначений, а інколи і

значний час, який безпідставно віддалив би момент притягнення особи як обвинуваченого, якщо б цей акт включав у себе перераховані дії.

Акт притягнення особи як обвинуваченого вичерпується лише винесенням відповідної постанови. Такі процесуальні дії, як: роз'яснення обвинуваченому його прав, пред'явлення обвинувачення та його допит є наслідком притягнення особи як обвинуваченого, а не структурним елементом цього акту.

Акт притягнення особи як обвинуваченого має важливе політичне і юридичне значення:

1. Він служить одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які скоїли злочин;

2. Обґрунтоване обвинувачення дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного злочину;

3. Законне і своєчасне вирішення питання про притягнення особи як обвинуваченого гарантує влучність кримінальної репресії;

4. Акт притягнення особи як обвинуваченого є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у скоєнні злочину. Цим визначається важлива роль цього акту у здійсненні боротьби із злочинністю.

Правильне вирішення питання про притягнення особи як обвинуваченого сприяє досягненню таких перспективних завдань кримінального судочинства, як зміцнення законності та правопорядку, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян та виховання їх у дусі дотримання Конституції України та відповідних законів (ч. 2 ст. 2 КПК).

Юридичне значення акту притягнення особи як обвинуваченого складається також із того, що в стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в процесі розслідування кримінальної справи накопичено достатньо доказів для обвинувачення у скоєнні злочину конкретної особи. Це обвинувачення вперше чітко сформульоване в офіційному документі – постанові про притягнення особи як обвинуваченого. В ній слідчий дає першопочатковий висновок про наявність і суть кримінально-караного

діяння, скоєного конкретною особою, який може бути кінцевим для даної стадії процесу і взагалі у справі.

Вимога всебічності, повноти і об'єктивності розслідування (ст. 22 КПК) не усувається після притягнення певної особи як обвинуваченого. Подальше розслідування може привести до встановлення обставин, які усувають відповідальність особи, або інших підстав до закінчення кримінального переслідування цієї особи, до виявлення нових осіб, які підлягають притягненню як обвинуваченого.

З винесенням постанови про притягнення особи як обвинуваченого слідчий набуває право застосувати до обвинуваченого різні заходи процесуального примусу: запобіжні заходи (ст. 149 КПК), привід (ст. 136 КПК), відсторонення його від посади (ст. 147 КПК), накладення арешту на майно (ст. 126 КПК) та інші.

Акт притягнення особи як обвинуваченого знаменує собою початок реалізації функції обвинувачення, яка притаманна діяльності слідчого. В той же час реалізація функції обвинувачення не означає, що зазначена функція має зайняти тепер домінуюче положення відносно інших кримінально-процесуальних функцій слідчого. Головною функцією, що здійснюється на всіх етапах досудового розслідування, є функція дослідження обставин справи (функція розслідування). Слідчий реалізує і ряд інших функцій, реалізація яких в сукупності з принципами та процесуальними гарантіями вверігає від односторонності і обвинувального нахилу.

Прийняте рішення про притягнення особи як обвинуваченого не означає, що ціль розслідування досягнута і його можна закінчити. Потрібно ще допитати обвинуваченого по пред'явленому обвинуваченню, перевірити його показання, а при необхідності – виконати інші процесуальні дії. Якщо з урахуванням перевірки показань обвинуваченого і інших даних, отриманих у ході подальшого розслідування, доказів для висновків про винуватість обвинуваченого може бути недостатньо або буде встановлена його невинуватість, кримінальне переслідування має бути закінчене на підставі, передбаченій ст. 213 КПК.

З моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого між слідчим і обвинуваченим виникають певні кримінально-процесуальні правовідносини. Слідчий зобов'яз-

ний пред'явити особі обвинувачення (ст. 133 КПК), роз'яснити обвинуваченому його права (ст. 142 КПК), надати останньому можливість дати показання у зв'язку з пред'явленим обвинуваченням і зафіксувати їх (ст. 143, 145 КПК), дати можливість обвинуваченому захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого йому обвинувачення і забезпечити охорону його особистих та майнових прав (ст. 21 КПК). Обвинувачений таким чином дізнається, в чому він обвинувачується, чим загрожує йому визнання його винуватим в інкримінованому йому злочинному діянні, і отримує реальну можливість відстоювати свої інтереси за допомогою встановлених законом засобів.

Слідчий, виносячи постанову про притягнення особи як обвинуваченого, викладає в ній свою власну думку про винуватість особи, яка склалася у нього на підставі оцінки тих доказів, що є в справі на момент прийняття такого рішення. І наявність цього акту ще не означає офіційного визнання особи винуватою від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним, але все ж таки це особиста (суб'єктивна) думка слідчого про наявність підстав покладення на певну особу кримінальної відповідальності згідно з конкретною кримінально-правовою нормою.

Обвинувачений відповідно до принципу презумпції невинуватості вважається невинуватим до тих пір, доки його винуватість не доведена у встановленому законом порядку.

Акт притягнення особи як обвинуваченого не можна вважати початком реалізації кримінальної відповідальності.

Ототожнювати процесуальні правообмеження у стадіях досудового розслідування і судового розгляду з реалізацією кримінальної відповідальності неправильно: при цьому змішуються поняття "кримінальна відповідальність" і "державний примус".

Під час розслідування справи особа, притягнута як обвинувачений, зазнає ряд обмежень у сфері особистих і майнових прав у результаті застосування до неї заходів процесуального примусу. Але всі ці наслідки притягнення особи як обвинуваченого не є проявом кримінальної відповідальності. Заходи процесуального примусу покликані забезпечити нормальний хід здійснення кримінального судочинства у справі, встановлення об'єктивної істини.

Законодавець надає особливе значення акту притягнення особи як обвинуваченого в системі дій слідчого, дозволяє останньому не погодитися з вказівками прокурора про притягнення конкретної особи як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення. В даному випадку слідчий не виконує вказівок прокурора з цих питань, направляє справу вищестоящому прокурору з письмовим викладенням своїх заперечень. Вищестоящий прокурор також не може примусити слідчого виконати ці вказівки. Він або відміняє вказівки нижчестоящого прокурора, або доручає провадження розслідування в цій справі іншому слідчому (п. 2 ст. 114 КПК).

Орган дізнання, здійснюючи провадження у справі, не має прав притягнути особу як обвинуваченого. Ця процесуальна дія є прерогативою слідчого, в провадженні якого знаходиться справа. По справах, які знаходяться в провадженні слідчого, прокурор не має права доручити органу дізнання чи іншому слідчому здійснювати акт притягнення особи як обвинуваченого у порядку ст. 114 і ст. 118 КПК.

Важливе значення притягнення особи як обвинуваченого проявляється і в тому, що цим актом обмежуються межі обвинувачення конкретної особи в суді. Відповідно до ч. 1 ст. 275 КПК розгляд справи в суді проводиться тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення.

Підстави притягнення особи як обвинуваченого

1. Наявність системи неспростовних доказів, що підтверджують винуватість особи у вчиненні конкретного злочину.

2. Внутрішнє переконання слідчого у винуватості особи.

3. Відсутність обставин, що виключають провадження у справі.

1. Відповідно до принципового положення кримінально-процесуального права притягнення особи як обвинуваченого можливе лише на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 5 КПК).

У КПК України підставами для притягнення особи як обвинуваченого є: “наявність достатніх даних (доказів), які вказують на скоєння злочину певною особою” (ст. 131 КПК).

Що ж слід розуміти під “достатніми доказами”, які повинні відповідно до вимог закону вказувати на скоєння злочину конкрет-

ною особою. Поняття “достатність” охоплює кількісні і якісні сторони явища. Докази, які лежать в основі рішення, повинні бути достовірними, а їх кількість повинна складати сукупність, яка б дозволяла прийняти правильне рішення.

Кримінально-процесуальний закон розповсюджує всі права, які відносяться до збирання, перевірки і оцінки доказів, в однаковій мірі як на слідчого, так і на суд (ст.ст. 22, 66, 67 КПК). Орган розслідування при визначенні достатніх доказів для притягнення особи як обвинуваченого повинен орієнтуватися на ті вимоги, якими буде керуватися суд при вирішенні питання про доказаність винуватості обвинуваченого.

Таким чином під достатніми доказами відносно акту притягнення особи як обвинуваченого слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені і оцінені слідчим у встановленому законом порядку, які в своїй сукупності приводять до єдиного і твердого висновку на даний момент розслідування про те, що конкретна особа скоїла злочин, який передбачений кримінальним кодексом, і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

При цьому притягнення як обвинуваченого повинне базуватися не на простій сукупності доказів, а на їх системі, під якою розуміється внутрішнє непротиріччя багатьох взаємопов'язаних доказів. Якщо немає системи доказів, а є лише окремі докази винуватості, не погоджені з іншими, значить не можна приймати рішення про притягнення особи як обвинуваченого.

2. Важливу роль у вирішенні питання про наявність достатніх доказів для притягнення особи як обвинуваченого відіграє внутрішнє переконання слідчого у винуватості цієї особи. Висновок слідчого про наявність достатніх доказів для притягнення особи як обвинуваченого являє собою результат оцінки визначеної сукупності доказів. А докази повинні оцінюватися не інакше, як за внутрішнім переконанням (ст. 67 КПК).

Слідчий має бути впевненим у достовірності висновку про винуватість особи, яка притягується як обвинувачений. Це означає, що слідчий повинен мати тверду впевненість у правильності свого висновку, рішучість зафіксувати його у відповідних процесуальних документах, постанові про притягнення особи як обвину-

ваченого, обвинувальному висновку, та готовність відстоювати його перед вищестоящими контролюючими та наглядовими інстанціями, нести за нього відповідальність.

Яка кількість доказів і яких саме потрібно для притягнення особи як обвинуваченого, попередньо визначити неможливо. Ніякі докази для слідчого не мають раз і на завжди встановленої сили (ч. 2 ст. 67 КПК). У кожній конкретній справі питання про достовірність доказів для правильного висновку про винуватість особи потрібно вирішувати, виходячи з конкретних обставин справи.

У тому разі, коли слідчий не впевнений у винуватості особи, приймати рішення про притягнення як обвинуваченого передчасно. Слід продовжити збирання доказів до тих пір, поки слідчий не буде переконаний, що із наявної сукупності доказів можна зробити тільки один, достовірний висновок про винуватість особи, яка притягується як обвинувачений.

2. Процесуальний порядок притягнення особи як обвинуваченого

1. Коли мова йде про процесуальний порядок виконання будь-якого процесуального акту, то на увазі мається сукупність ознак, які характеризують: суб'єкт, що здійснює цей акт; процесуальні документи, якими він оформлюється; строки, в які повинні бути вирішені необхідні процесуальні дії, процедуру виконання цих дій; спеціальні заходи, які застосовуються для забезпечення прав і законних інтересів осіб, притягнених до даного акту.

Рішення про притягнення особи як обвинуваченого приймає і реалізує слідчий, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа. Винятками є випадки, коли цю процесуальну дію виконує слідчий, який входить у слідчу групу, при умові, що він самостійно веде розслідування окремих епізодів у справі.

Якщо суд повертає кримінальну справу на додаткове розслідування, обвинувачення, сформульоване слідчим у постанові про притягнення особи як обвинуваченого, не втрачає своєї сили. Немає необхідності у винесенні нової постанови, якщо додаткове розслідування не обумовило доповнення або зміну обвинувачення.

2. Важливе значення для проведення повного, всебічного і об'єктивного розслідування справи, дотримання прав обвинуваченого на захист має вибір моменту притягнення особи як обвинуваченого. Як передчасне, так і запізніле притягнення може принести суттєву шкоду.

Передчасне притягнення особи як обвинуваченого, як правило, пов'язане з невмінням оцінити наявність підстав для такого рішення. В ряді випадків воно здійснюється з розрахунком на те, що в подальшому вдасться добути доповнюючі докази, що підтверджують факти скоєння злочину особою, яка притягується. Небезпека передчасного прийняття цього рішення полягає в тому, що

воно може привести до необґрунтованого притягнення особи як обвинуваченого, неправомірному застосуванні щодо нього заходів процесуального примусу.

Запізнене притягнення особи як обвинуваченого частіше всього викликане бажанням вже до моменту притягнення встановити всі без винятку обставини, які потрібно доказати у справі.

Притягнення особи як обвинуваченого, що здійснюється в останні дні провадження у справі, коли до того ж закінчується встановлений законом строк розслідування, не сприяє покращенню якості слідства. Слідчий, обмежений у часі, позбавлений можливості повно і всебічно перевірити показання обвинуваченого, вимушений, нерідко безпідставно, відмовляти у задоволенні клопотань обвинуваченого. В результаті цього можуть бути втрачені докази, а істина у справі не встановлена. Окрім того, непритягнення протягом довгого періоду особи, що скоїла злочин, як обвинуваченого може створити у неї уяву про безкарність і призвести до продовження злочинних дій. Тому слідчий не повинен відкладати акт притягнення особи як обвинуваченого на заключний момент розслідування у справі.

Із змісту закону випливає, що притягнення особи як обвинуваченого належить здійснювати тоді, коли будуть встановлені достатні підстави для цього. Так КПК України зобов'язує слідчого вирішувати питання про притягнення особи як обвинуваченого протягом 10 діб з моменту застосування запобіжного заходу (ч. 4 ст. 148 КПК). Якщо це не буде зроблено, запобіжний захід автоматично скасовується, а особа починає фігурувати у справі як свідок.

Ймовірно, що наведена вимога законодавця — про 10-добовий строк для вирішення питання про притягнення підозрюваного як обвинуваченого — безумовно, правильна. З одного боку, вона сприяє цілеспрямованому та швидкому з'ясуванню слідчим обставин винуватості чи невинуватості підозрюваного. З іншого, служить гарантією здійснення підозрюваним права на захист в повному обсязі.

3. Постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна відповідати загальним вимогам, які вимагає закон до кожної постанови слідчого. В ній мають бути відображені відомості: про

місце і час її складання, посаду, прізвище особи, яка виносить таку постанову у справі, в якій проводиться розслідування, статті КПК, на підставі яких прийняте рішення, а також обґрунтування прийнятого рішення.

Крім того, в постанові необхідно зазначити: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, день, місяць і рік його народження, злочин, у скоєнні якого обвинувачується дана особа, час, місце та інші обставини скоєння злочину, оскільки вони відомі слідчому, і статтю кримінального закону, якою передбачено даний злочин (ст. 132 КПК).

Постанова про притягнення особи як обвинуваченого складається з 3-х частин: вступної, описової (мотивувальної) і резолютивної.

У вступній частині зазначається місце і дата складання, хто склав, найменування справи.

В описовій частині викладаються обставини скоєного діяння, робиться висновок про те, що діяння охоплюється складом злочину, передбаченого кримінальним законом, визначається кваліфікація злочину за відповідними частинами та статтями кримінального закону.

У резолютивній частині слідчий формулює конкретне рішення про притягнення особи як обвинуваченого за конкретними статтями (пунктом, частинами статей) Кримінального кодексу. Копія постанови про притягнення як обвинуваченого негайно направляється прокурору (ст. 132 КПК).

При прийнятті рішення про притягнення особи як обвинуваченого слід дотримуватися вимог відносно індивідуалізації обвинувачення, а саме:

- 1) якщо у справі притягуються як обвинувачені декілька осіб, то відносно кожної з них має бути індивідуально сформульоване та пред'явлене обвинувачення;
- 2) якщо особа обвинувачується у скоєнні декількох злочинів, то у постанові про притягнення як обвинуваченого повинний бути окремо описаний і кваліфікований кожний злочин.

У постанові про притягнення особи як обвинуваченого має бути відображена конкретна роль даної особи у скоєнні злочину.

По групових злочинах необхідно виявити не тільки всіх співучасників, але й з'ясувати ступінь участі кожної особи.

4. Постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна містити обов'язкові елементи описової частини: опис фактичних обставин заподіяного злочину; його юридичне формулювання та кваліфікацію за конкретною статтею Кримінального кодексу. Відсутність або недостатність повного викладення хоча б одного із цих елементів є суттєвим недоліком постанови, яка в силу цього повинна вважатися недостатньою конкретною і повною.

Опис обставин, які повинні бути викладені в постанові про притягнення особи як обвинуваченого, переважно визначається складом злочину, відповідно до якого кваліфікуються дії особи. Необхідно повно і конкретно охарактеризувати об'єкт, об'єктивну сторону злочину, суб'єкт, суб'єктивну сторону злочину.

Кваліфікація злочину за конкретною статтею КК в постанові про притягнення особи як обвинуваченого являє собою застосування норм кримінального закону. Як уже зазначалося, на даному етапі провадження у справі кваліфікація злочину є власним висновком слідчого і не тягне за собою матеріально-правових наслідків і кримінального покарання.

5. В КПК не закріплена вимога про те, що в постанові про притягнення як обвинуваченого наводились докази, що підтверджують обвинувачення.

Обвинуваченому надано право захищатися від пред'явленого обвинувачення, а не від сукупності доказів, які до того часу (іноді з великими труднощами) зібрані слідчим. Реалізувати своє право на захист від обвинувачення притягнена особа може, оскільки знайомитись з формулюванням обвинувачення, викладеним у постанові, йому пояснюється його суть, з'ясовується, чи зрозумів він його.

Повідомити обвинуваченому, якими доказами володіє слідчий у момент винесення постанови про притягнення як обвинуваченого, коли розслідування ще не закінчене, і можливо, існують докази винуватості особи, які ще не відомі слідчому, — значить надати йому можливість захищатися не стільки від обвинувачення, скільки від доказів, що його обумовлюють, і тим самим створити умови для їх нейтралізації. Тому зазначення в постанові про при-

тягнення особи як обвинуваченого доказів, якими в даний час володіє слідчий, може пошкодити процесу встановлення істини, особливо, коли обвинувачений активно протидіє цьому.

3. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому його прав і допит

У переліку процесуальних прав обвинуваченого перше місце посідає право знати, в чому він обвинувачується. Слідчий зобов'язаний пред'явити обвинуваченому сформульоване ним обвинувачення, причому не пізніше двох днів з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого і в усякому разі не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу.

Обвинувачений викликається до слідчого по телефону, телефонограмою, телеграмою або повісткою, яка вручається обвинуваченому під розписку, із зазначенням часу вручення. В разі тимчасової відсутності обвинуваченого повістка для передачі йому вручається під розписку кому-небудь з дорослих членів сім'ї, які разом з ним проживають, житлово-експлуатаційній організації або адміністрації за місцем його роботи. Обвинувачений, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення (ст. 134 КПК).

Обвинувачення повинне бути пред'явлене не пізніше двох днів з моменту винесення постанови слідчим про притягнення даної особи як обвинуваченого і в усякому разі не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу (ст. 133 КПК).

Обвинувачений зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого у призначений строк. У разі неявки без поважних причин обвинувачений підлягає приводу.

Поважними причинами неявки обвинуваченого до слідчого в призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання повістки, хвороба та інші обставини, які фактично позбавляють його можливості своєчасно з'явитися до слідчого (ст. 135 КПК).

Привід обвинуваченого здійснюється органами внутрішніх справ за мотивованою постановою слідчого. Привід обвинуваченого, крім виняткових випадків, здійснюється удень.

Привід обвинуваченого без попереднього виклику може бути застосованим тільки в тих випадках, коли обвинувачений ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання.

Постанова про привід оголошується обвинуваченому перед її виконанням (ст. 136 КПК).

Коли місце перебування обвинуваченого невідоме, а також, коли він ухиляється від слідства, слідчий до закінчення строку, встановленого для провадження досудового слідства, зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів до встановлення місця перебування обвинуваченого (ст. 137 КПК).

Коли місце перебування особи, щодо якої винесена постанова про притягнення її в справі як обвинуваченого, не встановлене, слідчий оголошує її розшук. При наявності підстав, передбачених у ст. 155 КПК, слідчий може обрати щодо обвинуваченого, який розшукується, запобіжний захід у вигляді взяття під варту.

Розшук може бути оголошений як під час досудового слідства, так і одночасно з його зупиненням (ст. 138 КПК).

Про оголошення розшуку слідчий складає постанову, в якій зазначає потрібні відомості про особу розшукуваного. Постанова про розшук і обрання запобіжного заходу направляється до відповідних органів розшуку.

Після оголошення розшуку слідчий продовжує вживати всіх необхідних заходів для встановлення місця перебування обвинуваченого.

При затриманні обвинуваченого, якого розшукували і щодо якого обрано як запобіжний захід взяття під варту, орган розшуку негайно доповідає про це прокуророві за місцем затримання. Прокурор протягом двадцяти чотирьох годин зобов'язаний перевірити, чи дійсно затриманий є тією особою, яка розшукується, і, переконавшись у наявності законних підстав для арешту, дає санкцію на відправлення заарештованого етапом до місця провадження слідства.

Зміст пред'явлення обвинувачення полягає в тому, що слідчий, переконавшись в особі обвинуваченого: 1) оголошує йому постанову про притягнення як обвинуваченого; 2) роз'яснює суть пред'явленого обвинувачення; 3) вручає обвинуваченому копію постанови про притягнення як обвинуваченого, про що складає протокол; 4) роз'яснює права обвинуваченого та порядок їх реалізації; 5) здійснює допит обвинуваченого.

Закон (ст.ст. 43, 142 КПК) зобов'язує слідчого при пред'явленні обвинувачення роз'яснити обвинуваченому також його процесуальні права на досудовому слідстві: знати, в чому його обвинувачують; давати показання за пред'явленим йому обвинуваченням або відмовитися давати показання чи відповідати на запитання; подавати докази; заявляти клопотання; заявляти відводи; з дозволу слідчого бути присутнім при виконанні окремих слідчих дій; ознайомлюватися після закінчення досудового слідства з усіма матеріалами справи; мати захисника і побачення з ним до першого допиту; подавати скарги на дії і рішення особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду.

Про роз'яснення обвинуваченому його прав слідчий відмічає на постанові про притягнення як обвинуваченого, що засвідчує своїм підписом обвинувачений. Практично у бланку постанови після засвідчення факту пред'явлення обвинувачення наводиться повний перелік цих прав.

Якщо при пред'явленні обвинувачення і роз'ясненні обвинуваченому його прав брали участь інші особи: перекладач, захисник, законний представник обвинуваченого, прокурор, то й вони повинні поставити свої підписи на постанові (ст. ст. 85, 144, 438 КПК). У разі відмови обвинуваченого поставити підпис на зазначеній постанові слідчий робить на ній відмітку про оголошення її тексту обвинуваченому і про таку відмову, про що сповіщає прокурора (ч. 2 ст. 140 КПК).

Якщо обвинувачений або інша особа, що брала участь у пред'явленні обвинувачення, через фізичні вади або з інших поважних причин не може поставити свій підпис, то для засвідчення факту роз'яснення обвинувачення і процесуальних прав запро-

шується стороння особа, тобто застосовуються правила, які діють при оформленні протоколу слідчої дії (ч. 4 ст. 85 КПК).

Допит обвинуваченого є слідчою дією, спрямованою на одержання від обвинуваченого показань з пред'явленого йому обвинувачення, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Враховуючи те, що показання обвинуваченого є і джерелом доказів, і одночасно засобом захисту від пред'явленого обвинувачення, а одержані вони можуть бути лише шляхом проведення допиту, законодавець в ст. 143 КПК зобов'язує слідчого допитати обвинуваченого негайно після його явки або приводу і в усякому разі не пізніше доби після пред'явлення обвинувачення.

Слідчий може допитати обвинуваченого за місцем проведення досудового слідства, а при необхідності і за місцем перебування обвинуваченого, тобто за місцем його проживання, роботи, навчання, лікування, попереднього ув'язнення.

Допит обвинуваченого проводиться, як правило, вдень. Допит у нічний час (22.00-6.00) можливий лише у виняткових випадках, наприклад за клопотанням самого обвинуваченого, який раніше відмовився давати показання взагалі, що має бути відмічено в протоколі допиту і засвідчено підписом обвинуваченого; у разі виявлення під час проведених у цей же час інших слідчих дій, зокрема обшуку, виїмки, відомостей про вчинення найближчим часом нових злочинів його співучасниками, а також в інших випадках, коли наслідком зволікання з проведенням допиту може бути втрата письмових і речових доказів, ухилення від слідства осіб, причетних до вчинення злочину.

Якщо обвинувачений, викликаний у встановленому законом порядку (ст. 134 КПК), не з'являється у призначене місце і час без поважних причин, то за мотивованою постановою слідчого він підлягає приводу через органи внутрішніх справ. Коли ж обвинувачений ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання, то привід може бути застосованим і без попереднього його виклику. Привід обвинуваченого, як і допит, крім виняткових випадків, провадиться вдень (ст.ст. 135, 136 КПК).

Обвинувачені допитуються окремо. Слідчий повинен вживати заходів, щоб обвинувачені в одній і тій самій справі не могли зноситися між собою: викликати кожного з них на певний час; дати вказівку адміністрації місця досудового ув'язнення про окреме утримання обвинувачених.

На початку допиту слідчий повинен запитати обвинуваченого, чи визнає він себе винним у пред'явленому обвинуваченні, якщо визнає, то повністю чи частково, після чого пропонує йому дати показання по суті обвинувачення, а також про всі інші обставини, які мають значення для даної справи. Обвинувачений, як і підозрюваний, не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, бо давати показання — це його процесуальне право.

Слідчий вислуховує показання обвинуваченого і в разі необхідності ставить йому запитання для конкретизації і деталізації з'ясовуваних обставин справи, визначення ролі даного обвинуваченого та його співучасників у вчиненні злочину, для перевірки алібі обвинуваченого.

Запитання можуть поставити також присутні на допиті прокурор, начальник слідчого підрозділу, старший слідчої групи, а також захисник, законний представник обвинуваченого. Запитання двох останніх учасників допиту слідчий може відвести, але зобов'язаний занести їх до протоколу допиту.

Протокол допиту обвинуваченого повинен бути оформлений відповідно до вимог ст. 85 і 145 КПК, а коли при допиті застосовувався звуко- чи відеозапис, то і ст. 85¹ і 85² КПК. У протоколі фіксується ставлення обвинуваченого до пред'явленого обвинувачення. Якщо він визнав себе винним, то зазначається, повністю чи частково.

Показання обвинуваченого й відповіді на поставлені запитання викладаються від першої особи і по можливості дослівно, за винятком нецензурних виразів і образливих слів. Жаргонні зворотиносяться до протоколу з роз'ясненням їх значення.

Показання обвинуваченого повинні записуватися у протоколі допиту обвинуваченого повністю, незалежно від наявності його звуко- чи відеозапису. Якщо під час допиту слідчий пред'являв об-

винуваченому речові докази чи документи, оголошував показання осіб, які були допитані раніше, то ці дії також слід чітко і повно зафіксувати в протоколі.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє протокол обвинуваченому для особистого ознайомлення. На прохання обвинуваченого він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Всі доповнення і поправки до протоколу, запропоновані обвинуваченим, підлягають обов'язковому занесенню до цього документа.

Протокол підписують обвинувачений і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, обвинувачений і перекладач, якщо він брав участь у допиті, підписують кожен сторінку окремо. Коли в допиті обвинуваченого брали участь прокурор, начальник слідчого підрозділу, старший слідчої групи, експерт, спеціаліст, захисник або інші особи, вони також підписують протокол.

На прохання обвинуваченого йому надається можливість написати свої показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі допиту. Слідчий, ознайомившись з письмовими показаннями обвинуваченого, може поставити йому додаткові запитання, які разом з відповідями на них заносяться до протоколу. Протокол підписують обвинувачений і слідчий (ст. 146 КПК). У разі відмови обвинуваченого підписати протокол допиту це відмічається в протоколі і засвідчується підписом слідчого (ч. 5 ст. 85 КПК).

До протоколу допиту обвинуваченого можуть додаватися різні схеми, замальовки та пояснення до них, виконані обвинуваченим у ході допиту і підписані обвинуваченим і слідчим.

4. Зміна обвинувачення на стадії досудового розслідування

Під час розслідування після притягнення особи як обвинуваченого можуть бути отримані нові докази, які тягнуть необхідність зміни обвинувачення. Може бути також дана інша оцінка вже відомим доказам.

Зміна – це поправка, яка змінює що-небудь попереднє. Зміна обвинувачення в широкому розумінні цього поняття полягає у:

- 1) відхиленні частини обвинувачення;
- 2) доповненні обвинувачення;
- 3) зміні обвинувачення (зміна обвинувачення у вузькому розумінні).

Якщо виявилось неспроможним усе обвинувачення відносно конкретної особи, необхідно винести постанову про закриття кримінального переслідування щодо даної особи.

Відхилення частини обвинувачення означає, що:

– обвинувачення за окремим епізодом чи самостійним діянням не підтвердилося;

– відхилена кваліфікуюча ознака;

– не знайшла підтвердження та чи інша дія в структурі окремого епізоду або діяння;

– виявилась зайвою кваліфікація діяння за сукупністю злочинів (по декількох статтях КК).

Відповідно до ч. 2 ст. 141 КПК “якщо під час досудового слідства частина пред’явленого обвинувачення не знайшла свого підтвердження, слідчий своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення, про що оголошує обвинуваченому”. Наведене положення слід роз’яснити. Внаслідок відхилення частини обвинувачення можуть виникати такі ситуації:

– змінювати кваліфікацію не потрібно;

– необхідно змінити кваліфікацію злочину.

У першому випадку достатньо винести постанову про часткове закриття кримінального переслідування і оголосити його під розпис обвинуваченому.

У другому випадку, коли одна стаття Кримінального кодексу замінюється іншою, слідчий повинен поряд із постановою про часткове закриття кримінального переслідування винести нову постанову – про притягнення особи як обвинуваченого, де викласти зроблену зміну обвинувачення.

Нова постанову про притягнення особи як обвинуваченого має бути винесена і пред'явлена обвинуваченому у звичайному порядку – із додержанням вимог встановленими у ст.ст. 131, 132, 133 і 140 КПК. Після цього обвинуваченого слід допитати по суті пред'явленого обвинувачення.

Доповнення обвинувачення необхідне у тих випадках, коли в процесі розслідування після притягнення особи як обвинуваченого з'ясовуються нові факти злочинної діяльності особи. Додаткові обставини можуть обумовити обвинувачення у новому злочині або заміну обвинувачення в одному злочині на обвинувачення в іншому злочині. Невідомі раніше дії обвинуваченого можуть скласти з раніше відомими фактами єдиний злочин, не міняючи його суті, або виявитися кваліфікуючою ознакою.

Доповнення обвинувачення може привести до зміни кваліфікації. В будь-якому випадку включення у визначення нових фактів, обтяжує обвинувачення, і відповідно погіршує становище обвинуваченого. Тому слідчий при необхідності доповнити обвинувачення повинен винести нову постанову про притягнення особи як обвинуваченого, пред'явити їй це обвинувачення і допитати особу з приводу нового обвинувачення (ч. 1 ст. 141 КПК).

Зміна обвинувачення (у вузькому розумінні цього поняття) може обумовлюватися виявленням обставин, які змінюють характер відомостей, викладених у попередній постанові про притягнення особи як обвинуваченого. Можуть бути уточнені фактичні обставини скоєного (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди і т. ін.), виправлена раніше допущена помилка або неточність формулювання обвинувачення.

В результаті іншої оцінки доказів може виникнути необхідність змінити кваліфікацію. Якщо, наприклад, з'ясується, що має місце не закінчений злочин, а початкова стадія злочинної діяльності, діяння обвинуваченого слід кваліфікувати, окрім, як за відповідною статтею КК, так і за ст.ст. 14, 15 КК (готування чи замах на злочин). У випадках, коли встановлено, що форма співучасті обвинувачених у скоєнні злочину неоднакова, дії організаторів, підмовників і посібників слід кваліфікувати за відповідною статтею Кримінального кодексу України, а також за відповідною частиною ст. 27 КК України.

Незалежно від того, тягне за собою зміна обвинувачення зміну кваліфікації чи ні, слідчий зобов'язаний винести нову постанову про притягнення особи як обвинуваченого, пред'явити її обвинуваченому і допитати його по суті обвинувачення (ч. 1 ст. 141 КПК).

При необхідності змінити або доповнити обвинувачення слід мати на увазі, що нова постанова про притягнення особи як обвинуваченого має бути узагальненою і виноситися не в доповнення до попередніх постанов, а замість раніше пред'явленого обвинувачення. У цьому випадку раніше винесена постанова, яка залишається в матеріалах справи, втрачає свою силу.

Такий порядок дозволить обвинуваченому більш повно реалізувати своє право на захист. Ознайомившись з актом, який містить обвинувачення у повному обсязі, обвинувачений має можливість глибше і ясніше усвідомити суть обвинувачення, яке важко було б досягти, якби обвинувачення було "розкидано" по окремих постановках.

Наявність у справі декількох діючих постанов про притягнення однієї особи як обвинуваченого, може дезорієнтувати самого обвинуваченого, а також прокурора і суд. Щоб таке не трапилось, нова постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна бути мотивованою, тобто містити пояснення необхідності винесення нової узагальнюючої постанови.

Сама постановка питання про винесення нової постанови про притягнення особи як обвинуваченого тільки за умови "суттєвості" змін і доповнень обвинувачення не може бути визнана продуктивною. Заздалегідь, до підсумкового рішення по суті справи (вироку суду), дуже

важко, а іноді неможливо, визначити, чи має доповнення або зміна формулювання обвинувачення, окремих його елементів суттєве значення для реалізації обвинуваченим його права на захист. Навіть дуже незначні, на думку слідчого, зміни і доповнення можуть бути прийнятні обвинуваченим, як важливі, викликати рішучі заперечення, бажання спростувати їх. Тому слідчий при будь-яких змінах і доповненнях, хоча б і дуже незначних, повинен виносити нову постанову про притягнення особи як обвинуваченого і пред'являти її обвинуваченому, з дотриманням вимог ст.ст. 131, 132, 133, 140 КПК.

Слідчий зобов'язаний негайно у всіх випадках не пізніше доби після пред'явлення нового обвинувачення допитати обвинуваченого по суті цього обвинувачення (ст. 143 КПК).

Допит обвинуваченого повинен проводитися слідчим у повному обсязі за всіма викладеними в постанові епізодами злочину, а не тільки відносно змін чи доповнень обвинувачення порівняно з попереднім. Це обумовлюється тим, що зміни і доповнення обвинувачення можуть вплинути на позицію обвинуваченого по відношенню до всього обвинувачення загалом, чи будь якої його частини. Обвинувачений може змінити або доповнити свої показання, що має бути зафіксовано в протоколі його допиту. Додержання рекомендованого порядку дозволить у випадку необхідності своєчасно перевірити нові доводи обвинуваченого.

Література

1. Конституція України.— К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України.— К., 2003.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 року// Офіційний вісник.— 1999.— №44.— Ст. 2193.
4. *Михеєнко М.М.* та інші. Кримінальний процес України.— К., 1999.
5. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України.— К., 2003.
6. *Дубинский А.Я., Сербулов В.А.* Привлечение лица в качестве обвиняемого.— К., 1983.
7. *Карнеева Л.М.* Особенности предъявления обвинения и допрос обвиняемого в условиях деятельности ОВС.— М., 1989.
8. *Строгович М.С.* Презумпция невиновности и право обвиняемого на защиту.— М., 1984.

Контрольні запитання

1. У чому полягає значення акту притягнення особи як обвинуваченого?
2. Що є підставою для притягнення особи як обвинуваченого?
3. Який порядок та строки пред'явлення обвинувачення?
4. Який процесуальний порядок допиту обвинуваченого?
5. Які підстави і процесуальний порядок зміни та доповнення обвинувачення?

ТІМА №5

Запобіжні заходи

- 1. Поняття запобіжних заходів, мета і підстави їх застосування.*
- 2. Види запобіжних заходів та їх характеристика.*

1. Поняття запобіжних заходів, мета і підстави їх застосування

Запобіжні заходи — це способи примусового впливу на обвинуваченого, а у виняткових випадках і на підозрюваного, для того, щоб запобігти такій їхній поведінці, що може перешкодити досягненню завдань кримінального судочинства (встановленню обставин справи, правильному застосуванню закону, покаранню винних, запобіганню притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих і засудження винних).

Запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам:

- ухилитися від дізнання, слідства або суду;
- перешкодити встановленню істини у кримінальній справі;
- продовжити злочинну діяльність;
- для забезпечення виконання процесуальних рішень.

Запобіжні заходи застосовуються за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися:

- від слідства і суду;
- від виконання процесуальних рішень;
- перешкоджати встановленню істини у справі;
- продовжувати злочинну діяльність.

Застосувати запобіжний захід при наявності для цього достатніх підстав — це право, а не обов'язок слідчого, органу дізнання, прокурора, судді та суду.

Якщо немає достатніх підстав для застосування запобіжного заходу, від підозрюваного, обвинуваченого або підсудного відбирається письмове зобов'язання про явку на виклик особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора або суду, а також про те,

що він повідомить про зміну свого місця перебування. Це зобов'язання не є запобіжним заходом, і його не слід плутати з підпискою про невиїзд (ст. 151 КПК). При порушення цього зобов'язання до обвинуваченого можуть бути застосовані привід або запобіжний захід.

Як правило, запобіжний захід застосовується до обвинуваченого. Проте у виняткових випадках він може бути застосований до підозрюваного.

При застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного обвинувачення йому має бути пред'явлене не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід скасовується.

2. Види запобіжних заходів та їх характеристика

До запобіжних заходів законодавець відносить:

- 1) підписку про невиїзд;
- 2) особисту поруку;
- 3) поруку громадської організації або трудового колективу;
- 4) заставу;
- 5) взяття під варту;
- 6) нагляд командування військової частини;
- 7) віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів піклувальників або адміністрації дитячої установи.

Згідно з ч. 2 ст. 149 КПК, тимчасовим запобіжним заходом є затримання підозрюваного, яке застосовується з підстав і в порядку, передбачених статтями 106, 115, 165² КПК.

При вирішенні питання про застосування запобіжних заходів у відповідності до ст. 150 КПК враховуються тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа. Також її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують.

Як зазначає ч. 1 ст. 165 КПК, запобіжний захід у вигляді взяття під варту застосовується лише за вмотивованою постановою судді чи ухвалою суду. Інші запобіжні заходи застосовуються за постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду.

Відповідно до ч. 2 ст. 165 КПК, заміна одного запобіжного заходу іншим або його скасування здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи судом з додержанням вимог, передбачених ч. 1 ст. 165 КПК.

Запобіжний захід скасовується або змінюється, коли відпадає необхідність у запобіжному заході або в раніше обраному запо-

біжному заході. Запобіжний захід (крім взяття під варту), обраний прокурором, може бути скасований або змінений слідчим і органом дізнання лише за згодою прокурора (частини 3, 4 ст. 165 КПК).

Підписка про невиїзд як запобіжний захід, підстави його застосування

Відповідно до ст. 151 КПК, *підписка про невиїзд* полягає у відібранні від підозрюваного або обвинуваченого письмового зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого.

Закон не передбачає права органів розслідування, прокурора й суду при обранні підписки про невиїзд визначати підозрюваному чи обвинуваченому місце проживання на період провадження в справі. Він надає їм лише право заборонити підозрюваному чи обвинуваченому залишати місце постійного або тимчасового знаходження без їх дозволу.

Як правило, підписка про невиїзд застосовується в справах про нетяжкі кримінальні злочини як альтернатива взяття під варту. При обранні цього запобіжного заходу органи, які ведуть процес, психологічно впливають на свідомість обвинуваченого (підозрюваного) з урахуванням моральних якостей особи, адже доцільно застосовувати такі запобіжні заходи, які найбільш вдало поєднують у собі примус і переконання.

Строк дії підписки про невиїзд законом неврегульований, і вона має силу аж до виконання вироку суду, який вступив у законну силу, або якщо виникли підстави для відміни повністю чи зміни її на більш суворий запобіжний захід.

Якщо підозрюваний або обвинувачений порушить дану ним підписку про невиїзд, то вона може бути замінена більш суворим запобіжним заходом. Про це підозрюваному або обвинуваченому повинно бути оголошено при відібранні від нього підписки про невиїзд (ч.2 ст. 151 КПК).

Слід відрізняти підписку про невиїзд від підписки про зобов'язання з'являтися до слідчого або в суд (ч. 3 ст. 148 КПК). Це зобов'язання не є запобіжним заходом, при його порушенні до

підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) можуть бути застосовані привід або запобіжний захід.

Особиста порука як запобіжний захід та підстави його застосування

Вказаний запобіжний захід передбачений ст. 152 КПК, у відповідності з якою особиста порука полягає у відібранні від осіб, що заслуговують довіря, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються при необхідності доставити його в органи дізнання, досудового слідства чи в суд на першу про те вимогу. Число поручителів визначає слідчий, але їх не може бути менше двох. Поручитель повідомляється про суть справи, за якою обирається запобіжний захід, а також попереджується про те, що, коли обвинувачений, щодо якого обраний даний запобіжний захід, ухилиться від слідства і суду, то на поручителя може бути накладене грошове стягнення до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Питання про грошове стягнення з поручителя вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи або в іншому судовому засіданні. У судове засідання викликається поручитель.

При відмові поручителя від взятого на себе зобов'язання особиста порука замінюється іншим запобіжним заходом.

Особиста порука ґрунтується на тому, що за поведінку обвинуваченого (підозрюваного) відповідають інші особи. Поручителі, як правило, мають особисті чи службові зв'язки з особою, за яку вони поручились, і морально можуть впливати на неї.

Порука громадської організації або трудового колективу як запобіжний захід та підстави його застосування

На підставі ч. 1 ст. 154 КПК порука громадської організації або трудового колективу полягає у винесенні зборами громадської організації або трудового колективу підприємства, установи,

організації, цеху, бригади постанови про те, що дана організація або трудовий колектив ручається за належну поведінку та своєчасну явку обвинуваченого до органу дізнання, слідчого і в суд.

Громадська організація або трудовий колектив повинні бути ознайомлені з характером обвинувачення, пред'явленого особі, що віддається на поруки (ч. 2 ст. 154 КПК).

Зрозуміло, що цей запобіжний захід слід застосовувати в тих випадках, коли немає підстав вважати, що обвинувачений (підозрюваний) порушить його і ухилиться від слідства і суду або що він буде приховувати сліди злочину чи вчинить новий злочин. Ініціатива обрання цього запобіжного заходу може виходити як від обвинуваченого (підозрюваного), так і від громадської організації або трудового колективу.

Рішення про поруку приймається на правомочних зборах членів організації або трудового колективу, якщо за поруку голосувала більшість учасників зборів. Правовим документом, що підтверджує рішення колективу або організації, є протокол загальних зборів. Протокол перевіряється слідчим та приєднується до кримінальної справи. Громадська організація не несе відповідальності, якщо обвинувачений (підозрюваний) вчинить дії, для попередження яких застосований цей запобіжний захід, але кожен факт порушення громадської поруки повинен бути предметом громадського обговорення.

Застава як запобіжний захід та підстави його застосування

Як передбачає ч. 1 ст. 154¹ КПК, *застава полягає* у внесенні на депозит органу досудового розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами грошей або передачі інших матеріальних цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання чи з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування і суду особи, до якої застосовано запобіжний захід.

Відповідно до ч. 2 ст. 154¹ КПК, розмір застави встановлюється з урахуванням обставин справи органом, який застосував запобіжний захід. Він не може бути меншим щодо особи:

- 1) обвинуваченої у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину — однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 2) обвинуваченої у вчиненні іншого тяжкого або особливо тяжкого злочину, або раніше судимої особи — п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 3) щодо інших осіб — розмір застави не може бути меншим від п'ятидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У всіх випадках розмір застави не може бути меншим від розміру цивільного позову, обґрунтованого достатніми доказами.

Якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний порушує взяті на себе зобов'язання, застава повертається в доход держави. Питання про повернення застави в доход держави вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи або в іншому судовому засіданні. У судове засідання викликається заставодавець для дачі пояснень. Неявка без поважних причин заставодавця в судове засідання не перешкоджає розгляду питання про звернення застави в доход держави (ч. 6 ст. 154¹ КПК).

Частина 7 ст. 154¹ КПК вказує на те, що питання про повернення застави заставодавцю вирішується судом при розгляді справи. Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень.

Слід зауважити, що *підставами для застосування застави є укладення між судом і органом слідства, з одного боку, і обвинуваченим (третьою особою) — з іншого, угоди про застосування застави, що можливо лише на добровільних засадах.*

Особливо слід підкреслити, що для обрання застави як запобіжного заходу необхідне дотримання таких положень:

- 1) добровільність волевиявлення обвинуваченого (підозрюваного) при застосуванні застави;

- 2) роз'яснення заставодавцю прав і обов'язків, що впливають з акта застосування вказаного запобіжного заходу;
- 3) винесення постанови (ухвали) про застосування застави органом, який застосовує запобіжний захід;
- 4) з урахуванням обставин справи орган, який застосував за побіжний захід, виходячи з обставин справи, встановлює розмір застави;
- 5) обвинувачений бере на себе зобов'язання здійснювати або не здійснювати конкретні дії — з'являтися за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду або не ухилятися від явки за викликом цих осіб;
- 6) заставодавець зобов'язується внести заставу — певну суму грошей (або інших матеріальних цінностей) на депозит органу досудового розслідування або суду у порядку майнового забезпечення явки обвинуваченого за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду;
- 7) заставодавець дає згоду на звернення застави на користь держави постановою судді або ухвалою суду при порушенні обвинуваченим взятих на себе зобов'язань по неухиленню від явки, а також дає згоду на звернення застави у виконання вироку в частині майнових стягнень.

У той же час підставу застосування застави слід відрізнити від умов її застосування. Умовами застосування застави є:

- 1) можливість обвинуваченого (третьої особи) внести заставу;
- 2) добровільна згода обвинуваченого (підозрюваного) на вступ до процесу третьої особи як заставодавця;
- 3) ступінь суспільної небезпечності злочину;
- 4) наявність обставин, які вказують на необхідність змін запобіжного заходу взяття під варту на заставу (стан здоров'я, вік, наявність утриманців, продовження обвинуваченим навчання тощо).

Слід зазначити, що закон не передбачає будь-яких обмежень щодо застосування застави. За змістом ст. 154¹ КПК даний запобіжний захід може застосовуватися відносно всіх категорій осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, незалежно від

тяжкості злочину, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються.

Взяття під варту як запобіжний захід та порядок його обрання

Взяття під варту (арешт) — це запобіжний захід, який полягає в позбавленні волі на певний строк обвинуваченого (підозрюваного), підсудного і утримання їх у місцях попереднього ув'язнення.

Слід особливо зауважити, що застосування цього запобіжного виходу суттєво обмежує права людини і, в першу чергу, право на свободу та особисту недоторканність, яка гарантована.

Конституцією України (ст. 29), Загальною декларацією прав людини (ст. 9), Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини (ст. 5) положення про те, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи триманню під вартою і не може бути позбавлений свободи інакше, як за таких підстав, і відповідно до такої процедури, яка врегульована (встановлена) законом, є міжнародним стандартом, закріпленим у низці міжнародних документів з прав людини.

Правові основи взяття під варту встановлені Конституцією України (ст. 29), статтями 148, 155, 156, 158-162, 165², 165³ КПК, Законами України “Про попереднє ув'язнення”, “Про прокуратуру” (ст. 31).

Взяття під варту застосовується до обвинуваченого (підсудного) у виняткових випадках (до особи, підозрюваної у вчиненні злочину, і до пред'явлення обвинувачення). У цьому разі обвинувачення повинне бути пред'явлене не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід скасовується (ч. 4 ст. 148 КПК).

Відповідно до ч. 1 ст. 155 КПК, взяття під варту як запобіжний захід застосовується в справах про злочини, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосований у справах про злочини, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років.

Як вказує ч. 2 ст. 165² КПК, якщо орган дізнання, слідчий вважають, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, він виносить за згодою прокурора подання до суду. Таке саме подання має право внести прокурор. При вирішенні цього питання прокурор зобов'язаний ознайомитися з усіма матеріалами, що дають підстави для взяття під варту, перевірити законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення.

Подання має бути розглянуто протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання підозрюваного чи обвинуваченого (ч. 3 ст. 165² КПК).

Частина 4 ст. 165² КПК передбачає, якщо в поданні ставиться питання про взяття під варту особи, що перебуває на волі, суддя має право своєю постановою дати дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого і доставку його в суд під вартою. Затримання в цьому випадку не може продовжуватися більше сімдесяти двох годин, а в разі, коли особа перебуває за межами населеного пункту, в якому діє суд, – не більше сорока восьми годин з моменту доставки затриманого в цей населений пункт.

Відповідно до ч. 5 ст. 165² КПК, після одержання подання суддя вивчає матеріали кримінальної справи, надані органами дізнання, слідчим, прокурором, допитує підозрюваного чи обвинуваченого, у разі необхідності – бере пояснення в особи, у провадженні якої перебуває справа, вислуховує думку прокурора, захисника, якщо він з'явився, і виносить постанову:

- 1) про відмову в обранні запобіжного заходу, якщо для його обрання немає підстав;
- 2) про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Відмовляючи в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, суд має право обрати підозрюваному, обвинуваченому запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою (ч. 6 ст. 165² КПК).

На постанову судді до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом трьох діб з дня її винесення може бути подана апеляція. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді (ч. 7 ст. 165² КПК).

Відповідно до закону (ч. 8 ст. 165² КПК), якщо для обрання затриманому запобіжного заходу необхідно додатково вивчити дані про особу затриманого чи з'ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття рішення з цього питання, то суддя має право продовжити затримання до десяти, а за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого — до п'ятнадцяти діб, про що виноситься постанова. Якщо така необхідність виникне при вирішенні цього питання щодо особи, яка не затримувалася, суддя має право відкласти його розгляд на строк до десяти діб і вжити заходів, спроможних забезпечити на цей період її належну поведінку або своєю постановою затримати підозрюваного, обвинуваченого на цей строк.

Строки тримання під вартою та порядок їх продовження

Гарантії особистої недоторканності вимагають суворого дотримання встановлених законом строків тримання під вартою обвинувачених (підозрюваних).

Частина 1 ст. 156 КПК визначає, що тримання під вартою під час досудового розслідування не повинно тривати більше двох місяців.

У випадках, коли у строк, передбачений ч. 1 ст. 156 КПК, розслідування справи закінчити неможливо, а підстав для скасування чи зміни запобіжного заходу на більш м'який немає, він може бути продовжений (ч. 2 ст. 156 КПК):

1) до чотирьох місяців — за поданням, погодженим прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, або саме тим прокурором, суддею того суду, який виніс постанову про застосування запобіжного заходу;

2) до дев'яти місяців — за поданням, погодженим із заступником Генерального прокурора України, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів, або самим цим прокурором у справах про тяжкі і особливо тяжкі злочини, суддею апеляційного суду;

3) до вісімнадцяти місяців — за поданням, погодженим з Генеральним прокурором України, його заступником або самим цим прокурором в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини, суддею Верховного Суду України.

У відповідності до ч. 3 ст. 156 КПК, у кожному випадку, коли розслідування справи у повному обсязі в строки, зазначені у частинах 1, 2 ст. 156 КПК, закінчити неможливо, і за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у даній справі, має право дати згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення. У цьому випадку справа в частині нерозслідуваних злочинів чи епізодів злочинної діяльності з додержанням вимог статті 26 КПК виділяється в окреме провадження і закінчується у загальному порядку.

У частині 4 ст. 156 КПК зазначено, що строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного — з моменту затримання. У строки тримання під вартою включається час перебування особи на стаціонарному експертному дослідженні у психіатричній медичній установі будь-якого типу. У разі повторного взяття під варту особи у тій самій справі, а також за приєднаною до неї чи виділеною з неї справою або при пред'явленні нового обвинувачення строки тримання під вартою обчислюються з урахуванням часу тримання під вартою раніше.

При поверненні судом справи прокуророві на додаткове розслідування строк тримання обвинуваченого під вартою обчислюється з моменту надходження справи прокурору і не може перевищувати двох місяців. Подальше продовження зазначеного строку проводиться з урахуванням часу перебування обвинуваченого під вартою до направлення справи до суду в порядку і межах, встановлених частиною другою статті 156 КПК (ч. 6 ст. 156 КПК).

Частина 7 ст. 156 КПК наголошує, що у разі закінчення строку тримання під вартою як запобіжного заходу, передбаченого частинами 1, 2 ст. 156 КПК, якщо цей строк не продовжено у встановленому КПК порядку, орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані негайно звільнити особу з-під варти.

У частині 8 ст. 156 КПК зазначається, що начальник місця попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варти обвинуваченого, щодо якого постанова судді про продовження строку тримання під вартою на день закінчення строків тримання під вартою, передбачених частинами 1, 2 і 6 ст. 156 КПК, не на-дійшла. При цьому він направляє повідомлення особі чи органу, у провадженні яких перебуває справа, та відповідному прокуророві, який здійснює нагляд за розслідуванням.

Стосовно порядку продовження строків тримання під вартою, за змістом ч. 1 ст. 165³ КПК, за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу чи у разі неможливості закінчення розслідування справи в частині доведеного обвинувачення, слідчий за погодженням з відповідним прокурором або прокурор звертаються до суду з поданням про продовження строку тримання лід вартою. У поданні зазначаються причини, у зв'язку з якими необхідно продовжити строк, обставини та факти, що належить дослідити, докази, які підтверджують, що злочин вчинено особою, яка тримається під вартою, і обґрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу.

Частина 2 ст. 165³ КПК вказує, що подання про продовження строку тримання особи під вартою повинно бути подано до суду:

1) при продовженні строку тримання під вартою до чотирьох місяців – не пізніше як за п'ять діб до закінчення строку тримання під вартою;

2) при продовженні строку тримання під вартою до дев'яти місяців – не пізніше п'ятнадцяти діб до закінчення строку тримання під вартою;

3) при продовженні строку тримання під вартою до вісімнадцяти місяців – не пізніше двадцяти діб до закінчення строку тримання під вартою.

Згідно з ч. 3 ст. 165³ КПК, після одержання подання, суддя вивчає матеріали кримінальної справи, якщо необхідно, опитує обвинуваченого, особу, у провадженні якої перебуває справа, вислуховує думку прокурора, захисника, якщо він з'явився, після чого залежно від наявних до того підстав виносить постанову про продовження строку тримання під вартою або відмовляє в його продовженні.

На постанову судді до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом трьох діб з дня її винесення може бути подана апеляція. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді. Постанови судді апеляційного і Верховного Суду України оскарженню не підлягають, на них не може бути внесено подання прокурора (ч. 4 ст. 165³ КПК).

Нагляд командування військової частини як запобіжний захід та підстави його застосування

Відповідно до закону (ч. 1 ст. 163 КПК), нагляд командування військової частини за підозрюваним або обвинуваченим, який є військовослужбовцем, полягає у вжитті заходів, передбачених статутами Збройних Сил України, для того, щоб забезпечити належну поведінку та явку підозрюваного або обвинуваченого за викликом особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду.

Командування військової частини повідомляється про суть справи, за якою обрано запобіжний захід.

Про встановлення нагляду командування військової частини у письмовій формі повідомляє орган, що обрав цей запобіжний захід (ч. 2 ст. 163 КПК).

Цей запобіжний захід, як правило, застосовується лише до військовослужбовців строкової служби, які звичайно перебувають у казармі.

На весь час дії запобіжного заходу вони позбавляються права носити зброю, постійно перебувають під наглядом своїх начальників або осіб добового наряду, не направляються на несення караульної служби, не можуть відлучатися з підрозділу без дозволу командування, не відпускаються у звільнення та відпустку.

Командуванню військової частини повідомляється про характер обвинувачення, пред'явленого особі, до якої застосовано запобіжний захід. Необхідно звернути увагу на те, що у КПК не встановлена відповідальність командування військової частини за невиконання чи неналежне виконання обов'язків з на-

гляду. Це питання слід вирішувати, виходячи з положень статутів Збройних Сил.

Віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів-піклувальників або адміністрації дитячої установи як запобіжний захід та підстави його обрання

Частина 1 ст. 436 КПК зазначає, що до неповнолітніх обвинувачених, окрім запобіжних заходів, передбачених статтею 149 КПК, може застосовуватися передача їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передача їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Суть цього запобіжного заходу полягає в тому, що неповнолітнього обвинуваченого передають адміністрації дитячої установи, батькам чи опікунам і беруть від них письмове зобов'язання про забезпечення належної поведінки і явки неповнолітнього до слідчого, прокурора і суду. Вказаний запобіжний захід застосовується на прохання чи за згодою батьків, опікунів, а від керівників закритих дитячих закладів згоди не вимагається.

Згідно з ч. 2 ст. 436 КПК від батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи відбирається письмове зобов'язання про забезпечення ними належної поведінки неповнолітнього та його явки до слідчого, прокурора і суду. Зазначені особи попереджаються про характер обвинувачення, пред'явленого неповнолітньому, і про їх відповідальність у разі неявки його до слідчого, прокурора або суду.

При порушенні цього зобов'язання до батьків, опікунів і піклувальників може бути застосоване грошове стягнення в розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 3 ст. 436 КПК).

Література

1. Конституція України.— К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс.— К., 2003.
3. *Дубинский А.Я., Сербулов А.М.* Меры пресечения в советском уголовном процессе.— К., 1980.
4. *Зинатуллин.З.З.* Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность.— Казань, 1981.
5. *Корнуков В.М.* Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве.— Саратов, 1978.
6. *Петрухин И.Л.* Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе.— М., 1989.
7. *Зейкан Я.П.* Право на захист у кримінальному процесі.— Київ, 2004.
8. *Жуковський В.* Связан ли судья доводами обвинения при решении вопроса об аресте?//Российская юстиция.— 2003.— №4.
9. *Петрухин И.* Роль признания обвиняемого в уголовном процессе// Российская юстиция.— 2003.— №2.
10. *Булатов Б.Б.* Обязательство о явке// Российский следователь.—2003.№5.
11. *Мельников В.Ю.* Процессуальное оформление задержания заподозренного лица и его допрос// Российский следователь.— 2003.— №9.
12. *Тропин М.В.* Заключение под стражу лиц, подлежащих экстрадиции// Российский следователь.— 2003.— №3.
13. *Смирнов М.В.* Условия применения мер процессуального принуждения на предварительном следствии// Российский следователь.— 2003.— №4.
14. *Киртаев А.С.* К вопросу о возмещении вреда, причиненного незаконным заключением под стражу в порядке меры пресечения// Российский следователь.— 2003.— №4.
15. *Завражнов В., Терехова Л.* Последствия неявки в судебное заседание лиц, участвующих в деле// Российская юстиция.— 2004.— №1.

16. *Драчев В.* Порядок уведомлення о задержании надо привести в соответствие с нормами международного права// Российская юстиция.— 2004.— №3.

17. *Грузд Б., Сайкин Л.* При решении вопроса об аресте должно быть гарантировано «равенство возможностей»// Российская юстиция.— 2003.— №6.

18. *Рожнова В.В.* Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи.— Автореф. дис... канд. юрид. наук.— 12.00.09.— К., 2003.

19. *Донченко Ю.В.* Застава як запобіжний захід в кримінальному процесі.— Автореф. дис... канд. юрид. наук.— 12.00.09.— К., 2003.

Контрольні запитання

1. Що таке запобіжні заходи, які підстави й мета їх застосування?
2. Які обставини враховуються при обранні запобіжних заходів?
3. Які органи мають право застосовувати запобіжні заходи?
4. Які види запобіжних заходів є у кримінальному процесі?
5. Що таке підписка про невиїзд і що є підставою для її обрання?
6. Які строки тримання під вартою?
7. Який порядок обрання застави?
8. Який порядок обрання, зміни і скасування запобіжних заходів?

ТІЄМА №6

Зупинення та закінчення досудового розслідування

- 1. Підстави та процесуальний порядок заупинення досудового розслідування.*
- 2. Форми закінчення досудового розслідування.*
- 3. Підстави та процесуальний порядок закриття справи.*
- 4. Процесуальний порядок закінчення досудового розслідування складанням обвинувального висновку.*

1. Підстави та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування

Зупинення досудового розслідування — це вимушене тимчасове припинення слідчим чи органом дізнання процесуальної діяльності у кримінальній справі, викликане наявністю у справі обставин, які перешкоджають подальшому провадженню і закінченню досудового розслідування. Ці обставини визначені законом (ст. 206 КПК).

Досудове розслідування у кримінальній справі зупиняється у випадках, коли:

- 1) місцезнаходження обвинуваченого невідоме;
- 2) психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження у справі;
- 3) не встановлено особу, яка вчинила злочин.

Наведений перелік обставин, які є підставою для зупинення розслідування, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає. Тому незаконним буде зупинення провадження досудового слідства чи дізнання у зв'язку з тим, що обвинувачений перебуває в тривалому відрядженні або поміщений до медичного закладу, потрібен тривалий час на доставлення обвинуваченого етапом до місця провадження досудового слідства; у невідомому напрямі виїхав свідок — очевидець злочину або потерпілий, без яких неможливе подальше розслідування та інші. Якщо ці підстави є причиною затримки розслідування і неможливо закінчити його у встановлений законом строк, то необхідно порушувати клопотання про продовження строку досудового слідства чи дізнання.

Зупинення досудового розслідування за першими двома підставами допускається тільки при виконанні таких умов:

- винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого;

- виконання всіх слідчих дій, проведення яких можливе у відсутності обвинуваченого;
- вжиття заходів до збереження документів та інших можливих доказів у справі (ч. 2 ст. 206 КПК).

Захворювання обвинуваченого може бути підставою для зупинення досудового розслідування тільки в тому разі, коли довідки лікаря, висновок судово-медичної або судово-психіатричної експертизи вказують, що воно:

- а) тяжке, тобто таке, при якому стан здоров'я обвинуваченого тривалий час не дозволить пред'явити йому обвинувачення, допитати його, залучити до участі в інших слідчих діях;
- б) не хронічне, а тимчасове, яке піддається лікуванню, і можна очікувати видужання.

Інакше необхідно буде вирішувати питання про закриття кримінальної справи за ст. 7 КПК у зв'язку з тим, що внаслідок зміни обстановки особа перестала бути суспільно небезпечною, а при хронічному душевному захворюванні — складати постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 417 КПК).

У разі тимчасового тяжкого психічного захворювання (наприклад, реактивного психозу, викликаного фактом порушення кримінальної справи, взяття під варту або іншими причинами), коли обвинувачений становить небезпеку для оточуючих, слідчий може зупинити провадження у справі і вирішити через органи охорони здоров'я питання про його стаціонарне лікування.

Формулювання п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК, коли не встановлено особи, яка вчинила злочин, означає, що слідчий чи орган дізнання не виконав основне завдання стадії досудового розслідування — не розкрив злочин. За цією підставою провадження розслідування можна зупинити тільки після проведення всіх необхідних і можливих слідчих дій як особисто, так і через органи дізнання, для встановлення особи, яка вчинила злочин (ч. 3 ст. 206 КПК).

Досудове слідство зупиняється за мотивованою постановою слідчого, копія якої надсилається прокурору. У справах про злочи-

ни, що не є тяжкими, і в яких не вдалося встановити особу, яка їх вчинила, досудове розслідування зупиняти уповноважені також органи дізнання.

Якщо у справі притягнуто двох або кількох осіб як обвинувачених, а підстави для зупинення стосуються не всіх обвинувачених, слідчий має право своєю постановою виділити і зупинити справу щодо окремих обвинувачених або зупинити провадження у всій справі.

Провадження досудового слідства відновлюється, як тільки відпадуть підстави для його зупинення, а саме:

- 1) буде встановлено місце перебування обвинуваченого;
- 2) обвинувачений видужає;
- 3) буде встановлено особу, яка вчинила злочин;
- 4) якщо виникне потреба у проведенні слідчих чи процесуальних дій. За останніми двома підставами відновлятися може й дізнання. Про відновлення досудового розслідування слідчий або орган дізнання виносить мотивовану постанову, копія якої надсилається прокурору (ст. 210 КПК).

У період, коли провадження досудового розслідування у справі зупинено, можуть настати обставини, які тягнуть за собою закриття кримінальної справи: а) *скінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинений злочин*; б) *внаслідок зміни обстановки діяння або особа, яка його вчинила, перестали бути суспільно небезпечними*; в) *коли обвинувачений помер*; г) *наявність чинного вироку суду або нескасованої постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття кримінальної справи по тому ж обвинуваченню або ж про відмову в порушенні кримінальної справи за тим самим фактом*.

Про закриття кримінальної справи складається мотивована постанова (ст.211 КПК). Винесення при цьому окремої постанови про відновлення провадження досудового розслідування для вирішення питання про закриття кримінальної справи закон не передбачає.

2. Форми закінчення досудового розслідування

Закінчити досудове розслідування можна лише тоді, коли його завдання виконані. Для цього слідчий (чи орган дізнання) повинен всебічно, повно й об'єктивно у встановленому законом порядку дослідити всі обставини, що складають предмет доказування у кримінальній справі. Порушення цієї вимоги ст. 22 КПК тягне за собою повернення справи на додаткове розслідування прокурором, а при неможливості усунення неповноти або неправильності розслідування в судовому засіданні — також судом (ст.ст. 246, 281 КПК). Оцінка зібраних у справі доказів слідчим чи особою, яка проводить дізнання, має визначити, яке саме підсумкове рішення належить прийняти.

Відповідно до ст.212 КПК досудове слідство закінчується винесенням слідчим одного з трьох можливих рішень:

- 1) обвинувального висновку;
- 2) постанови про закриття кримінальної справи;
- 3) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Формою закінчення дізнання може бути:

- 1) винесення постанови про закриття кримінальної справи;
- 2) винесення постанови про направлення справи через прокурора для провадження досудового слідства (ст. 109 КПК).

Закінчуючи досудове розслідування, слідчий повинен систематизувати матеріали і технічно оформити справу. Практикою вироблені дві основні форми систематизації матеріалів кримінальної справи — *хронологічну і тематичну*.

При хронологічній систематизації послідовність розташування документів у справі визначається датою їх складання або одержання слідчим. Ця форма найбільш поширена у невеликих за обсягом і кількістю епізодів справах. *Тематична систематизація* означає групування матеріалів за обвинуваченими або за епізодами злочинної діяльності у багатотомних і багатоепізодних справах. У межах кожної такої групи документи можуть розташовуватись у хронологічному порядку, тобто можливе таким чином поєднання обох форм систематизації.

За технічними правилами в одному томі справи зосереджується не більше 300 аркушів.

3. Підстави та процесуальний порядок закриття кримінальної справи

Закриття кримінальної справи є єдиною формою закінчення як дізнання, так і досудового слідства. Із закінченням розслідування остаточно припиняється провадження у справі в цілому.

Законне й обґрунтоване закриття кримінальної справи слідчим забезпечує:

- а) виконання завдання кримінального процесу, яке полягає в тому, щоб жодна невинна особа не була притягнута до кримінальної відповідальності і засуджена;
- б) незастосування кримінального покарання до тих осіб, які винні у вчиненні злочинів, що не являють великої суспільної небезпеки і можуть бути виправлені й перевиховані шляхом застосування альтернативних кримінальному покаранню заходів державного або громадського впливу, або до осіб, які зовсім перестали бути суспільно небезпечними.

Необґрунтоване закриття кримінальної справи слідчим чи органом дізнання шкодить боротьбі зі злочинністю, дозволяє уникнути покарання особам, винним у вчиненні злочину, обмежує права та законні інтереси осіб, які постраждали від злочину.

Підставами для закриття кримінальної справи у стадії досудового розслідування є:

- 1) обставини, що виключають провадження у справі (ст. 6 КПК);
- 2) недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п. 2 ст. 213 КПК);
- 3) за ст. 7³ КПК, коли суспільно небезпечні діяння вчинила особа, яка не досягла віку, з якого можлива кримінальна відповідальність.

Кримінальна справа також може бути закрыта судом внаслідок зміни обстановки, у зв'язку з дійовим каяттям, з примирен-

ням обвинуваченого з потерпілим, із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи, організації; у зв'язку із закінченням строків давності (ст.ст. 7¹, 7², 7³, 8, 9, 10, 11¹ КПК).

За недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину справа закривається у тому разі, коли: зібрані докази підтверджують вчинення злочину; винесено постанову про притягнення конкретної особи як обвинуваченого, але в результаті подальшого розслідування з'ясується, що наявних доказів недостатньо для формулювання щодо цієї особи обвинувачення у вчиненні злочину в обвинувальному висновку, а можливості для дальшого збирання доказів вичерпані.

Якщо не доведено участь обвинуваченого у вчиненні злочину і не відомо, хто вчинив злочин, то справа закривається лише щодо цього обвинуваченого, а провадження у справі в цілому зупиняється на підставі п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК (невстановлення особи, яка вчинила злочин).

Перелік підстав для закриття кримінальної справи, передбачений ст. 213 КПК, не є вичерпним. Ним не охоплюються обставини, при встановленні яких справа також підлягає закриттю:

- а) відсутність згоди компетентного органу державної влади або службової особи на притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- б) наявність передбачених Кримінальним кодексом підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності за зраду батьківщини (ч. 2 ст. 56 КК), дачу хабара (ч. 3 ст. 170 КК), незаконне зберігання зброї, бойових припасів, вибухових речовин (ч. 2 ст. 222 КК).

Про закриття кримінальної справи у всіх випадках складається мотивована постанова з додержанням вимог ст. 130, 214 КПК. У вступній частині постанови зазначаються: місце і дата її складання; посада, звання та прізвище особи, яка склала постанову; назва справи. У мотивувальній частині постанови викладаються встановлені досудовим розслідуванням обставини справи; зміст і аналіз зібраних доказів з посиланням на відповідні аркуші справи.

У резолютивній частині постанови формулюються:

- а) рішення про закриття кримінальної справи із зазначенням конкретної законної підстави, даних про особу, щодо якої справа закривається;
- б) рішення з інших питань, які підлягають розв'язанню у зв'язку із завершенням провадження у справі: про скасування запобіжного заходу, заходів із забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна, заходів, пов'язаних з накладенням арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію, прослуховуванням і звукозаписом телефонних та інших переговорів, а також рішення про долю речових доказів згідно зі ст. 81 КПК;
- в) рішення про направлення копії постанови прокурору до відома;
- г) рішення про повідомлення заінтересованих осіб про закриття кримінальної справи з роз'ясненням права на оскарження постанови прокурору, а при закритті справи за реабілітуючою підставою — з роз'ясненням права на відшкодування шкоди, заподіяної незаконним застосуванням як запобіжного заходу взяття під варту.

До постанови додаються довідки про рух справи (коли сталася подія, яка розслідувалася, коли порушена справа, затримана особа за підозрою у вчиненні злочину, застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, коли було пред'явлено і змінено чи доповнено обвинувачення), а також про речові докази із зазначенням місця їх зберігання, про заявлений цивільний позов і заходи, вжиті щодо його забезпечення.

Процесуальний порядок закриття кримінальної справи за рядом нереабілітуючих підстав вимагає попереднього з'ясування ставлення до цього особи, щодо якої закривається справа, а в окремих випадках — і інших осіб. Так, якщо обвинувачений заперечує проти закриття справи у зв'язку із закінченням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності або внаслідок акту амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння, а також у зв'язку з помилуванням, то закриття кримінальної справи не допускається.

Закон (ст. 12 КПК) вимагає, щоб при вирішенні питання про закриття кримінальної справи з нереабілітуючих підстав прокурор, слідчий з'ясували також думку потерпілого, яка, на відміну від думки особи, щодо якої закривається кримінальна справа, не є обов'язковою для них і може бути лише врахована.

У разі закриття справи у зв'язку зі смертю особи, яка вчинила злочин, з'ясовується думка його близьких родичів, які можуть наполягати на дальшому провадженні розслідування для реабілітації померлого (п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК).

Закриття кримінальної справи за ст. 9 КПК не допускається, якщо проти цього заперечує законний представник неповнолітнього.

Особа, щодо якої провадилося розслідування, має право оскаржити постанову в частині, що стосується підстав і мотивів закриття. У разі закриття справи у зв'язку зі смертю обвинуваченого його близькі родичі і громадські організації мають право просити про доведення розслідування до кінця з метою реабілітації померлого (ст. 215 КПК).

4. Процесуальний порядок закінчення досудового розслідування складанням обвинувального висновку

Слідчий закінчує досудове слідство складанням обвинувального висновку тоді, коли він:

- всебічно, повно й об'єктивно дослідив усі обставини справи;
- зібрав докази, які переконують його у винності обвинуваченого у вчиненні злочину;
- пересвідчився у відсутності обставин, які виключають провадження у справі.

Визнавши досудове слідство у справі, яка підлягає направленню до суду, закінченим, слідчий, перш ніж скласти обвинувальний висновок, зобов'язаний виконати ряд процесуальних дій:

- а) повідомити про закінчення досудового слідства учасників процесу;
- б) роз'яснити їм право на ознайомлення з усіма матеріалами справи;
- в) ознайомити їх з матеріалами, якщо вони побажають скористатися цим правом;
- г) вислухати і вирішити клопотання, заявлені учасниками процесу після ознайомлення з матеріалами справи.

Слідчий насамперед має виконати вимоги ст. 217 та 218 КПК.

Спочатку він повідомляє про закінчення досудового слідства потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача або їх представників і роз'яснює їм право ознайомитися з матеріалами справи. Про це слідчий складає протокол або приєднує до справи копію письмового повідомлення. У разі надходження від цих осіб усного або письмового клопотання про ознайомлення їх з матеріалами

лами справи слідчий зобов'язаний надати їм таку можливість. Цивільний відповідач або його представник можуть ознайомитися лише з матеріалами, що стосуються цивільного позову.

Виконавши вимоги ст. 217 КПК, слідчий зобов'язаний оголосити обвинуваченому, що слідство у його справі закінчено і що він має право на ознайомлення з матеріалами справи як особисто, так і з допомогою захисника, а також може заявити клопотання про доповнення досудового слідства.

Слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачається санкція у вигляді позбавлення волі на строк більш ніж 10 років, право заявити клопотання про розгляд його справи у суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох суддів.

Якщо обвинувачений ще не має захисника і не висловлює бажання знайомитися з матеріалами справи спільно із захисником, а за законом участь захисника в цій справі не є обов'язковою, йому надаються для ознайомлення всі матеріали справи.

Якщо у справі притягнуто кілька обвинувачених, слідчий зобов'язаний надати всі матеріали справи кожному з них.

Оголошення обвинуваченому про закінчення досудового слідства і надання йому всіх матеріалів справи для ознайомлення оформляється протоколом.

Обвинуваченого і його захисника не можна обмежувати в часі. Якщо обвинувачений перебуває під вартою матеріали закінченої розслідуванням кримінальної справи повинні бути пред'явлені для ознайомлення обвинуваченому та його захиснику не пізніше як за місяць до перебігу граничного строку тримання під вартою, встановленого ч.2 ст.156 КПК. Якщо цього строку виявилось недостатньо, він може бути продовжений суддею апеляційного суду за поданням слідчого, погодженим Генеральним прокурором України чи його заступником, або поданням цього прокурора чи його заступника.

Закінчивши досудове слідство і виконавши розглянуті вище вимоги закону, слідчий складає обвинувальний висновок.

Обвинувальний висновок — це процесуальний документ, у якому слідчий підводить підсумок досудового розслідування у справі і

формулює обвинувачення певної особи у вчиненні злочину з наведенням конкретних доказів. Якщо у справі є кілька обвинувачених, то складається один спільний обвинувальний висновок з чітким визначенням ролі кожного обвинуваченого у вчиненні злочину (злочинів).

Формулювання обвинувачення, викладене в обвинувальному висновку, не може істотно відрізнитися від формулювання, що міститься в постанові про притягнення як обвинуваченого, погіршувати становище обвинуваченого порівняно з пред'явленим обвинуваченням внаслідок доповнення обвинувачення обтяжуючими обставинами, перекваліфікацією на закон про більш тяжкий злочин або на додаткові статті Кримінального кодексу. Крім того, воно не повинне бути пов'язаним з іншим порушенням права на захист: перекваліфікацією дій обвинуваченого на інший кримінальний закон, що передбачає відповідальність за злочин, який хоч і менш тяжкий, але істотно відрізняється за фактичними обставинами (наприклад, шляхом перекваліфікації з розбійного нападу на злісне хуліганство). Якщо слідчий бачить можливість такого розходження між постановою про притягнення як обвинуваченого й обвинувальним висновком, він повинен його усунути, пред'явивши нове обвинувачення, бо інакше справу буде повернено на додаткове розслідування.

Значення обвинувального висновку полягає і в тому, що він є процесуальним документом, який оголошується на початку судового слідства і визначає його предмет (ст. 297 КПК). Суд може змінити обвинувачення при відданні обвинуваченого до суду і в стадії судового розгляду, якщо цим не погіршиться становище обвинуваченого порівняно з тим, яке він має за обвинувальним висновком, інакше справу слід повернути на додаткове розслідування (ст.ст. 246, 277 КПК). З обвинувальним висновком обвинувачений після закінчення досудового розслідування не знайомиться. Тому для забезпечення обвинуваченому (підсудному) права на захист у судовому засіданні копія обвинувального висновку вручається йому, а якщо він є неповнолітнім, то і його законному представникові не пізніше, як за три доби до дня розгляду справи в суді (ст. 254 КПК).

Обвинувальний висновок, згідно зі ст. 223 КПК, складається з двох частин: описової і резолютивної. В описовій частині зазначаються: дані, які стали приводом до порушення кримінальної справи; обставини справи, як їх встановлено на досудовому слідстві; місце, час, способи, мотиви і наслідки злочину, вчиненого кожним з обвинувачених, а також докази, які зібрані у справі, і відомості про потерпілого; показання кожного з обвинувачених по суті пред'явленого обвинувачення; доводи, наведені ним на свій захист, і результати їх перевірки; наявність обставин, які обтяжують і пом'якшують його відповідальність. При посиланні на докази обов'язково зазначаються аркуші справи.

У резолютивній частині обвинувального висновку викладаються анкетні дані кожного обвинуваченого і формулюється обвинувачення з посиланням на статтю кримінального закону, який передбачає відповідний злочин.

Обвинувальний висновок підписує слідчий із зазначенням місця і часу його складання.

До обвинувального висновку додаються довідки:

- про осіб, які підлягають виклику в суд;
- про рух справи;
- про речові докази, цивільний позов, про заходи, вжиті для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна;
- про судові витрати у справі за час досудового слідства з посиланням на відповідні аркуші справи.

Крім обвинувального висновку, за результатами розслідування слідчий може винести також подання про усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину. Воно адресується відповідному державному органу, громадській організації або службовій особі, які можуть і повинні вжити таких заходів. Не пізніше як в місячний строк після одержання подання заходи із усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, повинні бути вжиті й про результати повідомлено слідчому (ст. 23¹ КПК).

Дії прокурора у справі, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком.

Обвинувальний висновок складає слідчий. Однак юридичної сили цей процесуальний документ набуває тільки після затверд-

ження його прокурором. Якщо в суді виявиться, що обвинувальний висновок не затверджено прокурором, кримінальна справа у всіх випадках підлягає поверненню для додаткового розслідування.

Таке значення факту затвердження обвинувального висновку прокурором пояснюється тим, що з обвинувальним висновком у прокурора пов'язано виконання відразу двох функцій:

- функції здійснення нагляду за законністю досудового розслідування;
- функції державного обвинувачення, яку він виконує в суді.

По-перше, він повинен перевірити, наскільки всебічно, повно й об'єктивно було проведено досудове слідство чи дізнання, чи не було допущено при цьому істотних порушень кримінально-процесуального закону, чи доведено винність обвинуваченого у вчиненні злочину зібраними слідчим чи органом дізнання доказами.

По-друге, переконавшись, що досудове розслідування було проведено належним чином і зібраних доказів достатньо для віддання обвинуваченого до суду, він затверджує обвинувальний висновок і передає справу до суду. Обвинувальний висновок слідчого стає, таким чином, процесуальним актом, що виходить вже від органу державного обвинувачення.

При вирішенні питання про затвердження обвинувального висновку прокурор повинен перевірити:

1) чи мала місце подія злочину; 2) чи містить діяння, яке ставиться у вину обвинуваченому, склад злочину; 3) чи немає у справі підстав для закриття справи; 4) чи пред'явлено обвинувачення за всіма установленими злочинними діями обвинуваченого; 5) чи притягнуті як обвинувачені всі особи, що викриті у вчиненні злочину; 6) чи правильно кваліфіковані дії обвинуваченого за статтями кримінального закону; 7) чи додержано вимог закону при складанні обвинувального висновку; 8) чи правильно обрано запобіжний захід; 9) чи вжито заходів до забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочинцем, і можливої конфіскації майна; 10) чи виявлені причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, і чи вжито заходів до їх усунення; 11) чи додержано під час провадження дізнання чи досудового слідства всіх інших вимог КПК (ст. 228 КПК).

Якщо прокурор або його заступник, ознайомившись з матеріалами справи, знайшов там позитивні відповіді на всі ці питання, він затверджує обвинувальний висновок і передає справу до суду.

Якщо досудове розслідування було проведене належним чином, але обвинувальний висновок не відповідає матеріалам справи або вимогам, що ставляться до його оформлення, то прокурор або його заступник має право скласти новий обвинувальний висновок від свого імені, а раніше складений вилучити із справи (ст. 230 КПК).

Такий обвинувальний висновок затвердження вищестоящим прокурором не потребує.

Прокурор або його заступник можуть внести зміни до обвинувального висновку, якщо зміна початкового обвинувачення не тягне за собою застосування статті кримінального закону з більш тяжкою санкцією і не пов'язана з істотною зміною обвинувачення за фактичними обставинами. Про внесення змін складається окрема постанова.

Коли ж необхідно змінити обвинувачення на більш тяжке або таке, що істотно змінює пред'явлене обвинувачення за фактичними обставинами, то прокурор або його заступник повертають справу слідчому для додаткового розслідування і пред'явлення нового обвинувачення (ст. 231 КПК), що пов'язано з необхідністю забезпечення обвинуваченому права на захист від зміненого обвинувачення.

Справа повертається з письмовими вказівками прокурора для додаткового розслідування і в зв'язку з односторонністю або неповнотою досудового слідства чи дізнання, або істотним порушенням кримінально-процесуального закону. При наявності для цього підстав прокурор або його заступник закривають кримінальну справу, про що складають постанова.

Прокурору та його заступнику надано також право: змінити список осіб, що підлягають виклику в судові засідання (збільшити його або скоротити); скасувати або змінити запобіжний захід, обраний слідчим або органом дізнання, чи обрати запобіжний захід. Вдало систематизовані матеріали і правильно оформлена справа створюють зручність для вивчення і користування ними як самим

слідчим, зокрема при складанні підсумкового документа, так і обвинуваченим та іншими учасниками процесу.

На ознайомлення з матеріалами справи, що надійшла з обвинувальним висновком, і прийняття рішення прокурору або його заступнику відводиться строк тривалістю **не більше п'яти днів** (ст. 233 КПК). До строку досудового слідства чи дізнання він не входить.

Література

1. Конституція України.— К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України.— К., 2003.
3. *Быков В.М., Ломовский В.Д.* Приостановление производства по уголовному делу.— М., 1978.
4. *Дубинский А.Я.* Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы.— К., 1984.
5. *Дубинский А.Я.* Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования.— К., 1975.
6. *Ефимичев С.П.* Правовые и организационные вопросы окончания предварительного расследования с обвинительным заключением.— Волгоград, 1977.
7. *Михеєнко М.М.* та інші. Кримінальний процес України.— К., 1992.
8. *Арестова Е.Н.* Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) при производстве дознания //Российский следователь.— 2003.— №11.
9. *Семьянова И.С.* Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) в отношении лиц, не достигших возраста уголовной ответственности /Российский следователь.— 2003.— №7.
10. *Манова Н.С., Францифоров Ю.В.* Процессуальная природа деятельности прокурора при окончании досудебного производства// Российский следователь.— 2003.— №8.
11. Деятельное раскаяние: проблемы правоприменения// Росийский следователь.— 2003.— №4.
12. *Матюшенко Р.І.* Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи.— Автореф. дис... канд. юрид. наук.— 12.00.09.— К., 2004.
13. *Шпотаківська О.В.* Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві.— Автореф. дис... канд. юрид. наук.— 12.00.09.— К., 2005.

Контрольні запитання

- 1.Що таке зупинення досудового розслідування?
- 2.Які підстави та умови зупинення досудового розслідування?
- 3.Які форми закінчення дізнання та досудового слідства?
- 4.Як систематизуються й оформляються матеріали кримінальної справи?
- 5.Яке юридичне значення має обвинувальний висновок?
- 6.Які вимоги до змісту та форми обвинувального висновку?
- 7.Які додатки до обвинувального висновку ви знаєте?

ТЕМА №7

Підсудність. Попередній розгляд справи суддею

- 1. Поняття і значення підсудності. Види підсудності.*
- 2. Процесуальний порядок попереднього розгляду справи суддею.*

1. Поняття і значення підсудності. Види підсудності

Правосуддя як окремий вид державної діяльності й основний засіб реалізації судової влади полягає у розгляді і вирішенні кримінальних, цивільних та адміністративних справ різними ланками судової системи загальних судів. Але вирішення питання про підвідомчість кримінальної справи судові не дає відповіді на те, який конкретно суд має її розглядати і вирішити по суті. Тому виникає необхідність розмежувати повноваження різних ланок судової системи, а також окремих судів кожної ланки на здійснення правосуддя в конкретних кримінальних справах.

І тому закон передбачає такий процесуальний інститут, як підсудність, який і створений для того, щоб розмежувати повноваження судів щодо розгляду кримінальних справ. У процесі вивчення курсу з кримінального процесу ми вже зустрічалися з аналогічними поняттям, яке дуже схоже з поняттям підсудність. Мається на увазі підслідність, тобто сукупність встановлених законом ознак справи, відповідно до яких вона належить до відання того чи іншого органу розслідування.

Під підсудністю ж розуміють сукупність юридичних ознак кримінальної справи, на основі яких кримінально-процесуальний закон визначає суд, що має право і зобов'язаний розглянути її і вирішити по суті пред'явленого обвинувачення.

Встановити підсудність – це означає визначити, який суд повинен розглянути ту чи іншу кримінальну справу. Підсудність – поняття процесуальне, але, на жаль, кримінально-процесуальний закон не розкриває його змісту, не формулює це поняття.

Аналіз кримінально-процесуального законодавства дозволяє виділити такі **види підсудності**:

- 1) предметна (родова);
- 2) спеціальна (персональна);
- 3) територіальна (місцева);
- 4) за зв'язком справ.

Родова (предметна) підсудність характеризується характером вчиненого злочину й обумовлюється його кваліфікацією (ст.ст. 33-34 КПК України).

Так, районному (міському) суду підсудні всі кримінальні справи, крім справ, підсудних вищестоящим судам і військовим судам.

Апеляційному суду Автономної Республіки Крим, апеляційним судам областей, міст Києва і Севастополя підсудні такі кримінальні справи:

1) про злочини проти основ національної безпеки України, передбачені статтями 109-114 КК України;

2) про злочини, за вчинення яких Кримінальним кодексом України передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

У випадках особливої складності або важливості справи, підсудної місцевому суду, — апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя мають право прийняти її до свого провадження.

Спеціальна (персональна) підсудність визначається суб'єктом злочину (ст. 36 КПК України).

Так, військовим судам гарнізонів як суду першої інстанції підсудні справи про злочини осіб, які мають військове звання до підполковника, капітана другого рангу включно, крім тих справ, які підсудні військовим судам вищого рівня.

Військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил як судам першої інстанції підсудні:

- 1) справи про злочини осіб, які мають військове звання полковника, капітана першого рангу і вище;
- 2) справи про злочини осіб, які мають посаду від командира полку, командира корабля першого рангу і вище, а також осіб, рівних їм за службовим становищем;
- 3) справи про всі злочини, за які в умовах мирного часу законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Територіальна (місцева) підсудність визначається місцем вчинення злочину (ст. 37 КПК України).

Так, кримінальна справа розглядається в тому суді, в районі діяльності якого вчинено злочин. Якщо місце вчинення злочину встановити не можна, то справа повинна бути розглянута судом, в районі діяльності якого закінчено дізнання чи досудове слідство в даній справі.

Підсудність за зв'язком справ визначається можливістю об'єднання в одному провадженні кримінальних справ про обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні одного або декількох злочинів, які (справи) підсудні за територіальною, родовою чи персональною ознакою різним судам (ст.ст. 39-40 КПК України).

Цей вид підсудності визначається такими правилами:

- 1) в разі об'єднання в одному провадженні кримінальних справ із обвинувачення декількох осіб у вчиненні декількох злочинів, коли ці справи підсудні двом або декільком однойменним судам, справу розглядає той суд, в районі діяльності якого було порушено кримінальну справу або закінчено досудове слідство чи дізнання (ст. 39 КПК);
- 2) якщо одна особа або група осіб обвинувачуються у вчиненні декількох злочинів, справи про які підсудні різнойменним судам, то справа розглядається вищестоящим з цих судів (ч. 1 ст. 40 КПК);
- 3) якщо одна особа або група осіб обвинувачуються у вчиненні декількох злочинів і справа хоча б про одну з них або про один із злочинів підсудна військовому суду, то справу розглядає військовий суд (ч. 2 ст. 40 КПК);
- 4) при обвинуваченні групи осіб у вчиненні одного або кількох злочинів, що не є військовими злочинами, якщо щодо хоча б одного з обвинувачених справа підсудна загальному суду, справа щодо всіх обвинувачених розглядається загальним судом (ч. 3 ст. 40 КПК).

Вирішення питання про підсудність входить до переліку питань, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи, яка надійшла від прокурора (ст. 232 КПК). У випадку непідсудності справи суду, до якого вона надійшла, справа повинна бути

направлена за підсудністю без провадження будь-яких слідчих дій (п. 4 ч. 1 ст. 244 КПК; ч. 1 ст. 41 КПК).

Якщо підсудність справи іншому однойменному суду виявилася в судовому засіданні, суд продовжує розгляд справи, коли це не може завдати шкоди повноті і об'єктивності дослідження справи. Коли ж не можна забезпечити повноті і об'єктивності дослідження обставин справи, суд надсилає справу за підсудністю, про що виносить ухвалу (ч. 2 ст. 41 КПК).

Суд, виявивши в судовому засіданні, що справа підсудна вищестоящому суду або військовому суду, надсилає її за підсудністю (ч. 3 ст. 41 КПК).

Передача до нижчестоящого суду справи, початої розглядом у судовому засіданні вищестоящого суду, не допускається (ч. 4 ст. 41 КПК).

Підсудність має процесуальне та практичне значення, а саме:

- 1) сприяє швидкому, всебічному і повному розгляду кримінальної справи з урахуванням її конкретних особливостей та з найменшими затратами державних коштів;
- 2) сприяє рівномірному надходженню справ до судів усіх найменувань;
- 3) вносить певну систему (порядок) в роботу судів по розгляду кримінальних справ;
- 4) чітко, юридично обґрунтоване розмежування повноважень кожної ланки судової системи, а також однойменних судів однієї ланки і вирішення кримінальних справ забезпечує правильність функціонування всієї судової системи;
- 5) здійснення покладених на неї завдань є однією з правових гарантій справедливого правосуддя;
- 6) підвищує виховне значення правосуддя;
- 7) забезпечує реалізацію права обвинуваченого на компетентний суд.

2. Процесуальний порядок попереднього розгляду справи суддею

Попередній розгляд справи суддею – це самостійна стадія кримінального процесу, в якій суддя з'ясовує наявність чи відсутність достатніх фактичних і юридичних підстав для розгляду справи в судовому засіданні. Отже, у цій стадії процесу не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого. Воно є компетенцією лише суду і вирішується ним на засадах гласності, усності, безпосередності і змагальності в наступній стадії процесу – стадії судового розгляду.

Особливістю цієї стадії процесу є те, що по відношенню до стадії досудового розслідування ця стадія процесу є контролюючою, а по відношенню до майбутньої стадії судового розгляду – підготовчою. Її основне призначення полягає в тому, щоб не допустити до судового розгляду неповно розслідуваних справ, а також справ, розслідування яких проводилося з порушенням вимог матеріального і процесуального закону. Цим самим ця стадія процесу стимулює якісну слідчу та судову діяльність, попереджує необгрунтоване притягнення до кримінальної відповідальності.

Значення стадії “попередній розгляд суддею” таке:

- 1) в ній з'являється новий суб'єкт кримінального процесу – підсудний;
- 2) забезпечується те положення, щоб у судові засідання вносилися тільки правильно та повно розслідувані справи;
- 3) в ній остаточно визначаються межі майбутнього судового розгляду;
- 4) судовий розгляд може проводитись тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення;

- 5) вона забезпечує підготовку всіх необхідних умов для правильної організації та вдалого проведення судового засідання.

При попередньому розгляді справи суддею з'ясовуються такі питання:

- 1) чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла;
- 2) чи немає підстав для закриття справи або її зупинення;
- 3) чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог цього Кодексу;
- 4) чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу;
- 5) чи не було допущено під час порушення справи, провадження дізнання або досудового слідства таких порушень вимог КПК, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду.
- 6) за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб;
- 7) за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено.

Розглянемо зміст цих питань.

1. Чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла (п. 1 ст.237 КПК)?

Якщо після одержання справи суддя дійде висновку, що вона не підсудна даному суду, або з метою забезпечення найбільш об'єктивного і повного розгляду справи, а також виховного впливу судового розгляду її доцільно передати на розгляд суду за місцем проживання чи роботи обвинуваченого або за місцем знаходження більшості свідків, то він виносить постанову про направлення її за підсудністю відповідно до вимог статей 38, 41 та ч. 3 ст. 249 КПК.

2. Чи немає підстав для закриття справи або її зупинення (п. 2 ст. 237 КПК)?

При наявності обставин, передбачених статтею 6, частиною першою статті 7, статтями 7¹, 7², 8, 9, 10, 11¹ КПК суддя своєю мотивованою постановою закриває справу, скасовує запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову і конфіскації майна, а також вирішує питання про речові докази, зокрема про гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом.

Встановивши, що підстав для закриття справи немає, суддя має з'ясувати, чи на момент призначення справи на розгляд у судовому засіданні немає підстав для зупинення провадження у кримінальній справі. Якщо такі підстави є, а вони передбачені п. 1 та п. 2 ст. 206 КПК, суддя повинен винести постанову про зупинення провадження у справі.

3. Чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог КПК (п.3 ст.237 КПК)?

Відповідно до статті 223 КПК обвинувальний висновок повинен складатися з описової та резолютивної частин. В описовій частині зазначаються: обставини справи, як їх встановлено на досудовому слідстві; час, місце, способи, мотиви і наслідки злочину, вчиненого кожним з обвинувачених, а також докази, які зібрано в справі, і відомості про потерпілого; показання кожного з обвинувачених по суті пред'явленого йому обвинувачення, доводи, наведені ним на свій захист, і результати їх перевірки; наявність обставин, які обтяжують та пом'якшують його покарання. При посиленні на докази обов'язково зазначаються аркуші справи. В резолютивній частині наводяться відомості про особу кожного з обвинувачених, коротко викладається суть пред'явленого обвинувачення із зазначенням статті кримінального закону, яка передбачає даний злочин. Якщо обвинувальний висновок складено мовою, якою не володіє обвинувачений, його має бути перекладено на рідну мову обвинуваченого або іншу мову, якою він володіє. Переклад обвинувального висновку приєднується до справи.

4. Чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу (п.4 ст.237 КПК)?

Перевірка законності обрання запобіжного заходу відбувається на підставі ст.ст. 148-165³, 434, 436 КПК.

5. Чи не було допущено під час порушення справи, провадження дізнання і досудового слідства таких порушень вимог закону, без усунення яких справу не може бути призначено до судового розгляду (п. 5 ст. 237 КПК)?

За наявності таких порушень, які б призвели до обмеження гарантованих законом прав учасників процесу попередній розгляд справи суддею не може відбутись, і тоді справа повертається суддею на додаткове розслідування. Прикладом істотних порушень може бути, наприклад, порушення права обвинуваченого на захист або порушення права обвинуваченого користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача тощо.

6. Чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб (за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника, потерпілого, чи його представника (ч. 2 ст. 237 КПК)?

Якщо встановлено, що не всі особи, які викриті у вчиненні злочину, притягнуті до участі у справі як обвинувачені, суддя має право повернути справу прокурору для проведення додаткового розслідування, якщо окремих розгляд справи щодо інших осіб неможливий, оскільки це негативно може позначитися на всебічності, повноті й об'єктивності дослідження обставин справи та її вирішенні.

7. Чи немає підстав для кваліфікації дії обвинуваченого за статтею КК України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено (ч. 3 ст. 237 КПК)?

Наприклад, коли дії обвинуваченого слід перекваліфікувати на статтю закону, яка передбачає більш сувору санкцію. У такій ситуації суддя повертає справу за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника на додаткове розслідування.

Попередній розгляд справи здійснюється суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора. Про день досудового розгляду справи повідомляються також інші учасники процесу, однак їх неявка не перешкоджає розгляду справи (ч. 1 ст. 240 КПК).

Попередній розгляд справи починається з доповіді прокурора щодо можливості призначення справи до судового розгляду. Якщо в судове засідання з'явилися інші учасники судового розгляду, вони висловлюють свої думки щодо питань, перерахованих нами вище, та заявлених ними клопотань. Прокурор висловлює свою думку щодо клопотань, заявлених іншими учасниками судового розгляду. Постанова судді виноситься в нарадчій кімнаті.

Розглянувши справу, **суддя приймає одне з таких рішень:**

- 1) про призначення справи до судового розгляду;
- 2) про зупинення провадження у справі;
- 3) про повернення справи прокуророві;
- 4) про направлення справи за підсудністю;
- 5) про закриття справи;
- 6) про повернення справи на додаткове розслідування.

1. Про призначення справи до судового розгляду. При наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні суддя, не вирішуючи питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду. У постанові повинні бути зазначені: місце і дата її винесення, посада і прізвище судді, ім'я та по батькові обвинуваченого, підстави призначення справи до розгляду, стаття Кримінального кодексу, за якою пред'явлено обвинувачення, та рішення з інших питань, пов'язаних з підготовкою справи до судового розгляду (ст. 245КПК).

2. Про зупинення провадження у справі. Це рішення приймається суддею, коли при попередньому розгляді справи з'ясується, що обвинувачений зник і місцеперебування його невідоме (ч. 1 ст. 249 КПК). У разі захворювання обвинуваченого, що виключає можливість його участі в судовому розгляді справи, суддя своєю постановою зупиняє провадження у справі до його видужання (ч. 2 ст. 249 КПК).

3. Рішення про повернення справи на додаткове розслідування може бути прийняте суддею з власної ініціативи чи за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника, потерпілого, позивача, відповідача або їх представників у випадках: 1) істотної неповноти або неправильності прове-

деного досудового слідства, які не можуть бути усунуті в судовому засіданні; 2) наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремих розгляд справи щодо них неможливий; 3) наявності підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено.

4. Рішення про закриття справи може бути прийняте суддею за наявності обставин, передбачених статтею 6, частиною першою статті 7, статтями 7¹, 7², 8, 9, 10 і 11¹ КПК України (ст. 248 КПК). Закриваючи кримінальну справу, суддя скасовує запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову і конфіскації майна, а також вирішує питання про речові докази, зокрема про гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, відповідно до вимог ст. 81 КПК. Копія постанови протягом трьох діб після її винесення надсилається сторонам. На постанову протягом семи діб з дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається у першій інстанції апеляційним судом, — касаційні подання чи скарги до касаційного суду.

5. Рішення про направлення справи за підсудністю приймається тоді, коли суддею буде встановлено, що справа не підсудна суду, на розгляд якого вона надійшла. Постанова про направлення справи за підсудністю оскарженню не підлягає, на неї може бути внесено подання прокурором (ст. 249 КПК).

6. Рішення про повернення справи прокурору приймається у разі, якщо прокурором були суттєво порушені вимоги статей 228–232 КПК України, для усунення виявлених порушень. Постанова про повернення справи прокурору оскарженню не підлягає, на неї може бути внесено подання прокурором (ст. 249¹ КПК України).

Щодо строків попереднього розгляду справи. Справа повинна бути призначена до попереднього розгляду *не пізніше десяти діб, а у разі складності справи — не пізніше тридцяти діб із дня надходження її до суду.*

Завершуючи розгляд цієї стадії процесу, слід зупинитися на *особливостях попереднього розгляду в справах, які порушуються за скаргою потерпілого.*

По-перше, скарга потерпілого повинна відповідати вимогам, які КПК встановлені щодо обвинувального висновку (статті 223 і 224 КПК).

По-друге, суддя, одержавши від потерпілого скаргу з проханням порушити справу, **приймає одне із таких рішень:**

- залишає скаргу без розгляду, якщо вона не відповідає вимогам, зазначеним у частині першій статті 251 КПК, та повертає її особі, яка подала скаргу;
- за наявності до того підстав відмовляє в порушенні кримінальної справи або надсилає її за належністю прокурору;
- за наявності достатніх даних, які вказують на вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 27 КПК, порушує кримінальну справу і призначає її до розгляду.

Підсудному не пізніше як за три доби до дня слухання справи повинна бути вручена копія скарги потерпілого, копія постанови судді про порушення кримінальної справи та повістка про виклик його в судове засідання.

Зустрічні обвинувачення в справах про злочини, зазначені в ч. 1 ст. 27 КПК, можуть бути об'єднані в одну справу.

На постанову про відмову в порушенні кримінальної справи протягом семи діб з дня її винесення особа, яка подала скаргу, має право подати апеляцію до апеляційного суду.

Література

1. Конституція України (Основний Закон). – К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Навчально-практичний коментар за ред. Маляренка В.Т., Гончаренка В.Г. – К.: ФОРУМ, 2003.
3. *Бажанов М.И.* Предание суду в советском уголовном процессе. – Харьков, 1995.
4. *Кобяков В.М., Коломеец В.К.* Предание суду и судебное разбирательство по делам с протокольным производством. – Свердловск, 1987.
5. *Гальперин И.М., Лукашевич В.З.* Предание суду по советскому уголовно-процессуальному праву. – М., 1965.
6. *Грошевой Ю.М.* Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Харьков, 1979.
7. *Михайленко О.* Сутність та причини повернення кримінальних справ на додаткове розслідування // Право України, 1992. – №1. – С. 12–14.
8. *Михайлова Т.А.* Предание суду в советском уголовном процессе. – М., 1981.
9. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України. – К., Юрінком Інтер, 2003.
10. *Кучинська О.П., Кучинська О.А.* Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К., 2005.

Контрольні запитання

1. Що таке підсудність кримінальної справи?
2. Які види підсудності передбачає чинне законодавство?
3. В чому зміст стадії “попередній розгляд справи суддею”?
4. Назвіть строки розгляду справи в стадії попереднього розгляду справи.
5. Якими рішеннями закінчується стадія “попередній розгляд справи суддею”?

ТЕМА №8

Судовий розгляд

- 1. Поняття, суть і значення судового розгляду.*
- 2. Межі судового розгляду.*
- 3. Структура стадії судового розгляду та характеристика її частин.*

1. Поняття, суть і значення судового розгляду

Судовий розгляд – центральна стадія кримінального процесу, сутність якої полягає в тому, що суд за участю інших суб'єктів кримінального процесу досліджує всі істотні обставини, перевіряє докази, зібрані при провадженні дізнання і досудового слідства, і виносить кінцеве рішення, вирок або інше рішення, реалізуючи основний принцип кримінального процесу – принцип презумпції невинуватості.

Отже, суттю судового розгляду є здійснення правосуддя. Згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в державі здійснюється виключно судом. Ст. 62 Конституції України визначає, що особа вважається невинуватою і не може бути піддана покаранню, доки її вина не доведена в передбаченому законом порядку і не встановлена обвинувальним вироком суду.

Визнання особи винною у вчиненні злочину та її покарання можливі тільки за вироком суду на основі всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінальної справи в умовах, які виключають вплив на суддів, у гласному судовому розгляді.

Надання суду права визнавати громадян винними у вчиненні злочинів, а також піддавати їх кримінальному покаранню перетворює судовий розгляд в центральну стадію кримінального процесу. Саме в цій стадії остаточно вирішується завдання забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню і жоден невинуватий не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений.

Забезпечення правильного застосування закону неможливе без вирішення завдання встановлення об'єктивної істини у справі, без розв'язання всього комплексу завдань, які стоять перед кримінальним процесом, а саме: повне розкриття злочину; викриття винного; всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх обставин справи; захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб; відшкодування шкоди; виявлення й усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину.

Судовий розгляд жодною мірою не зменшує значення досудового розслідування, без якого в судовому засіданні встановити істину та винести законний і справедливий вирок неможливо. Досудове розслідування створює доказову та юридичну базу для судового розгляду і здійснення правосуддя.

Однак повноваження суду не можна вважати необмеженими. Той факт, що в жодній іншій стадії, крім судового розгляду, не вирішується питання про вину обвинуваченого, не дає суду права не враховувати рішення, прийняті на попередніх стадіях.

Отже, значення стадії **“судовий розгляд”** полягає в тому, що:

- 1) правосуддя справедливо оцінюється як вища форма правової охорони і це має значення тоді, коли під загрозою опиняється забезпечення прав людини;
- 2) суд має досконально та повно дослідити матеріали кримінальної справи і в результаті цього забезпечити законність;
- 3) на цій стадії відбувається дослідження доказів, які були зібрані на попередніх стадіях кримінального процесу, але суд безпосередньо вивчає ці докази і робить кінцеві висновки.

КПК України *виділяє кілька частин стадії судового розгляду, а саме:*

- 1) підготовчу частину судового розгляду;
- 2) судове слідство;
- 3) судові дебати;
- 4) останнє слово підсудного;
- 5) постановлення вироку, постанови та ухвали суду.

Кожна з цих частин має свої конкретні завдання. Однак поряд з цими спеціальними нормами, що регулюють процесуальну

діяльність всіх частин судового розгляду, КПК України передбачає і загальні норми, що об'єднані в главу 24 КПК “Загальні положення судового розгляду”.

Загальні положення судового розгляду — це сукупність процесуальних дій, що спрямовані на виконання основних завдань (принципів) кримінального судочинства:

- безпосередність, усність судового розгляду (ст. 257 КПК);
- незмінність складу суду при розгляді справи (ст. 258 КПК);
- рівність прав сторін у судовому розгляді (ст. 261 КПК);
- регламентується діяльність головуючого в судовому засіданні (ст. 260 КПК), запасного народного засідателя (ст. 259 КПК);
- регламентуються участь та права підсудного (ст.ст. 262, 263 КПК), прокурора (ст. 264 КПК), захисника (ст. 266 КПК), потерпілого (ст. 267 КПК), цивільного позивача і відповідача (ст. 268 КПК), перекладача (ст. 270 КПК), спеціаліста (ст. 270¹ КПК) в судовому розгляді; розпорядок судового засідання (ст. 271 КПК); заходи, які застосовуються до порушників судового засідання (ст. 272 КПК);
- порядок винесення ухвал у судовому засіданні (ст. 272 КПК);
- обрання, скасування або зміна запобіжного заходу в суді (ст. 274 КПК);
- межі судового розгляду (ст. 275 КПК);
- вирішення питання про нове обвинувачення (ст. 276 КПК);
- зміна обвинувачення в суді (ст. 277 КПК);
- вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності іншої особи (ст. 278 КПК);
- вирішення питання про притягнення до відповідальності за завідомо неправдиві показання, неправильний переклад і неправдивий висновок (ст. 279 КПК);
- відкладення і зупинення розгляду справи (ст. 280 КПК);
- направлення справи на додаткове розслідування (ст. 281 КПК);
- *закриття справи (ст. 282 КПК).*

2. Межі судового розгляду

Згідно із ч.1 ст.275 КПК України розгляд справи у суді провадиться тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення. Аналізуючи кримінально-процесуальне законодавство України, можна зробити висновок, що кримінально-процесуальна діяльність суду з одного боку обмежена обставинами, що підлягають доказуванню, і з другого боку – певним колом підсудних і обвинуваченням, яке їм пред'явлено.

Межі судового розгляду справи визначаються:

- постановою судді про призначення справи до судового розгляду, після винесення якої обвинувачений стає підсудним;
- обвинувальним висновком або постановою прокурора про зміну обвинувачення, винесеними в порядку ст. 277 КПК, а у справах приватного обвинувачення – скаргою потерпілого.

Суд не має права за результатами судового розгляду справи змінити обвинувачення підсудного на більш тяжке чи таке, що істотно відрізняється від пред'явленого за фактичними обставинами, а також не має права за власною ініціативою в будь-який спосіб поставити питання про таку зміну обвинувачення.

Ініціативою зміни обвинувачення під час судового розгляду і до закінчення судового слідства наділений прокурор (ст. 277 КПК).

Зміна прокурором обвинувачення в суді допускається лише за таких умов:

- 1) якщо при цьому не порушуються правила про підсудність;
- 2) якщо при цьому не будуть порушені правила про обов'язковість проведення досудового слідства.

Прокурор не може доповнити обвинувачення підсудного новими епізодами злочинної діяльності або звинуватити його у вчиненні іншого злочину, якщо тільки цей злочин не знаходиться в

ідеальній сукупності із тим злочином, у вчиненні якого обвинувачується підсудний.

Про заміну обвинувачення прокурор виносить постанову, в якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення. Копію даної постанови прокурор вручає підсудному, його захиснику і законному представнику, потерпілому, позивачу, відповідачу та їхнім представникам. Постанова долучається до справи (ч. 3 ст. 277 КПК).

Якщо в постанові порушується питання про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, чи про зменшення обсягу обвинувачення, то суд зобов'язаний роз'яснити потерпілому та його представнику їхнє право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

У всіх випадках суд зобов'язаний роз'яснити підсудному, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення і надає підсудному, його захиснику і законному представнику час (не менше, ніж три доби) підготуватися до захисту проти нового обвинувачення, відкладаючи розгляд справи.

Судовий розгляд вже продовжується в межах, встановлених постановою про зміну обвинувачення.

У ході судового розгляду справи може бути виявлено, що підсудний, крім злочину, який становить предмет справи, що розглядається, вчинив ще й інший злочин, за яким обвинувачення йому не було пред'явлене (ст. 276 КПК). У цьому випадку суд за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника, не зупиняючи розгляду справи, виносить ухвалу, а суддя – постанову, якими про вчинення цього злочину повідомляє прокурора.

У тих випадках, коли нове обвинувачення тісно пов'язане з початковим і окремих розгляд їх неможливий, вся справа повертається для додаткового розслідування.

Після додаткового розслідування справа направляється до суду в загальному порядку.

На ухвалу, постанову протягом семи діб із дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається у першій інстанції апеляційним судом – касаційні подання чи скаргу до касаційного суду.

Варто відмітити, що на клопотання прокурора суд може винести ухвалу (постанову), якою відмовляє у його задоволенні, і продовжити розгляд справи. Оскарження в апеляційному чи касаційному порядку ухвал(постанов) про відмову в задоволенні клопотання про порушення питання щодо нового обвинувачення підсудного законом не передбачено.

При розгляді справи в суді можуть бути встановлені обставини, що вказують на вчинення злочину іншою особою, яка не притягнута до кримінальної відповідальності. Відповідно до ст.278 КПК в цьому випадку суд, за клопотанням прокурора, потерпілого або його представника виносить мотивовану ухвалу, а суддя – постанову, якими про вчинення цього злочину повідомляє прокурора або направляє все провадження в справі для проведення досудового слідства чи дізнання.

За результатами розгляду клопотання прокурора, потерпілого чи його представника щодо вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності іншої особи суд у нарадчій кімнаті виносить ухвалу(постанову), якою задовольняє клопотання або відмовляє у його задоволенні.

Задовольнивши клопотання про порушення питання щодо притягнення іншої особи до кримінальної відповідальності, суд, не зупиняючи розгляду справи, про вчинення іншого злочину повідомляє прокурора, а якщо цей злочин і той злочин, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, тісно пов'язані і окремий розгляд справ щодо них неможливий, повертає справу для додаткового розслідування.

Варто зазначити, що положення ст. 278 КПК розповсюджуються і на випадки, коли будь-яка особа (крім підсудного) вчиняє дії, що містять ознаки злочину, під час судового розгляду справи. Так, у разі відмови під час судового засідання свідка від дачі показань або у разі відмови експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 385 КК України вирішується також з додержанням порядку, визначеного ст. 278 КПК.

Недодержання вимог закону щодо меж судового розгляду є істотним порушенням права підсудного на захист і може бути підставою для скасування вироку.

3. Структура стадії судового розгляду та характеристика її частин

Підготовча частина судового розгляду. Судовий розгляд кримінальної справи починається з підготовчої частини. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання, оголошує, хто із учасників судового розгляду і викликаних осіб з'явився, і повідомляє про причини неявки відсутніх (ст. 284 КПК).

Коли в розгляді справи бере участь перекладач, головуючий роз'яснює йому обов'язок правильно робити потрібний в судовому засіданні переклад і попереджає його про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України за завідомо неправильний переклад, про що від перекладача відбирається підписка.

Відповідно до ст. 286 КПК суд встановлює особу підсудного, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце, рік, місяць і день народження, місце проживання, заняття, сімейний стан та інші потрібні дані, що стосуються його особи.

Після того, як особу підсудного або підсудних встановлено, головуючий з'ясовує, чи вручена їм копія обвинувального висновку і коли, а в справах, зазначених у частині першій статті 27 КПК – копія скарги, копія постанови про порушення справи та повістка.

У разі невручення підсудному зазначених документів або вручення їх у строк менший, як за три дні до розгляду справи в судовому засіданні, розгляд справи належить відкласти на три дні з обов'язковим врученням підсудному цих документів для ознайомлення.

При несвоечасному врученні підсудному зазначених документів справа може бути розглянута в судовому засіданні лише тоді, коли про це просить підсудний.

Після виконання зазначених дій головуючий оголошує учасникам судового розгляду склад суду в даній справі, прізвище запасного судді, якщо він є, прізвище прокурора, перекладача, експерта та інших учасників судового засідання і роз'яснює кожному учас-

нику їхнє право на відвід складу суду. Питання про відвід вирішується судом згідно зі ст. 57 КПК.

Коли підсудний не з'явиться без поважних причин у судове засідання в справах, в яких явка його є обов'язковою (ст. 262 КПК), суд відкладає розгляд справи і може покласти на підсудного судові витрати по відкладеному засіданню.

Крім того, суд має право винести ухвалу, а суддя – постанову про привід підсудного і про заміну запобіжного заходу на більш суворий або про обрання запобіжного заходу, коли його не було обрано раніше.

Якщо в судове засідання не з'явиться прокурор або захисник і якщо неможливо замінити їх іншими особами, слухання справи належить відкласти. Заміна захисника, що не з'явився, допускається тільки за згодою підсудного.

Прокуророві, а також захисникові, які вперше вступили в справу, суд зобов'язаний надати час, необхідний для ознайомлення з матеріалами справи і для підготовки до участі в судовому засіданні.

Про неявку прокурора або адвоката в судове засідання суд повідомляє відповідні органи.

Якщо в судове засідання не з'явиться потерпілий, суд, вислухавши думку учасників судового розгляду, вирішує питання про розгляд справи або відкладення його залежно від того, чи можливо у відсутності потерпілого з'ясувати всі обставини справи і захистити його права та законні інтереси. До потерпілого, який не з'явився без поважних причин, суд може застосувати привід відповідно до ст. 72 КПК. За злісне ухилення від явки до суду потерпілий несе відповідальність за ч. 1 ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Суд у виняткових випадках може звільнити потерпілого, щодо якого здійснюються заходи безпеки, від обов'язку з'являтися в судове засідання за наявності письмового підтвердження показань, даних ним раніше.

У разі винесення ухвали про відкладення розгляду справи суд може допитати свідків, експертів або спеціалістів, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, які з'явилися (ст. 292¹ КПК).

Коли суд визнає можливим почати слухання справи, головуючий видає свідків із зали судового засідання, роз'яснює права й обов'язки учасникам судового розгляду і розглядає заявлені клопотання про виклик нових свідків і експертів, про витребування і приєднання до справи нових доказів.

Особа, яка заявила такі клопотання, повинна вказати, для встановлення яких обставин вона просить викликати нових свідків, витребувати чи приєднати до справи нові докази.

При заявленні клопотання суд вислуховує думку прокурора та інших учасників судового розгляду і розв'язує ці клопотання мотивованою ухвалою, а суддя – постановою.

Відхилення клопотань не позбавляє права заявляти ті самі клопотання протягом усього судового слідства (ст.ст. 293-296 КПК).

Судове слідство являє собою центральну, головну частину судового розгляду, завданням якої є остаточне дослідження й оцінка доказів у справі в умовах гласності, усності, безпосередності процесу та змагальності сторін.

Про закінчення підготовчих дій та початок судового слідства головуючий оголошує в судовому засіданні. Розпочинається судове слідство з читання обвинувального висновку, у справах приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК) з оголошення скарги потерпілого, яку він може сам зачитувати, а позовну заяву – цивільний позивач або його представник.

Обвинувальний висновок оголошує прокурор, за згодою сторін може бути оголошена тільки резолютивна частина обвинувального висновку.

Після оголошення документів, зазначених у ст. 297 КПК, головуючий роз'яснює підсудному, а якщо підсудних кілька – кожному з них, суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле їм обвинувачення, чи визнають вони себе винними і чи бажають давати показання. Якщо в справі заявлено цивільний позов, головуючий запитує підсудного і цивільного відповідача, чи визнають вони заявлений позов.

Обвинувачення повинне бути роз'яснене у формі, доступній для підсудного, оскільки повне і точне знання підсудним фактичних обставин обвинувачення та юридичної оцінки його діяння є обов'язковою передумовою здійснення ним свого права на захист у судовому розгляді справи. Тому головуючий повинен не тільки роз'яснити суть формули обвинувачення з урахуванням віку, інтелектуального розвитку підсудного, а й пересвідчитися в тому, що підсудний зрозумів, у чому конкретно його обвинувачують, шляхом постановки запитань у певній послідовності:

- чи зрозуміле йому обвинувачення;
- чи визнає він себе винним;
- чи бажає давати показання.

Підсудному роз'яснюється його право давати показання.

У разі повного або часткового невизнання підсудним своєї вини, він, маючи право в будь-який момент судового слідства давати пояснення по суті справи (п. 5 ст. 263 КПК), може мотивувати свою відповідь, висловивши таким чином своє ставлення до обвинувачення, що не повинно полягати в дачі підсудним своїх показань по суті справи.

Мотивована відповідь підсудного на запитання, чи визнає він себе винним і чи даватиме показання, може бути врахована судом чи суддею, який одноособово розглядає справу, при визначенні недоцільним дослідження доказів під час судового слідства, оскільки суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють підсудний та інші учасники судового розгляду зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності та істинності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що у такому разі вони будуть позбавлені права оспорювати ці фактичні обставини справи та розмір цивільного позову в апеляційному порядку.

Якщо для вирішення питання щодо обсягу доказів, які досліджуватимуться, необхідно допитати підсудного, суд вирішує його після допиту підсудного.

Допит підсудного, якщо він не відмовляється від дачі показань, проводиться обов'язково (ст. 299 КПК).

Якщо підсудних у справі декілька, то головуючий повинен роз'яснити суть обвинувачення і роль кожного з них у вчиненні злочину чи злочинів за цим обвинуваченням.

Суть обвинувачення роз'яснюється підсудному належним чином незалежно від того, чи має він захисника.

Звичайним порядком дослідження доказів вважається такий, коли спочатку допитується підсудний, потім потерпілий, свідки, заслуховується висновок експерта, оглядаються речові докази, оглядаються та оголошуються документи. Причому останні дві процесуальні дії можуть проводитись одразу після допиту певної особи, якщо вони пов'язані з показаннями тієї особи.

Встановлюючи черговість дослідження доказів, суд враховує ставлення підсудного до обвинувачення, його бажання давати показання, повноту показань свідків, які вони робили на досудовому слідстві, кількість злочинних епізодів та ін.

Якщо підсудний визнає себе винним у пред'явленому обвинуваченні й бажає давати показання, його допит доцільно передбачити першим.

У разі, якщо підсудний не визнає свою вину повністю або частково, але бажає давати показання, його допит, виходячи з конкретних обставин справи, може бути проведено в першу чергу або після провадження інших судових дій з метою дослідження доказів, що як викривають підсудного у вчиненні злочину, так і виправдовують його.

Заява підсудного про відмову давати показання зобов'язує суд чи суддю, який одноособово розглядає справу, вирішити питання про послідовність слідчих дій, проведення яких можливе без участі в них підсудного.

Якщо у справі кілька підсудних, потерпілих, свідків, суд чи суддя, який одноособово розглядає справу, у своєму рішенні повинен визначити також послідовність дослідження доказів одного виду. При цьому допит доцільно починати з того підсудного, який визнає себе винним; якщо кілька потерпілих чи свідків, – із тих, хто був очевидцем вчинення злочину і дає найбільш повні показання.

Допит підсудного починається з пропозиції головуючого дати в справі показання, після чого підсудного допитують прокурор, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, захисник. Після цього підсудному можуть задати питання інші підсудні.

Потім підсудного допитують суддя та народні засідателі. Суд має право протягом усього допиту підсудного учасниками судового розгляду задавати йому питання для уточнення і доповнення його відповідей.

Допит підсудного за відсутності іншого підсудного допускається за мотивованою ухвалою суду тільки у виняткових випадках, якщо цього вимагають інтереси справи або безпека підсудного.

Після повернення підсудного до зали суду головуючий ознайомлює його з показаннями, що були дані у його відсутності, та надає йому можливість задавати питання підсудному, що був допитаний у його відсутності, а також дати пояснення з приводу цих показань.

У судовому засіданні підсудний має право користуватися нотатками (ст. 300 КПК).

Визнання підсудним своєї вини щодо пред'явленого обвинувачення не є підставою для спрощеного порядку дослідження доказів. Воно не є вирішальним доказом у кримінальній справі та може становити основу обвинувального вироку лише при підтвердженні цього визнання сукупністю доказів, досліджених у даній справі (ст. 74 КПК).

Якщо підсудний, який раніше відмовився давати показання, змінив своє попереднє рішення і заявив про бажання дати показання, суд чи суддя, який одноособово розглядає справу, зобов'язаний допитати його, і внести своїм рішенням зміни до встановленого ним порядку судового слідства.

Встановлений законом порядок допиту підсудного передбачає:

- 1) надання підсудному можливості висловитися з приводу пред'явленого йому обвинувачення та доказів, на яких воно ґрунтується, підтверджуючи чи спростовуючи це обвинувачення повністю або частково;

- 2) постановку запитань з боку учасників судового розгляду і суддів про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Допит підсудного є не тільки процесуальним способом перевірки правдивості показань, що він давав на досудовому слідстві, а й самостійною процесуальною дією в центральній стадії кримінального процесу, в ході якої можуть бути одержані показання, що відрізняються від попередніх. Тому головуючий не може звертатися до підсудного на початку допиту із запитанням, чи підтверджує він показання, які дав на досудовому слідстві.

Розповідь підсудного про обставини справи та відомі йому докази головуючий може перервати лише в тому разі, коли підсудний повідомляє інформацію, що не стосується справи, або вживає нецензурні слова.

З метою забезпечення об'єктивності суддів і народних засідателів законодавець надав їм право допитувати підсудного останніми про ті обставини, що залишились ще неповністю з'ясованими, що не позбавляє їх права ставити йому запитання для уточнення і доповнення відповідей протягом усього допиту підсудного учасниками судового розгляду.

Головуючий може зняти запитання учасника судового розгляду, якщо воно достатньо з'ясоване або явно виходить за межі цієї справи, або сформульоване таким чином, що наштотує підсудного на певну, підказану запитанням відповідь. Однак і зняте запитання належить записати до протоколу судового засідання, як і заперечення учасника судового розгляду проти дій головуючого.

Головуючий не має права зняти запитання іншого судді чи народного засідателя, оскільки вони мають рівні з ним права. Проте, якщо запитання народного засідателя є навідними, не зовсім зрозумілими, він може їх уточнити.

Закон дозволяє оголошувати показання підсудного, які він давав під час досудового або судового слідства. Так, відповідно до ст. 301 КПК оголошення показань підсудного дозволяється:

- 1) за наявності істотних суперечностей між його показаннями;

- 2) у разі відмови підсудного давати показання на судовому слідстві;
- 3) якщо справа розглядається у відсутності підсудного.

При цьому суд зобов'язаний оцінити показання, зроблені підсудним у суді та на досудовому слідстві, в сукупності з іншими дослідженими доказами і не повинен виходити з необґрунтованої переваги одних показань перед іншими. Суд також зобов'язаний встановити причини зміни підсудним показань у суді та перевірити його заяву про незаконні методи, що були застосовані до нього у ході досудового слідства, якщо така надійшла.

Оголосивши показання підсудного, суд може відтворити їх звукозапис для прослуховування учасниками судового слідства.

У разі, якщо суд (головуючий) обмежив дослідження фактичних обставин справи допитом підсудного (ч. 3 ст. 299 КПК), він після допиту останнього оголошує судове слідство закінченим і переходить до судових дебатів (ст. 301¹ КПК).

Після допиту підсудного суд переходить до допиту свідків, потерпілих та інших учасників процесу.

Порядок допиту свідків і потерпілих при провадженні судового слідства встановлений ст.ст. 302 – 308 КПК. Перед дачею кожним свідком чи потерпілим показань головуючий встановлює його особу, роз'яснює свідкові його права та обов'язок повідомляти все, що він знає в справі, та попереджає його про кримінальну відповідальність за ст.ст. 384 і 385 КК за дачу суду завідомо неправдивих показань і за відмову давати показання.

Потерпілого головуючий попереджає про кримінальну відповідальність тільки за ст. 384 КК, за завідомо неправдиві показання, оскільки давати показання – це право потерпілого.

Свідки допитуються по одному у відсутності інших, ще не допитаних свідків.

Кожному свідкові перед допитом задаються питання, щоб з'ясувати його стосунки з підсудним і потерпілим, та пропонується розповісти все те, що йому відомо в справі.

Після того, як свідок розповів усе, що йому відомо в справі, його допитують прокурор, потерпілий, цивільний позивач, ци-

вільний відповідач, захисник, підсудний, суддя та народні засідателі.

Якщо свідка викликано в судове засідання за клопотанням прокурора або інших учасників судового розгляду, запитання цьому свідкові ставить спочатку той учасник судового розгляду, за клопотанням якого свідка викликано.

Суд протягом усього допиту свідка учасниками судового розгляду має право ставити йому запитання для уточнення і доповнення відповідей.

Для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням прокурора, адвоката чи самого свідка виносить мотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, та надання права учасникам процесу слухати його показання, ставити запитання та слухати відповіді на них.

У разі, якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод.

Якщо допитати свідка з використанням технічних засобів неможливо, суд (суддя) допитує його у відсутності підсудного. Допитаний свідок видаляється із зали судового засідання.

Після повернення підсудного до зали суду головуючий знайомить його з показаннями свідка і надає йому можливість дати пояснення з цього приводу.

Підсудний і учасники судового розгляду мають право ставити запитання свідкові. Свідок відповідає на запитання у відсутності підсудного.

Допитані свідки залишаються в залі судового засідання і не можуть залишити її до закінчення судового розгляду без дозволу головуючого (ст. 303 КПК).

Кожний учасник судового розгляду має право задавати свідкові додаткові запитання для з'ясування або доповнення відповідей, даних на запитання інших осіб.

Кожного свідка можна додатково допитати в присутності інших (уже допитаних) свідків або на очній ставці.

Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом суду – до шістнадцяти років проводиться в суді за правилами, зазначеними в ст. 168 КПК. По закінченні допиту неповнолітній свідок видаляється із зали суду, крім випадків, коли суд з власної ініціативи або за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду визнає присутність цього свідка в залі суду необхідною.

У виняткових випадках, якщо цього вимагають інтереси справи або безпека свідка, допит неповнолітнього свідка за ухвалою суду може бути проведений у відсутності підсудного. Після повернення підсудного до зали суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями свідка і надати йому можливість задавати питання свідкові, а також дати пояснення з приводу показань свідка (ст. 307 КПК).

Потерпілий допитується за правилами допиту свідків. Допит потерпілого проводиться перед допитом свідків (ст. 308 КПК).

При провадженні судового слідства може бути призначено і проведено судову експертизу.

Експертиза у судовому слідстві може призначатися як за клопотанням учасників процесу, так і з ініціативи суду.

За необхідності призначення експертизи у судовому розгляді суд з'ясовує можливість проведення її в судовому засіданні та викликає експерта, який проводив експертизу на досудовому слідстві, а якщо експертиза не проводилась, – іншу особу, яка має необхідні спеціальні знання.

Відповідно до норм КПК експертиза в судовому засіданні проводиться у кілька етапів:

- 1) подання учасниками судового розгляду суду чи судді, який одноособово розглядає справу, на його пропозицію, письмових запитань, які вони бажають поставити щодо рішення експерта;
- 2) оголошення головоючим поданих запитань;
- 3) заслуховування думки учасників судового розгляду (з дозволу судді, суду) та щодо запитань, поданих учасниками судового розгляду і додатково запропонованих судом чи суддею, на які повинен відповісти експерт;
- 4) остаточне визначення судом чи суддею кола запитань, на які повинен відповісти експерт, з усуненням запитань, що

не стосуються справи або виходять за межі компетенції експерта;

- 5) винесення у нарадчій кімнаті судом чи суддею ухвали чи постанови про призначення експертизи та оголошення її в судовому засіданні;
- 6) передача судом чи суддею експерту ухвали чи постанови про призначення експертизи, а також інших матеріалів, що необхідні експерту для дачі висновку, передусім матеріалів справи, речових доказів, зразків для порівняльного дослідження;
- 7) проведення експертного дослідження і складання експертом висновку;
- 8) оголошення експертом висновку в судовому засіданні і приєднання його судом до справи;
- 9) допит експерта для роз'яснення і доповнення його висновку.

При допиті експерта, в суді питання йому спочатку задає прокурор, потім потерпілий, цивільний позивач і відповідач, їх представники, захисник, підсудний, суддя та народні засідателі. Питання, поставлені експертові, та відповіді на них заносяться до протоколу судового засідання (ст. 311 КПК).

Зазначений порядок призначення проведення експертизи має певні особливості, якщо експертизу проводить в суді особа, яка дала висновок на досудовому слідстві. Якщо експерт проводив експертизу і на досудовому слідстві, то він має право брати участь у дослідженні доказів з початку судового слідства (рішення про призначення експертизи не виноситься), а новий експерт — лише після винесення судом ухвали чи суддею, який одноособово розглядає справу, постанови про призначення експертизи. Після того, як суд чи суддя з'ясували в експерта час, необхідний для проведення експертизи, робиться перерва у судовому засіданні або відкладається розгляд справи, залежно від обсягу експертного дослідження, до одержання висновку експерта, якщо інші докази вже досліджено.

У судовому засіданні за необхідності проводиться огляд речових доказів (ст. 313 КПК); огляд і оголошення документів (ст. 314 КПК); огляд місця події (ст. 315 КПК).

З метою перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства, суд мотивованою ухвалою, а суддя – постановою мають право доручити органу, який проводив розслідування, виконати певні слідчі дії.

В ухвалі (постанові) зазначається, для з'ясування яких обставин і які саме слідчі дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення.

Особа, яка виконує доручення, проводить відповідну слідчу дію з додержанням вимог, передбачених главами 11 – 18 КПК.

Протокол слідчої дії та інші докази, що надійшли від органу, який виконував доручення, досліджуються в судовому засіданні та приєднуються до справи (ст. 315¹ КПК).

Після розгляду судом усіх доказів, що є в справі, головуючий опитує учасників судового розгляду, чи бажають вони доповнити судове слідство і чим саме. У разі заявлення клопотань суд їх обговорює і вирішує, про що виносить ухвалу, а суддя – постанову. Після вирішення клопотань і виконання додаткових дій головуючий оголошує судове слідство закінченим, що означає повне припинення дослідження доказів у справі.

Судові дебати

Після закінчення судового слідства суд переходить до судових дебатов. Це промови прокурора, потерпілого і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, захисника, підсудного.

Учасники судового розгляду мають право в судових дебатах посилатися тільки на ті докази, що були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатов виникне потреба надати нові докази, суд відновлює судове слідство. Після закінчення відновленого судового слідства суд знову відкриває судові дебати щодо додаткового дослідження обставин.

Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатов певним часом. Головуючий зупиняє учасників судових дебатов лише в тих випадках, якщо вони в промовах виходять за межі справи, що розглядається.

Після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить підсудному (ст. 318 КПК).

Промови учасників судових дебатів мають своєю основною метою скласти певне внутрішнє переконання у суду щодо доведеності кожної з обставин справи на підставі досліджених доказів.

Враховуючи, що у судових дебатах беруть участь особи, які не мають юридичної освіти (підсудний, потерпілий, цивільні відповідачі тощо), головуючий повинен роз'яснити їм перед початком дебатів суть і призначення судових дебатів, у яких вони мають право брати участь.

У разі, якщо у справі бере участь прокурор, судові дебати відкриваються його промовою. *Промова державного обвинувача* стосується таких питань: громадсько-політична оцінка злочину й особи підсудного; характеристика складу злочину, що, на його думку, знайшло своє підтвердження в судовому засіданні; вичерпний аналіз зібраних і перевірених на судовому слідстві доказів і обґрунтування ними своєї позиції щодо вини підсудного, кваліфікації його дій та міри покарання. Крім того, прокурор у своїй промові підтримує пред'явлений ним або цивільним позивачем цивільний позов, якщо цього вимагає охорона державних чи громадських інтересів та інтересів громадян, що не можуть їх належним чином захистити (ч. 2 ст. 29, ч. 5 ст. 264 КПК), а також висловлює й обґрунтовує свою думку з усіх інших питань, які належить вирішити суду під час постановлення вироку (ст. 324 КПК).

Підтримуючи обвинувачення в суді, прокурор керується законом і своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на розгляді всіх обставин справи. Якщо він переконається, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення та у своїй постанові викласти мотиви відмови. В цьому разі суд роз'яснює потерпілому та його представнику їхнє право вимагати продовжити розгляд справи і підтримувати обвинувачення (ч. 3 ст. 264 КПК).

Оскільки чинним законом значно розширені права потерпілого, а у справах приватного обвинувачення (ст. 27 КПК) потерпілий і його представник мають право самі підтримувати обвину-

вачення, у зміст їхніх промов включаються в основному ті самі питання, що й у промову прокурора, з урахуванням тієї особливості, що вони захищають лише свої інтереси.

Промова захисника зумовлена його функцією у кримінальному процесі — функцією захисту законних інтересів свого підзахисного (підсудного). За структурою вона, як правило, є аналогічною промові державного обвинувача: громадсько-політична оцінка злочину; фактичні обставини справи та їх правова суть; доведення чи недоведення вини підсудного у вчиненні злочину; характеристика підсудного; питання його кримінальної відповідальності, покарання та матеріальних наслідків вчиненого злочину,

Проте за своєю спрямованістю вона істотно відрізняється від промови прокурора.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 КПК, захисник у своїй промові всі факти та докази розглядає під кутом зору інтересів підсудного, тлумачить їх так, щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно доведене, — пом'якшити його вину і відповідальність.

Залежно від обставин конкретної справи та результатів судового слідства захисник може:

- 1) спростувувати обвинувачення в цілому і просити суд виправдати підсудного або заперечувати окремі пункти обвинувачення;
- 2) не заперечуючи обвинувачення в цілому, якщо воно повністю підтвердилося на судовому слідстві, під іншим кутом зору, ніж обвинувач, дати пояснення діяння підсудного, доказуючи його меншу суспільну небезпеку;
- 3) заперечувати кваліфікацію злочину, пропонуючи іншу, менш тяжку;
- 4) висловлювати свою думку про обставини, що пом'якшують відповідальність підсудного;
- 5) сперечатися щодо підстав та розміру цивільного позову.

У своїй захисній промові захисник має право посилатися (так само, як і інші учасники дебатів) тільки на докази, що були досліджені в судовому засіданні. Він є самостійним, незалежним від свого підзахисного учасником судового розгляду і не може бути повністю зв'язаний волею і позицією останнього. Захисник може відступи-

ти від необґрунтованої позиції підзахисного, використовуючи при цьому такі форми і методи, що не зашкодять підсудному й не ослаблять його захист.

У разі, якщо у підсудного немає захисника, право на проголошення захисної промови надається підсудному.

Захисник не має права розголошувати дані, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Захисник зобов'язаний не перешкоджати встановленню істини в справі шляхом вчинення дій, спрямованих на те, щоб схилити свідка чи потерпілого до відмови від показань або до дачі завідомо неправдивих показань, схилити експерта до відмови від дачі висновку чи дачі завідомо неправдивого висновку, іншим чином сфальсифікувати докази у справі або затягнути судовий розгляд справи.

Захисник може відмовитися від виконання своїх обов'язків при судовому розгляді справи, якщо є обставини, які згідно зі ст. 61 КПК виключають його участь у справі.

Зміст *промови цивільного позивача і цивільного відповідача або їх представників* складають питання, що стосуються відшкодування завданої злочином майнової шкоди: доведення чи недоведення факту вчинення злочину, наявності чи відсутності підстав для пред'явлення і задоволення позову, його предмета та розміру відшкодування. Питання вини підсудного та обрання йому міри покарання ними не обговорюється, оскільки вони не пов'язані з цивільним позовом.

Отже, основу судових дебатів складають промови учасників судового розгляду, в яких вони з позицій обвинувачення і захисту оцінюють докази та обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, а також викладають суду свій погляд щодо причин і умов вчинення злочину, вносять відповідні пропозиції щодо кваліфікації злочинних дій, призначення покарання, вирішення цивільного позову тощо.

За загальним правилом, учасники судових дебатів мають право обмінюватися репліками. Репліка являє собою короткий виступ учасника судових дебатів, який заперечує іншій стороні з питань, які та виклала у своїй промові або в репліці, і може стосуватися, *наприклад*, конкретних фактичних обставин справи,

кваліфікації злочину, особи потерпілого чи підсудного, оцінки певного доказу, викривлення одним із промовців певного факту, перекручення позиції іншого учасника дебатів. Законом не передбачена кількість реплік для учасників процесу, але чітко визначено, що вони можуть бути виголошені після закінчення судових дебатів. При цьому право останньої репліки належить підсудному.

Тому головуючий після закінчення судових дебатів повинен опитати всіх учасників, чи мають вони бажання виступити з репліками, визначити черговість учасників, за винятком підсудного, і надати їм можливість проголосити свої репліки. Кожен учасник дебатів може з власної ініціативи заявити суду про бажання виступити з реплікою. Як правило, правом першої репліки користується прокурор або потерпілий.

Як і дебати, репліка не обмежена часом, але обмежена обставинами справи і вже дослідженими доказами. У тому разі, коли учасник судових дебатів у репліці виходить за ці межі, головуючий може зупинити його, запропонувати вести мову лише про обставини, які мають значення для вирішення справи. Законом не передбачено відновлення судового слідства після проголошення репліки, якщо в ній були зазначені обставини, які мають значення для законного і обґрунтованого вирішення справи. Проте заборони у цьому також немає. Тому суд не зобов'язаний відновлювати судові дебати, але може відновити судове слідство з приводу нових обставин і перейти до судових дебатів тільки щодо цих обставин, бо таке право суд має навіть після останнього слова підсудного.

Останнє слово підсудного

Після промови захисника або підсудного головуючий оголошує судові дебати закінченими і надає підсудному останнє слово.

Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова підсудного, а також задавати при цьому питання.

Якщо підсудний в останньому слові повідомить про нові обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, суд зі своєї ініціативи, а також за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду відновлює судове слідство.

Після закінчення відновленого судового слідства суд відкриває судові дебати щодо додатково досліджених обставин і надає останнє слово підсудному (ст. 319 КПК).

Про оголошення головуючим судових дебатів закінченими обов'язково зазначається у протоколі судового засідання, після чого головуючий надає підсудному останнє слово, а якщо підсудних декілька, самостійно визначає черговість проголошення останнього слова підсудними.

Виголошення підсудним останнього слова є самостійною і обов'язковою частиною судового розгляду кримінальної справи. Ця дія не провадиться тільки в тому разі, коли справа, як виняток, розглядається у відсутності підсудного або коли за порушення порядку в судовому засіданні підсудного видалено із залу судового засідання за ухвалою суду чи постановою судді до кінця судового розгляду.

Для підсудного останнє слово є останньою можливістю звернутися до суду з проханнями, заявами або викласти свої доводи щодо пред'явленого обвинувачення до того, як суд піде до нарадчої кімнати для постановлення вироку. На цій стадії розгляду справи підсудний має право висловити своє ставлення до обвинувачення, за яким його віддано до суду, вже після дослідження всіх доказів і висловлення учасниками судових дебатів думок щодо вирішення справи, переоцінити свою позицію, яку він займав під час допиту чи у судових дебатах (якщо він брав у них участь), і просити суд про виправдання або про призначення певного виду і розміру покарання, про вжиття судом заходів піклування щодо неповнолітніх дітей та охорони майна, яке залишається без догляду у разі призначення покарання, пов'язаного з позбавленням волі, тощо.

Звертатися до суду з останнім словом є правом, а не обов'язком підсудного. Тому він може відмовитись від останнього слова з зазначенням або без зазначення причини відмови. Факт відмови підсудного від виголошення останнього слова або сам виступ з останнім словом фіксуються в протоколі судового засідання.

Ненадання підсудному останнього слова або обмеження цього права, зокрема певним часом, є порушенням прав підсудного

під час судового розгляду справи в цілому та його права на виступ у судових дебатах і з останнім словом, зокрема, яке є безумовною підставою для скасування обвинувального вироку.

Головуючий може зупинити підсудного під час проголошення останнього слова тільки в тому разі, коли він торкається обставин, які явно не стосуються справи, або ж повідомляє про нові обставини, що стосуються справи, але в образливій для інших учасників судового розгляду, свідків, експерта, інших осіб формі, допускає непристойні або нецензурні вислови. Якщо підсудний не реагує на зауваження головуючого щодо негідної поведінки, а отже, грубо порушує порядок у судовому засіданні, до нього може бути застосовано попередження про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з залу засідання, а в разі повторного порушення порядку судового засідання за ухвалою суду підсудного буде видалено тимчасово або на весь час судового розгляду з залу засідання.

Постановлення вироку, постанови або ухвали суду

Після реалізації підсудним свого права на останнє слово, суд негайно видаляється до нарадчої кімнати для постановлення вироку, про що головуючий в судовому засіданні оголошує присутнім у залі судового засідання.

Вирок – це рішення суду першої інстанції щодо винуватості або невинуватості підсудного і про застосування або незастосування до нього покарання. Постановленням вироку підбивається підсумок усьому попередньому провадженню у справі. За вироком суду підсудного може бути засуджено або виправдано і поновлено в правах. Останнє – одна з найважливіших гарантій прав і законних інтересів особи, яка безпідставно обвинувачена у вчиненні злочину. Водночас – це засіб реабілітації таких осіб.

Вирок суду, який набрав законної сили, має обов'язковий характер для всіх підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян і підлягає виконанню, тобто є законом у конкретній справі. Тому держава уповноважує на постановлення вироку від її імені суб'єкта державної (судової) влади – суд.

Вирок суду повинен бути законним і обґрунтованим та постановлений лише на тих доказах, що були розглянуті в судовому за-сіданні.

Згідно зі ст. 324 КПК, постановляючи вирок, суд повинен вирішити такі питання:

1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний;

2) чи має це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений;

3) чи винен підсудний у вчиненні цього злочину;

4) чи підлягає підсудний покаранню за вчинений ним злочин;

5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання підсудного, і які саме;

6) яка саме міра покарання повинна бути призначена підсудному і чи повинен він її відбувати;

7) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов, на чию користь та в якому розмірі, та чи підлягають відшкодуванню збитки, заподіяні потерпілому, а також кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на його стаціонарне лікування, якщо цивільний позов не був заявлений;

8) що зробити з майном, описаним для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна;

9) що зробити з речовими доказами, зокрема з грошима, цінностями та іншими речами, нажитими злочинним шляхом;

10) на кого повинні бути покладені судові витрати і в якому розмірі;

11) який запобіжний захід слід обрати щодо підсудного;

12) чи слід у випадках, передбачених ст. 96 КК, застосовувати до підсудного примусове лікування;

13) чи необхідно застосувати до підсудного заходи безпеки.

Якщо підсудний обвинувачується у вчиненні кількох злочинів, суд вирішує питання, зазначені в пунктах 1–6 ст. 324 КПК, окремо за кожним злочиним.

Якщо у вчиненні злочину обвинувачується кілька осіб, суд вирішує питання окремо щодо кожного з підсудних.

Примусове лікування, передбачене п. 12 ст. 324 КПК, може бути застосоване лише за наявності відповідного висновку лікувальної установи.

Вирок може бути обвинувальним або виправдувальним. У свою чергу, обвинувальний вирок буває двох видів: 1) з призначенням покарання; 2) без призначення покарання. Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановляється за умови, якщо в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину повністю доведено.

Виправдувальний вирок постановляється у разі: 1) якщо не встановлено подію злочину; 2) якщо в діянні підсудного немає складу злочину; 3) якщо не доведено участі підсудного у вчиненні злочину.

Виправдання підсудного за будь-якою з перелічених підстав має однакову юридичну силу – підсудний визнається невинним у вчиненні злочину і повністю реабілітується.

Виправдувальний вирок за відсутністю події злочину постановляється у разі, якщо судовим розглядом встановлено, що діяння, у вчиненні якого обвинувачувався підсудний, взагалі не мало місця або відсутній причинний зв'язок між діянням підсудного і шкідливими наслідками, що настали.

Виправдувальний вирок за відсутністю в діянні підсудного складу злочину виноситься тоді, якщо встановлено, що діяння, яке ставилось у вину підсудному, вчинено не даною особою, а іншою, або ж воно не передбачене чи не розцінюється кримінальним законом як злочин, зокрема, якщо воно лише формально містить ознаки злочину, але через малозначність не становить суспільної небезпеки; діяння вчинені в стані необхідної оборони чи крайньої необхідності тощо.

За недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину виправдувальний вирок постановляється лише тоді, коли факт суспільно небезпечного діяння встановлено, але досліджені судом докази виключають або не підтверджують вчинення його підсудним.

Після підписання вироку судді повертаються до зали засідання, де головуючий або один з суддів проголошує вирок.

Всі присутні в залі судового засідання, в тому числі склад суду, заслуховують вирок стоячи, головуючий роз'яснює засудженому, його законному представнику, а також потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та їх представникам зміст вироку, строки і порядок його оскарження та право подати клопотання про помилування.

Якщо підсудний не володіє мовою, якою постановлено вирок, то після його проголошення перекладач зачитує вирок підсудному його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє (ст. 341 КПК).

Крім винесення вироку в стадії судового розгляду судом можуть бути прийняті також *інші рішення*, а саме: 1) ухвала про порушення кримінальної справи за новим обвинуваченням та направлення її для провадження розслідування (ст. 276 КПК); 2) ухвала про порушення кримінальної справи щодо нової особи (ст. 278 КПК); 3) ухвала про порушення кримінальної справи за заздалегідь неправдиві показання (неправильний переклад або неправдивий висновок) (279 КПК); 4) ухвала про направлення справи на додаткове розслідування (ст. 281 КПК); 5) ухвала про закриття справи (ст. 282 КПК).

Література

1. Конституція України. — К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. — К., 2003.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. — К.: Юрінком Інтер, 1999.
4. *Маляренко В.Т., Гончаренко В.Г.* Кримінально-процесуальний кодекс України. Навчально-практичний коментар. — К.: ФОРУМ, 2003.
5. Кримінальний кодекс України. — К., 2001.
6. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах. — К., 1995.
7. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973–1998). — К., 1998.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку” від 29 червня 1990 р., № 5 (зі змінами, внесеними постановою від 4 червня 1993 р. № 3).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. — К.: Українська правнича фундація, 1995.
10. *Бандурка С.А., Слинко С.В.* Судебное производство по уголовным делам. — Х.: РИФ “АРСИС, ЛТД”, 2000.
11. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. — Харків, 2000.
12. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / За ред. Ю.М. Грошевого. — Х.: Право, 2002.
13. *Загорский Г.И.* Судебное разбирательство по уголовному делу. — М., 1985.
14. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України: Навчальний посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
15. *Кони А. Ф.* На жизненном пути. — М., 1959. — Т. 1.

16. Кримінальне судочинство в Україні: Законодавство та практичне застосування: Навчальний посібник / За станом на 01. 10. 2001.— Х.: Консул, 2001.

17. *Ларин А. М.* Теоретическая модель уголовно-процессуального законодательства. — М., 1985.

18. *Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України.— К., 1999.

19. *Молдован В. В., Молдован А. В.* Порівняльне кримінально-процесуальне право: Навчальний посібник.— К.: Юрінком Інтер, 1999.

20. *Молдован В. В.* Риторика загальна і судова.— К., 1999.

21. *Перлов М. Д.* Приговор в советском уголовном процессе.— М., 1960.

22. *Смыслов В. И.* Свидетель в советском уголовном процессе.— М., 1973.

23. Соціально-економічні аспекти демократизації судово-правової та пенітенціарної систем в контексті національної безпеки України.— К., 2001.

24. *Строгович М. С.* Проверка законности и обоснованности приговоров.— М., 1956.

25. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса.— М., 1970.— Т. 2.

26. *Тертишник В. М.* Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник.— К.: Юрінком Інтер, 1999.

27. *Білоусенко В.* Питання судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку в постановах Пленуму Верховного Суду України // Коментар судової практики з кримінальних справ.— К., 1997.— № 6.

28. *Білоусенко В.* Складання вступної частини вироку // Коментар судової практики з кримінальних справ.— К., 1997.— № 6.

29. *Білоусенко В.* Виклад мотивувальної частини обвинувального вироку // Коментар судової практики з кримінальних справ.— К., 1997.— № 6.

30. *Шинальський О. І.* Покарання та його місце у сфері боротьби із злочинністю // Держава і право.— № 16.— К., 2002.

31. *Кучинська О. П., Кучинська О. А.* Кримінальний процес: Навчальний посібник.— К., 2005.

Контрольні запитання

1. Яке значення має стадія судового розгляду кримінальної справи?
2. Що слід розуміти під загальними положеннями судового розгляду?
3. Які межі судового розгляду кримінальної справи?
4. У яких випадках розгляд справи відкладається?
5. З яких частин складається судовий розгляд кримінальної справи?
6. У чому полягають суть і завдання підготовчої частини судового розгляду?
7. Які завдання вирішує суд під час судового слідства?
8. Які призначення і порядок судових дебатів?

ТЕМА №9

Апеляційне провадження

- 1. Поняття, завдання та основні риси стадії апеляційного провадження.*
- 2. Суб'єкти, порядок і строки апеляційного провадження.*
- 3. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції.*
- 4. Скасування, зміна вироку, ухвали (постанови) апеляційним судом.*

1. Поняття, завдання та основні риси стадії апеляційного провадження

Перевірка судом другої інстанції законності і обґрунтованості рішень суду першої інстанції є надзвичайно важливим засобом охорони прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Конституцією України (ст. 125) передбачено наявність у судовій системі нашої держави апеляційних судів. У зв'язку з цим апеляція як інститут оскарження в кримінальному судочинстві стає невід'ємною частиною українського кримінально-процесуального законодавства. І тому в КПК України після внесення відповідних змін з'являється нова стадія кримінального процесу – апеляційне провадження.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд вищестоящої інстанції на підставі апеляційного подання та апеляційних скарг перевіряє законність і обґрунтованість вироку, ухвал суду першої інстанції та постанов судді, що не набрали законної сили, а також постанов про застосування чи незастосування примусових заходів виховного і медичного характеру, ухвалених місцевими судами.

Основні положення, які характеризують апеляційне провадження:

1. Подання апеляційної скарги або апеляційного подання зупиняє виконання вироку, подання або ухвали суду першої інстанції.

2. В цій стадії процесу перевіряється законність та обґрунтованість рішень, які були прийняті в суді першої інстанції і які не набрали законної сили.

3. Апеляційне провадження кримінальних справ можна вважати основною формою та засобом здійснення судового нагляду за рішеннями, які винесені судами першої інстанції.

Перед судом апеляційної інстанції при перегляді ним кримінальної справи в порядку апеляційного провадження стоять такі завдання:

- а) не допустити виконання незаконного, необґрунтованого та несправедливого вироку;
- б) швидко виправити допущені на попередніх стадіях помилки, прорахунки та порушення;
- в) забезпечити захист і реалізацію прав та законних інтересів учасників процесу;
- г) сприяти однаковому розумінню та застосуванню законів судами першої інстанції.

Кримінально-процесуальний закон закріплює ряд важливих положень, що виражають сутність, характер і демократизм апеляційного провадження. Ці положення в юридичній літературі прийнято називати **основними рисами апеляційного провадження:**

1. Реальна можливість і свобода оскарження та опротестування вироку й інших судових рішень. Це виявляється в такому:

- а) публічне проголошення вироку і вручення копії вироку засудженому;
- б) роз'яснення всім учасникам процесу порядку оскарження вироку та іншого судового рішення;
- в) право оскаржувати будь-який вирок чи інше судове рішення, що не вступили в законну силу, всіма заінтересованими особами;
- г) доступна форма оскарження;
- д) обов'язковість перевірки скарг та подання прокурора;
- е) надання можливості відкликання скарги чи подання до початку судового засідання.

2. Перегляд виправдувального вироку лише в виняткових випадках. Вирок може бути скасований у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин або за м'якістю покарання лише у випадках, коли за цими підставами внесено подання прокурором або подана скарга потерпілим.

Виправдувальний вирок може бути скасований не інакше, як за поданням прокурора або за скаргою потерпілого, або за скаргою особи, виправданої судом.

3. Всебічність перевірки справи в рамках апеляційної скарги чи подання. Суд апеляційної інстанції всебічно перевіряє апеляцію в рамках апеляційної скарги чи подання, чим створює надійні гарантії правосуддя. Згідно зі ст. 365 КПК України вирок, ухвала чи постановва суду першої інстанції перевіряються апеляційним судом у межах апеляції. Висновки суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи, які не оскаржувалися і стосовно яких відповідно до вимог частини першої статті 299 і статті 301¹ КПК України докази не досліджувалися, не перевіряються.

Якщо розгляд апеляції дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, щодо яких апеляції не надійшли, апеляційний суд зобов'язаний прийняти таке рішення.

У процесі апеляційного провадження суд може одержати від учасників процесу додаткові матеріали, витребувати такі, забезпечити їхнє дослідження поряд із наявними матеріалами кримінальної справи, використовувати їх для обґрунтування своїх висновків і рішень.

4. Широке повноваження суду апеляційної інстанції:

- а) визнати вирок суду законним, обґрунтованим і справедливим, залишити його без зміни і звернути тим самим до негайного виконання;
- б) змінити вирок, якщо це не погіршує становища обвинуваченого;
- в) скасувати вирок і припинити справу (таке рішення оскарженню не підлягає);
- г) постановити свій вирок, у тому числі і погіршуючи стан підсудного за наявності для цього підстав і передбачених в законі умов;
- г) скасувати вирок і направити справу на нове розслідування або новий судовий розгляд. Дати органам розслідування вказівки, що мають обов'язковий до виконання характер.

5. Обов'язковість рішень і вказівок апеляційної інстанції для суду першої інстанції. Направляючи справу на новий судовий розгляд чи на додаткове розслідування, апеляційна інстанція має вказувати обставини, які слід з'ясувати, та процесуальні дії, які

для цього належить виконати. Рішення і вказівки апеляційної інстанції, дані відповідно до її компетенції, обов'язкові до виконання.

Таким чином апеляційне провадження є важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства. Процесуальна форма апеляційного провадження дозволяє суду в короткий термін перевірити кримінальну справу, попередити набрання законної сили неправосудними вироками, ухвалами і постановами, швидко виправити допущені судом першої інстанції помилки і цим самим забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також сприяє поліпшенню якості роботи нижчестоячих судів та формуванню судової практики відповідно до вимог матеріального і процесуального закону.

Діюча система апеляційного перегляду справ забезпечує реалізацію громадянами свого права на перегляд судового рішення, передбаченого ст. 129 Конституції України, а також п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права: “Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його за судження і вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією згідно з законом”. Відповідно дана стадія кримінального процесу є гарантією охорони учасників кримінального процесу та формою здійснення ними права на захист.

2. Суб'єкти, порядок і строки апеляційного оскарження

Апеляцію може бути подано: 1) на вироки, які не набрали законної сили, ухвалені місцевими судами; 2) на постанови про застосування чи незастосування примусових заходів виховного і медичного характеру, ухвалені місцевими судами; 3) на ухвали (постанови), ухвалені місцевим судом, про закриття справи або направлення справи на додаткове розслідування; 4) на окремі ухвали (постанови), ухвалені місцевим судом; 5) на інші постанови місцевих судів у випадках, передбачених ст. 347 КПК.

Суб'єктами, які мають право подати апеляцію на зазначені рішення місцевих судів є:

- 1) засуджений, його законний представник і захисник у частині, що стосується інтересів засудженого;
- 2) виправданий, його законний представник і захисник у частині мотивів і підстав виправдання;
- 3) законний представник, захисник неповнолітнього та сам неповнолітній, щодо якого застосовано примусовий захід виховного характеру, у частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- 4) законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру;
- 5) обвинувачений, щодо якого справу закрито, його законний представник і захисник у частині мотивів і підстав закриття справи;
- 6) обвинувачений, щодо якого справу направлено на додаткове розслідування, його законний представник і захисник у частині мотивів і підстав направлення справи на додаткове розслідування;
- 7) цивільний відповідач або його представник у частині, що стосується вирішення позову;

- 8) прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції;
- 9) потерпілий і його представник у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
- 10) цивільний позивач або його представник у частині, що стосується вирішення позову;
- 11) особа, щодо якої винесено окрему ухвалу (постанову) суду;
- 12) інші особи у випадках, передбачених КПК України.

Порядок і строки апеляційного оскарження

Відповідно до ст. 349 апеляція подається через суд, який постановив вирок чи виніс ухвалу, постанову. Однак чинне кримінально-процесуальне законодавство передбачає винятки. Наприклад, при вирішенні питань про відмову в застосуванні заходів безпеки, або при їх скасуванні на постанову судді про відмову в задоволенні такої скарги протягом трьох діб з дня її винесення може бути подано апеляцію безпосередньо до апеляційного суду за місцем проживання особи, яка подала скаргу.

До апеляції прокурора і захисника додається стільки її копій, щоб їх можна було вручити всім учасникам судового розгляду, інтересів яких стосується апеляція.

Якщо апеляція подана безпосередньо до суду апеляційної інстанції, він надсилає її до суду першої інстанції для виконання вимог, передбачених статтями 350 і 351 КПК.

Зокрема, стаття 350 КПК визначає **зміст апеляції**, який повинен містити в собі:

- 1) найменування суду, якому адресується апеляція;
- 2) найменування особи, яка подає апеляцію;
- 3) вирок, ухвала чи постанова, на які подається апеляція, і найменування суду, який їх постановив;

- 4) вказівку на те, в чому полягає незаконність вироку, ухвали, постанови, та доводи на її обґрунтування;
- 5) прохання особи, яка подає апеляцію;
- 6) перелік документів, які додаються до апеляції. При обґрунтуванні прокурором та захисником необхідності зміни чи скасування вироку ухвали, постанови апеляція повинна містити посилання на відповідні аркуші справи.

У разі невиконання особою, яка подала апеляцію, вимог, передбачених статтею 350 КПК, головуючий своєю постановою залишає апеляцію без руху та повідомляє про необхідність виконання зазначених вимог закону протягом 7 діб з моменту одержання повідомлення. Постанова оскарженню не підлягає.

Якщо у визначений строк ці вимоги не будуть виконані, апеляція постановою головуючого визнається такою, що не підлягає розгляду. Постанова може бути оскаржена до суду апеляційної інстанції, який має право своєю ухвалою визнати апеляцію такою, що підлягає розгляду, і дати розпорядження суду першої інстанції щодо виконання ним вимог статті 351 КПК.

Апеляція на вирок, ухвалу чи постанову суду першої інстанції може бути подана протягом п'ятнадцяти діб з моменту їх проголошення, а засудженим, який перебуває під вартою, в той самий строк з моменту вручення йому копії вироку. Не вважається пропущеним вказаний строк, якщо до його закінчення апеляцію було здано на пошту або адміністрації місця попереднього ув'язнення.

Протягом строку, встановленого на подання апеляції, справа ніким не може бути витребувана із суду. Протягом цього строку суд зобов'язаний надати сторонам за їх клопотанням можливість ознайомитися з матеріалами справи і з скаргою чи апеляційним поданням.

Про надходження апеляції суд першої інстанції оповіщає прокурора, інших зазначених у ст. 348 КПК заінтересованих осіб, інтересів яких стосується апеляція. Протягом п'яти діб, з часу поміщення оголошення на дошці об'яв суду, зазначені особи мають право одержати в суді копію апеляції або ознайомитися з нею в суді. Одночасно із врученням копії або з ознайомленням із апеляцією

їм роз'яснюється право протягом п'яти діб з цього часу подати свої заперечення.

Щодо засудженого, який утримується під вартою, повідомлення про надходження апеляції та її копія вручається через начальника відповідної установи. При цьому судженому також роз'яснюється право протягом указанного часу (п'яти діб) з моменту вручення цих документів подавати свої заперечення на апеляцію.

Заперечення на апеляцію додаються до справи або передаються безпосередньо до суду апеляційної інстанції. У разі подання апеляції з пропуском встановленого у ст. 349 КПК строку і за відсутності клопотання про нього постановою головуючого вона визнається такою, що не підлягає розгляду.

У разі пропуску строку на оскарження вироку або внесення на нього апеляційного подання з поважних причин особи, що мають право на подання апеляційної скарги або внесення подання, можуть клопотатися перед судом, який постановив вирок, про відновлення пропущеного строку.

Кримінально-процесуальне законодавство не вказує, які саме причини пропуску апеляційного строку визнаються поважними і можуть бути основою для відновлення строку. Проте практика свідчить, що це може бути тяжка хвороба учасника процесу, який має намір подати апеляційне оскарження, порушення транспортного повідомлення через стихійне лихо, самі стихійні лиха, несвоєчасне виготовлення протоколу судового засідання. Цей перелік не є вичерпним. Можливі й інші поважні причини, які визначає суд.

Питання про відновлення строку вирішується в судовому засіданні судом, який розглядав справу. Про день і час розгляду клопотання своєчасно повідомляються сторони, неявка яких не перешкоджає судовому розгляду клопотання.

За результатами розгляду апеляції суд виносить ухвалу, постанову, якою відновлює пропущений строк або відмовляє у його відновленні та визнає апеляцію такою, що не підлягає розгляду. У разі винесення судом ухвали чи постанови судді про відмову у відновленні пропущеного строку, вона може бути оскаржена до

суду апеляційної інстанції, який має право своєю ухвалою відновити пропущений строк, визнати апеляцію такою, що підлягає розгляду, і дати розпорядження суду першої інстанції щодо виконання ним вимог ст. 351 КПК (повідомлення про апеляцію).

Аналогічний порядок і строки подання апеляції безпосередньо в апеляційний суд встановлені, якщо надійшла скарга на дії судді про відмову чи обрання як запобіжного заходу взяття під варту підозрюваному, обвинуваченому. На постанову судді про продовження строку тримання особи під вартою також протягом трьох діб з дня її винесення може бути подано апеляцію до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником. Подання в таких випадках апеляції не зупиняє виконання постанови судді. Постанови судді апеляційного, касаційного суду України і Верховного Суду України оскарженню не підлягають, на них не може бути внесено подання прокурора.

Подання апеляції на вирок чи постанову зупиняє набрання ними законної сили, за винятком передбачених у КПК випадків.

Після виконання вимог, передбачених статтею 351 КПК, суд, який постановив вирок чи виніс ухвалу, постанову, протягом семи діб передає справу разом з поданою апеляцією і запереченнями на неї до апеляційного суду і визначає дату розгляду ним справи. Справа призначається до розгляду не пізніше трьох місяців з дня направлення її до апеляційного суду. Справа повинна надійти до апеляційного суду не пізніше, як за один місяць до визначеної судом першої інстанції дати розгляду.

До початку розгляду справи в апеляційному суді особа, яка подала апеляцію, має право доповнити, змінити або відкликати її, а також подати свої заперечення на апеляцію іншого учасника судового розгляду.

Внесення до апеляції змін, які тягнуть за собою погіршення становища засудженого або виправданого, за межами строків на апеляційне оскарження не допускається.

Захисник засудженого чи виправданого може відкликати свою апеляцію тільки за згодою підзахисного і його законного представника. Захисник, що вступив до справи в апеляційному провад-

женні, може змінити чи доповнити апеляцію захисника, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, лише за згодою засудженого чи виправданого та їх законних представників.

Засуджений або виправданий мають право відкликати свою апеляцію, а також апеляцію свого захисника, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Апеляція представника потерпілого може бути відкликана ним лише за згодою потерпілого, а також самим потерпілим.

3. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції

Суди, які розглядають справи в апеляційному порядку

Апеляція розглядається апеляційними судами:

- 1) Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя — на судові рішення районних (міських) судів та міжрайонних (оружних) судів;
- 2) Військовими апеляційними судами регіонів і Військово-Морських Сил — на судові рішення військових судів гарнізонів.

Попередній розгляд справи апеляційним судом

У разі необхідності апеляційний суд має право провести попередній розгляд справи.

Попередній розгляд справи здійснюється в судовому з'їданні суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора. В судові засідання можуть бути викликані інші учасники судового розгляду, однак їх неявка не перешкоджає розгляду справи.

Попередній розгляд справи починається з доповіді судді, який повідомляє про підстави, з яких справу було внесено на попередній розгляд. Прокурор, інші учасники судового розгляду висловлюють свої думки щодо питань, винесених на розгляд. Постанова судді виноситься в нарадчій кімнаті.

При попередньому розгляді справи апеляційний суд може прийняти одне з таких рішень:

- 1) про питання, пов'язані з підготовкою справи до апеляційного розгляду,
- 2) про відмову в прийнятті апеляції до свого розгляду;
- 3) про зупинення провадження в справі;

- 4) про повернення справи суду першої інстанції. При попередньому розгляді справи за необхідності ведеться протокол.

При попередньому розгляді справи апеляційний суд може розглянути такі питання, пов'язані з підготовкою справи до апеляційного розгляду:

- 1) про необхідність проведення судового слідства та його обсяг;
- 2) про витребування у необхідних випадках додаткових доказів;
- 3) про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання;
- 4) про доручення суду першої інстанції;
- 5) про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу;
- 6) про виклик у необхідних випадках перекладача;
- 7) про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні;
- 8) про день і місце розгляду справи;
- 9) всі інші питання, які стосуються підготовчих дій до розгляду справи.

Засуджений чи виправданий, їхні законні представники підлягають обов'язковому виклику в апеляційний суд, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення їхнього становища або суд визнає необхідним провести судове слідство. У цих випадках викликаються і їх захисники, якщо їх участь у справі відповідно до вимог статті 45 КПК є обов'язковою. Засуджений, що утримується під вартою, підлягає обов'язковому виклику в апеляційний суд також у випадках, коли про це надійшло його клопотання.

Апеляційний суд може визнати необхідним проведення судового слідства в повному обсязі чи частково, коли є підстави вважати, що судове слідство судом першої інстанції було проведено неповно чи однобічно.

З метою усунення неповноти чи однобічності судового слідства в суді першої інстанції мають право дати цьому суду доручення про виконання окремих процесуальних дій. На виконання цього доручення суд першої інстанції проводить відповідну дію з додержанням вимог, передбачених главою 26 КПК.

Протокол судового засідання передається апеляційному суду, який дав доручення, і приєднується до справи.

Крім того, при попередньому розгляді справи апеляційний суд може прийняти й інші рішення. Апеляційний суд відмовляє в прийнятті апеляції до свого розгляду, якщо апеляція подана особою, яка не має на це права.

Справа повертається суду першої інстанції у випадках:

- 1) якщо протокол судового засідання не підписаний головуючим чи секретарем судового засідання для виконання вимог, передбачених частиною другою статті 87 КПК;
- 2) якщо суд першої інстанції не розглянув зауваження на протокол судового засідання чи не надав передбачену ст. 349 КПК можливість ознайомлення з матеріалами справи для виконання вимог, передбачених статтями 88 і 349 КПК;
- 3) якщо засудженому, виправданому не було вручено копію вироку для виконання вимог, передбачених статтею 344 КПК;
- 4) якщо суд першої інстанції прийняв апеляцію, яка не відповідає вимогам частини першої статті 350, статей 351 чи 352 КПК, для виконання вимог, передбачених статтями 353 чи 354 КПК;
- 5) якщо судом першої інстанції не виконано вимог, передбачених статтею 353 КПК, для виконання цих вимог.

У разі захворювання підсудного, участь якого при апеляційному розгляді справи визнана обов'язковою, апеляційний суд зупиняє апеляційний розгляд справи.

У разі відмови апелянта від своїх апеляційних вимог і відсутності апеляцій інших учасників процесу апеляційний суд виносить ухвалу про закриття апеляційного розгляду справи.

Апеляційний суд повинен розглянути справу у день, визначений судом першої інстанції. Проте у випадках, якщо при попередньому або апеляційному розгляді справи апеляційний суд визнав за необхідне провести судові слідство, витребувати додаткові докази, викликати в судові засідання певних осіб, зробити доручення суду першої інстанції, а також у разі особливої складності справи, він може перенести розгляд справи не більш як на тридцять днів.

Не пізніше, як за три дні, апеляційний суд оповіщає заінтересованих осіб шляхом поміщення оголошення на дошці оголошень суду про час і місце розгляду справи.

Засудженому, що утримується під вартою, про день розгляду справи повідомляється через начальника відповідної установи.

Якщо в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого, суд першої інстанції одночасно повинен викликати до суду апеляційної інстанції цих осіб, їх законних представників, а також захисників, якщо їхня участь у справі згідно зі ст. 45 КПК є обов'язковою (ст. 354 КПК). Засуджений має право запросити для участі у розгляді справи в апеляційному порядку захисника за своїм вибором. Заміна одного захисника іншим може бути проведена лише за клопотанням або за згодою засудженого.

У випадках неможливості задовольнити прохання засудженого про надання йому захисника за вибором (захисник тяжко хворий, перебуває у тривалому відрадженні, зайнятий в іншій справі тощо) закон не покладає на суд апеляційної інстанції обов'язок забезпечити участь у справі іншого захисника. У цьому разі засудженому надається можливість запросити іншого захисника, для чого розгляд справи в апеляційній інстанції може бути перенесено з додержанням зазначених у законі строків.

Оскільки закон не обмежує число захисників, які можуть захищати підсудного, то і в розгляді справи в апеляційній інстанції можуть брати участь два і більше захисники, запрошені як самим засудженим, так і за його дорученням його родичами або іншими особами.

Неявка своєчасно повідомлених учасників судового процесу, крім прокурора, не є перешкодою для розгляду справи апеляційним судом.

Розгляд справи в суді апеляційної інстанції

Розгляд справи в апеляційному провадженні починається з роз'яснення головуючим прав усім учасникам судового розгляду справи, а також права давати пояснення з приводу поданих апе-

ляцій та виступати в судових дебатах, а особам, які подали апеляції, права підтримувати апеляції або відмовитись від них.

Клопотання учасників судового розгляду повинні стосуватися частини вироку, яка оскаржена в апеляційному порядку, і вирішуються судом за правилами статті 296 КПК.

Після цього головуючий чи один із суддів доповідає про суть вироку чи постанови, повідомляє, ким і в якому обсязі вони були оскаржені, викладає основні доводи апеляцій і заперечень інших учасників процесу, якщо вони були подані. Головуючий з'ясовує, чи підтримують свої апеляції особи, які їх подали.

Якщо суд апеляційної інстанції не проводив судового слідства, після виконання дій, зазначених у частині другій цієї статті, головуючий ознайомлює учасників судового розгляду з додатковими матеріалами, якщо вони були подані, матеріалами, що надійшли з суду першої інстанції на виконання доручень, вислуховує їх пояснення з приводу поданих апеляцій у порядку, передбаченому статтею 318 цього Кодексу, і переходить до судових дебатів.

Судове слідство в апеляційному суді провадиться за правилами глави 26 КПК лише щодо тієї частини вироку, законність і обґрунтованість якої оскаржується в апеляції.

Судові дебати в суді апеляційної інстанції провадяться відповідно до вимог статті 318 КПК і полягають у промовах учасників судового розгляду стосовно тієї частини вироку, яка оскаржена. Першими виступають особи, які подали апеляції. Прокурор, якщо він підтримує апеляцію, подану ним чи іншим прокурором, виступає першим, а в інших випадках – останнім.

Перед видаленням суду до нарадчої кімнати для постановлення рішення щодо законності й обґрунтованості вироку суду першої інстанції підсудному, якщо він брав участь в апеляційному розгляді справи, надається останнє слово.

Нарада суддів апеляційного суду провадиться з додержанням вимог, передбачених статтями 322 і 325 КПК, тобто з додержанням принципу таємниці наради суддів, процесуальної самостійності, незалежності та недоторканності суддів.

Протокол судового засідання та фіксація технічними засобами перебігу судового процесу в апеляційному суді ведуться у випадку проведення ним судового слідства.

Скарги розглядаються судовими колегіями апеляційних судів колегіально.

Розгляд справи відкритий (за винятком випадків, зазначених у ст. 20 КПК України), здійснюється з дотриманням усіх принципів кримінального судочинства.

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний перевірити:

- 1) чи роз'яснено засудженому, виправданому та іншим учасникам процесу їхнє право ознайомитися з протоколом судового засідання протягом трьох діб з дня його складання і подати письмові зауваження на нього;
- 2) чи відображено це роз'яснення у протоколі судового засідання;
- 3) чи надана зазначеним особам можливість ознайомитися з протоколом;
- 4) чи розглянуто зауваження на протокол судового засідання.

В апеляційній інстанції може провадитись процедура судового слідства.

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний перевірити протокол судового засідання, з'ясувати, чи роз'яснено учасникам процесу їхнє право на ознайомлення з цим протоколом протягом трьох діб з моменту його складання і як було реалізовано їхнє право, чи вручено засудженому копію вироку, чи дотримані права інших учасників процесу,

Якщо під час судових дебатів, виголошення останнього слова засудженим або виправданим чи при постановленні рішення апеляційним судом виникне необхідність дослідження нових обставин справи або доказів, що їх підтверджують чи спростовують, і якщо ці обставини і докази стосуються оскарженої частини вироку суду першої інстанції, апеляційний суд ухвалою відновлює судове слідство з додержанням вимог, передбачених статтею 326 КПК.

У разі відмови особи, яка подала апеляцію, від своїх вимог і за відсутності апеляцій інших учасників судового розгляду апеляційний суд виносить ухвалу про закриття апеляційного провадження.

Вирок, ухвала чи постанова суду першої інстанції перевіряється апеляційним судом у межах апеляції. Висновки суду першої

інстанції щодо фактичних обставин справи, які не оскаржувалися і стосовно яких відповідно до вимог частини першої статті 299 і статті 301¹ КПК докази не досліджувалися, не перевіряються.

У результаті розгляду апеляцій на рішення, зазначені у частині першій статті 347 КПК, апеляційний суд:

- 1) виносить ухвалу про залишення вироку чи постанови без зміни, а апеляції без задоволення; скасування вироку чи постанови і повернення справи прокуророві, на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд в суд першої інстанції; скасування вироку чи постанови і закриття справи; зміну вироку чи постанови;
- 2) постановляє свій вирок, скасовуючи повністю чи частково вирок суду першої інстанції;
- 3) постановляє свою постанову, скасовуючи повністю чи частково постанову суду першої інстанції.

У результаті розгляду апеляцій на рішення, зазначені у частині другій статті 347 КПК, апеляційний суд:

- 1) виносить ухвалу про залишення ухвали чи постанови без зміни, а апеляції без задоволення; скасування ухвали чи постанови і повернення її на новий судовий розгляд у суд першої інстанції, а у випадку скасування ухвали чи постанови про закриття справи і повернення її на додаткове розслідування; скасування окремої ухвали чи постанови; зміну ухвали чи постанови;
- 2) постановляє свою ухвалу, скасовуючи повністю чи частково ухвалу чи постанову суду першої інстанції.

4. Скасування, зміна вироку, ухвали (постанови) апеляційним судом

Скасування або зміна вироку в апеляційному порядку може мати місце тільки в тих випадках, якщо для цього є обґрунтовані підстави, які прямо вказані в законі (ст. 367 КПК):

- 1) *однобічність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства;*
- 2) *невідповідність висновків суду, викладених у вироку (постанові), фактичним обставинам справи;*
- 3) *істотне порушення кримінально-процесуального закону;*
- 4) *неправильне застосування кримінального закону;*
- 5) *невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого.*

Апеляційний суд не має права скасувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав підсудного. Апеляційний суд не має права скасувати постанову про незастосування примусових заходів виховного або медичного характеру лише з мотивів істотного порушення прав особи, стосовно якої ставилося питання про застосування цих засобів.

Розглянемо докладніше випадки скасування чи зміни вироку, які можливі в апеляційному провадженні, на які звертає увагу ст. 367 КПК.

Однобічність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства має місце у тих випадках, якщо залишилися недослідженими такі обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для правильного вирішення справи.

Дізнання, досудове чи судове слідство в усякому разі визнається однобічним і неповним:

- 1) *коли не були допитані певні особи, не були витребувані й досліджені документи, речові та інші докази для підтвер-*

- дження чи спростування обставин, які мають істотне значення для правильного вирішення справи;
- 2) коли не були досліджені обставини, зазначені в ухвалі суду, який повернув справу на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд, за винятком випадків, коли дослідити їх було неможливо;
 - 3) коли необхідність дослідження тієї чи іншої обставини випливає з нових даних, установлених при розгляді справи в апеляційному суді;
 - 4) коли не були з'ясовані з достатньою повнотою дані про особу засудженого чи виправданого.

Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам справи вважається підставою, яка може призвести до скасування чи зміни вироку чи постанови у таких випадках:

- 1) коли висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими в судовому засіданні;
- 2) коли суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;
- 3) коли за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, у вироку (постанові) не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази і відкинув інші;
- 4) коли висновки суду, викладені у вироку (постанові), містять істотні суперечності.

Вирок чи постанова із зазначених підстав підлягають скасуванню чи зміні лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи могла вплинути на вирішення питання про винуватість засудженого або невинуватість виправданого, на правильність застосування кримінального закону, на визначення міри покарання або застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

Істотним порушенням кримінально-процесуального закону є такі порушення вимог КПК, які перешкодили чи могли перешкодити суду повно та всебічно розглянути справу і постановити законний, обґрунтований і справедливий вирок чи постанову.

Вирок (постанову) або 'язково належить скасувати, якщо:

- 1) за наявності підстав для закриття справи її не було закрито;
- 2) вирок винесено незаконним складом суду;
- 3) порушене право обвинуваченого на захист;
- 4) порушене право обвинуваченого користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача;
- 5) розслідування справи провадила особа, яка підлягала відводу;
- 6) справу розглянуто у відсутності підсудного, за винятком випадку, передбаченого частиною другою статті 262 КПК;
- 7) порушені правила підсудності;
- 8) порушено таємницю наради суддів;
- 9) вирок (постанову) не підписано будь-ким із суддів;
- 10) у справі відсутній протокол судового засідання або перебіг судового процесу у передбачених КПК випадках не фіксувався технічними засобами;
- 11) порушено вимоги статей КПК про обов'язковість пред'явлення обвинувачення і матеріалів розслідування для ознайомлення;
- 12) обвинувальний висновок не затверджений прокурором чи він не був вручений обвинуваченому;
- 13) порушено вимоги статей КПК, які встановлюють незмінність складу суду, надання підсудному права виступити в дебатах і з останнім словом.

Істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону – це такі порушення процесуального законодавства, що обмежують учасників процесу в здійсненні своїх прав, ставлять під загрозу забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу, перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства і правильному застосуванню закону:

- незабезпечення обвинуваченому права мати захисника;
- ненадання перекладача особі, що не володіє мовою, якою велось судочинство;

- провадження слідчих дій без санкції прокурора, коли одержання санкції обов'язкове;
- участь у процесі осіб, що підлягають відводу, тощо.

Неправильним застосуванням кримінального закону, що тягне за собою скасування або зміну вироку (постанови), є:

- 1) незастосування судом кримінального закону, який підлягає застосуванню;
- 2) застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню;
- 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту.

Неправильне застосування кримінального закону виявляється в неправильній кваліфікації злочину відповідно до вимоги кримінального права, неправильне застосування або незастосування норм про необхідну оборону або крайню необхідність, що визначають поняття злочину, строки давності притягнення до відповідальності, умови призначення покарання й інших норм, що порушують права і законні інтереси підсудного.

Невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого виражає таке покарання, яке, хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею Кримінального кодексу, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим як внаслідок м'якості, так і суворості.

Апеляційний суд змінює вирок у випадках:

- 1) пом'якшення призначеного покарання, коли визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості злочину та особі засудженого;
- 2) зміни кваліфікації злочину і застосування кримінального закону про менш тяжкий злочин;
- 3) зменшення сум, які підлягають стягненню, або збільшення цих сум, якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і кваліфікацію злочину;
- 4) в інших випадках, коли зміна вироку не погіршує становища засудженого.

Апеляційний суд змінює постанову про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру у випадках:

- 1) зміни кваліфікації суспільно небезпечного діяння і застосування статті Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за менш тяжке діяння;
- 2) пом'якшення виду примусового заходу виховного чи медичного характеру.

Скасування вироку суду першої інстанції і постановлення вироку апеляційним судом у передбачених випадках допускається лише за умови, що в апеляції прокурора, потерпілого чи його представника ставилося питання про скасування вироку саме з цих підстав.

Суд при розгляді справи в апеляційному порядку може змінити вирок і пом'якшити призначене судом першої інстанції покарання або застосувати закон про менш тяжкий злочин.

Апеляційний суд скасовує вирок (постанову) і повертає справу прокурору на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд у випадках:

- 1) коли під час дізнання чи досудового слідства були допущені такі істотні порушення кримінально-процесуального закону, які виключали можливість постановлення вироку чи постанови;
- 2) якщо є підстави для застосування кримінального закону про більш тяжкий злочин, обвинувачення у вчиненні якого засудженому не пред'являлось, якщо з цих підстав була подана апеляція прокурора чи потерпілого або його представника;
- 3) якщо є підстави для застосування кримінального закону, який передбачає більш тяжке, на відміну від встановленого досудовим слідством, суспільно небезпечне діяння, у справах про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 4) якщо при апеляційному розгляді справи встановлено таку односторонність або неповноту дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні.

Апеляційний суд скасовує вирок (постанову) і повертає справу на новий судовий розгляд в суд першої інстанції, якщо при розгляді справи в суді першої інстанції були допущені такі істотні порушення кримінально-процесуального закону, які виключали можливість постановлення вироку чи постанови, зокрема порушення, зазначені в пунктах 2, 3, 4, 6-10, 13 частини другої статті 370 КПК України.

Скасовуючи вирок (постанову), апеляційний суд не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої інстанції того чи іншого кримінального закону та покарання.

Апеляційний суд має право скасувати вирок (постанову) і повернути справу на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд у частині обвинувачення, залишивши врешті судові рішення без зміни, за умови, що це обвинувачення мало самостійну кримінально-правову кваліфікацію і може бути розглянуто в окремому провадженні.

У разі скасування вироку (постанови) внаслідок порушень, допущених при розгляді справи в суді, справа направляється для нового розгляду до суду, який постановив вирок, але в іншому складі суддів.

У разі скасування вироку (постанови) з поверненням справи на додаткове розслідування справа надсилається прокурору через суд, який постановив вирок (постанову).

Вказівки суду, який розглянув справу в апеляційному порядку, є обов'язковими для органів дізнання і досудового слідства при додатковому розслідуванні і суду першої інстанції при повторному розгляді справи.

Після скасування вироку (постанови) апеляційним судом суд першої інстанції розглядає справу відповідно до вимог глав 25-28 КПК.

При новому розгляді справи судом першої інстанції застосування закону про більш тяжкий злочин та посилення покарання допускається тільки за умови, якщо вирок було скасовано за апеляцією прокурора або потерпілого чи його представника в зв'язку з

необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин або коли при скасуванні вироку визнано необхідним застосувати більш суворе покарання, а також, коли при додатковому розслідуванні справи буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжкий злочин, або коли збільшився обсяг обвинувачення.

При новому розгляді справи про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру кваліфікація суспільно небезпечного діяння як більш тяжкого допускається за умови, якщо з цієї підстави було подано апеляцію прокурором чи потерпілим або його представником.

Апеляційний суд, встановивши обставини, передбачені статтями 6, 7, 7¹, 7², 8, 9, 10, 11¹ КПК України, скасовує обвинувальний вирок чи постанову і закриває справу.

При залишенні апеляції без задоволення в ухвалі апеляційного суду мають бути зазначені підстави, через які апеляцію визнано необґрунтованою.

При скасуванні або зміні вироку (постанови) в ухвалі повинно бути зазначено, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення або необґрунтованість вироку (постанови).

Повертаючи справу на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд, апеляційний суд повинен зазначити в ухвалі обставини, які належить з'ясувати. Одночасно суд може вказати, які слідчі дії для з'ясування цих обставин необхідно виконати.

Апеляційний суд скасовує вирок суду першої інстанції і постановляє свій вирок у випадках:

- 1) необхідності застосування закону про більш тяжкий злочин чи збільшення обсягу обвинувачення, за умови, що засудженому було висунуто обвинувачення у вчиненні такого злочину чи у вчиненні злочину в такому обсязі, і від цього обвинувачення він захищався в суді першої інстанції;
- 2) необхідності застосування більш суворого покарання;
- 3) скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції;
- 4) неправильного звільнення засудженого від відбуття покарання.

Скасування вироку суду першої інстанції і постановлення вироку апеляційним судом у випадках, передбачених частиною першою ст. 378 КПК, допускається лише за умови, що в апеляції прокурора, потерпілого чи його представника ставилося питання про скасування вироку саме з цих підстав.

Апеляційний суд скасовує постанову про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру і постановляє свою постанову у випадках:

- 1) необхідності кваліфікації суспільно небезпечного діяння як більш тяжкого, якщо таке було зазначене у постанові слідчого про закриття справи і застосування примусових заходів виховного характеру або про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 2) застосування більш суворого виду примусових заходів виховного чи медичного характеру;
- 3) скасування необґрунтованої постанови суду про закриття справи щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили суспільно небезпечного діяння.

Скасування постанови суду першої інстанції і винесення постанови апеляційним судом з цих підстав допускається, якщо з цих же підстав було подано апеляцію прокурором чи потерпілим або його представником.

Література

1. Конституція України.— К., 1996 р.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар.— К., 2003.
3. *Александров А. С.* Основания к отмене приговора в суд апелляционной инстанции// Государство и право.— 2001.— №1.
4. Бюлетень законодавства і юридичної практики України.— 1993.— № 4.
5. *Коваленко Є Г.* Кримінальний процес України.— К., 2003.
6. *Маляренко В. Т., Вернидубов І. В.* Прокурор у кримінальному судочинстві.— К., 2001.
7. *Михеєнко М.* Апеляційне провадження як резерв змагальності в судах другої інстанції// Право України.— 1995.— №1.
8. *Омельяненко Г.* Питання перевірки законності та обґрунтованості вироків вищестоящою судовою інстанцією// Коментар судової практики з кримінальних справ.— К., 1997.— № 6.
9. *Омельяненко Г.* Прокурор як суб'єкт перевірки законності та обґрунтованості судової постанови в кримінальному процесі// Право України.— 1999.— № 4.
10. *Пилипчук П. П.* Апеляційне провадження у кримінальних справах// ВВСУ.— 1997.— №2.
11. *Тертишник В. М.* Кримінально-процесуальне право України.— К., 1999.
12. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України.— К., 2003.
13. *Яновська О. Г.* Кримінально-процесуальне право України.— К., 2003.
14. *Шевчук П. І.* До питання створення та дії апеляційних судів у судовій системі України// ВВСУ.— 1998.— №2.

Контрольні запитання

1. На які судові рішення може бути подана апеляція?
2. Які особи мають право подати апеляцію?
3. Які строки апеляційного оскарження передбачені законом?
4. На які суди покладається розгляд справи в апеляційному порядку?
5. Які результати розгляду справи в апеляційному порядку?
6. Які підстави для скасування або зміни вироку чи постанови?

ТЕМА № 10

Проведення в касаційній інстанції

- 1. Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку.*
- 2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання, та строки касаційного оскарження і внесення касаційного подання.*
- 3. Суди, які розглядають справи в касаційному порядку.*
- 4. Розгляд справи касаційним судом.*

1. Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку

Провадження справ у касаційній інстанції є самостійною стадією кримінального процесу, яка розпочинається з подання відповідних скарг чи подання і, як правило, закінчується зверненням до виконання ухвали касаційної інстанції. В цій стадії процесу перевіряється законність, обґрунтованість та мотивованість вироків, ухвал і постанов і вживаються заходи щодо усунення допущених порушень і помилок, чим підвищується якість роботи судів.

Подача касаційної скарги чи подання в передбачені законом строки зупиняє приведення вироку й інших судових рішень до виконання — чим не допускається подальше порушення законності, прав і законних інтересів засудженого й інших учасників процесу, якщо буде визнано, що суд постановив неправильні рішення. Касаційна інстанція інколи запобігає подальшим порушенням прав та інтересів громадян.

Касаційний розгляд кримінальних справ можна вважати основною формою, засобом здійснення вищестоящим судом нагляду за судовою діяльністю нижчестоящих судів, які виступають в ролі судів першої інстанції. *Суть і значення касаційної інстанції полягають також в тому, що:*

— *по-перше*, це є гарантія охорони прав і законних інтересів учасників судового розгляду, форма здійснення ними права на захист;

— *по-друге*, перегляд справ у касаційному порядку дає змогу створити певні умови для здійснення прокурорського нагляду для того, щоб не було незаконних, необґрунтованих і невмотивованих судових рішень, і, тим більше, для того, щоб вони виконувались;

— *по-третє*, вивчення і узагальнення касаційних ухвал здійснює вплив на прокурорсько-слідчу практику та судову в ціло-

му з метою недопущення порушень законності. Крім того, вказівки касаційного суду є обов'язковими при додатковому розслідуванні та при повторному розгляді справи.

Особливості касації такі:

1) вона має широкі ревізійні повноваження, які полягають у тому, що суд касаційної інстанції розглядає справу в повному обсязі, перевіряючи законність і обґрунтованість судових актів про всі обставини справи і про всіх осіб, які були залучені до неї, і ні в якому разі не обмежується тільки вимогами скарги, подання та їх мотивами. Цим забезпечується повний контроль над діяльністю не тільки судів першої інстанції, але й органів розслідування щодо вирішення справи по суті;

2) оскарження судових актів є широко доступними. Це гарантується тим, що закон не встановлює ніякої спеціальної форми, наприклад, касаційної чи окремої скарги. Засудженому не обов'язково посилатися в скарзі на конкретні норми права, які були порушені. Він може доводити ті мотиви, які вважає доцільними. І якщо строк подання скарги не був порушений, то будь-яка скарга, з будь-якими доказами повинна бути обов'язково розглянута в суді касаційної інстанції;

3) прокурор, потерпілий, захисник і всі інші учасники процесу мають право подавати суду другої інстанції матеріали, яких раніше не було в справі. Закон (ст.393 КПК) не заперечує і касаційному суду можливості за своєю ініціативою витребувати нові матеріали, якщо визнає, що вони необхідні для правильного прийняття рішення у справі. Додатковими матеріалами можуть бути різні довідки, акти, характеристики тощо. Але треба мати на увазі те, що нові матеріали не можуть отримуватися шляхом проведення слідчих дій;

4) касаційний суд не обмежується перевіркою тільки правильності застосування норм права, а вивчає, порівнює та оцінює всі докази у справі в їх сукупності;

5) касаційний суд не має права посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин, тобто погіршити становище засудженого чи виправданого (ч.1 ст.397 КПК).

Які ж судові рішення можуть бути перевірені в касаційному порядку?

У касаційному порядку можуть бути перевірені такі судові рішення:

- 1) вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції;
- 2) вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку;
- 3) вироки і постанови районного (міського), міжрайонного (окружного) судів та військових судів гарнізонів, а також ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов.

2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання, та строки касаційного оскарження і внесення касаційного подання

Приводом до початку касаційного провадження є касаційна скарга одного з учасників процесу або касаційне подання прокурора.

Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання.

Касаційні скарги та подання на вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції, а також на вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 383 КПК) мають право подати:

- 1) засуджений, його законний представник і захисник — у частині, що стосується інтересів засудженого;
- 2) виправданий, його законний представник і захисник — у частині мотивів і підстав виправдання;
- 3) законний представник, захисник неповнолітнього та сам неповнолітній, щодо якого застосовано примусовий захід виховного характеру — у частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- 4) законний представник та захисник особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 5) обвинувачений, щодо якого справу закрито, його законний представник і захисник — у частині мотивів і підстав закриття справи;
- 6) обвинувачений, щодо якого справу направлено на додат-

- кове розслідування, його законний представник і захисник – у частині мотивів і підстав направлення справи на додаткове розслідування;
- 7) цивільний відповідач та його представник – у частині, що стосується вирішення позову;
 - 8) прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції;
 - 9) потерпілий і його представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
 - 10) цивільний позивач або його представник – у частині, що стосується вирішення позову;
 - 11) особа, щодо якої винесено окрему ухвалу (постанову) суду;
 - 12) інші особи, у випадках, передбачених КПК.

Касаційні подання на ці рішення має право подати: прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції, чи прокурор, який затвердив обвинувальний висновок (ч. 3 ст. 384 КПК).

Касаційні скарги на постанови районного(міського), міжрайонного(окружного) та військових судів гарнізонів, а також ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов, мають право подати(ч. 2 ст. 384 КПК):

- 1) засуджений, його законний представник і захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;
- 2) виправданий, його законний представник і захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;
- 3) позивач, відповідач або їх представник – у частині, що стосується вирішення позову;
- 4) потерпілий, його представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого.

Касаційне подання на ці судові рішення має право подати прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції, а також Генеральний прокурор України та його заступ-

ник, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, міст Києва і Севастополя, прирівняні до них прокурори та їх заступники в межах їхніх повноважень, незалежно від їхньої участі у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції(ч. 4 ст. 384 КПК).

Особам, які мають право подати касаційну скаргу, касаційне подання, надається можливість ознайомитися в суді з матеріалами справи для вирішення питання про внесення касаційної скарги чи подання (ч. 5 ст. 384 КПК).

Строки касаційного оскарження:

1) касаційні скарги та подання на вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції, та вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, можуть бути подані протягом *одного місяця з моменту проголошення вироку чи оголошення ухвали або постанови*, які оскаржуються, а засудженому, який перебуває під вартою, в той же строк з моменту вручення йому копії вироку чи постанови;

2) касаційні скарги чи подання на вироки та постанови районного (міського), міжрайонного (окружного) та військових судів гарнізонів, а також ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов, можуть бути подані протягом *шести місяців з моменту набрання ними законної сили*.

Протягом строку, встановленого на касаційне оскарження, справа ніким не може бути витребувана із суду, який виконує судове рішення, за винятком суду касаційної інстанції.

У разі подачі скарги чи подання з пропуском встановленого строку і при відсутності клопотання про його відновлення скарга чи подання постановою судді вважаються такими, що не підлягають розгляду. Цей строк може бути відновлений у випадках і в порядку, передбаченому ст. 353 КПК України.

Касаційні скарги і подання на судові рішення, зазначені у ч. 1 ст. 383 КПК, подаються через суд, який постановив вирок чи виніс ухвалу або постанову, а на інші рішення – безпосередньо до касаційного суду. До скарги чи подання додається стільки їх копій, щоб їх можна було вручити всім учасникам судового розгляду, інтересів яких вона стосується. Цей обов'язок не поширюється на засудженого, який перебуває під вартою.

У касаційних скаргах і поданнях повинні міститися такі дані:

- назва суду, якому адресується касація;
- особа, яка подає касацію;
- вирок, ухвала чи постанова, на які подається касація, і назва суду, який їх постановив;
- вказівка на те, в чому полягає незаконність вироку, ухвали, постанови, та доводи на її обґрунтування;
- прохання особи, яка подає касацію.

При обґрунтуванні прокурором та захисником необхідності зміни чи скасування вироку, ухвали, постанови касація повинна вміщувати посилання на відповідні аркуші справи.

3. Суди, які розглядають справи в касаційному порядку

Касаційні скарги і подання розглядаються:

- 1) колегією суддів палати Верховного Суду України з кримінальних справ — *на судові рішення, постановлені Верховним судом Автономної республіки Крим, обласними, Київським і Севастопольським міськими судами, вироки районних (міських) та міжрайонних (окружних) судів;*
- 2) колегією суддів військової палати Верховного Суду України — *на судові рішення, постановлені військовими судами регіонів і Військово-Морських Сил, вироки військових судів гарнізонів.*

4. Розгляд справи касаційним судом

Проведення в касаційній інстанції відбувається на підставі тих самих принципів, що й судовий розгляд справи по суті. Проте ця стадія процесу має свої істотні відмінності. Основною з них є та, що суд касаційної інстанції не проводить судового слідства, а перевіряє справу за наявними в ній та додатково доданими матеріалами, в якій воно було оскаржене. Суд касаційної інстанції має право вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого чи виправданого.

Справа з касаційними скаргами і поданнями на судові рішення, зазначеними у частині першій статті 383 КПК (вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції; вирoki і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку), *розглядається з обов'язковим повідомленням прокурора та осіб, зазначених у статті 384 КПК.*

Справа з касаційними скаргами і поданнями на судові рішення, зазначеними у частині другій статті 383 КПК (вироки та постанови районного (міського), міжрайонного (окружного) та військових судів гарнізонів, а також ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов), *протягом тридцяти днів після її знаходження розглядається касаційним судом у складі трьох суддів з участю прокурора. Суд своєю ухвалою вирішує питання про призначення справи до розгляду з обов'язковим повідомленням осіб, зазначених у статті 384 КПК, або відмовляє у задоволенні касаційної скарги, касаційного подання.*

Справа, що призначена до розгляду з обов'язковим повідомленням прокурора та осіб, зазначених у статті 384 КПК, розглядається касаційним судом у складі трьох суддів за участю прокурора з додержанням порядку, передбаченого ч.ч. 1,2,3 статті 362 КПК, а саме:

- виконавши підготовчі дії, головуючий роз'яснює учасникам судового розгляду їх права, а також право давати пояснення з приводу поданих касацій та виступати в судових дебатах, а особам, які подали касації, право підтримувати касації або відмовитися від них;
- клопотання учасників судового розгляду повинні стосуватися частини вироку, яка оскаржена в касаційному порядку і вирішується судом за правилами ст. 296 КПК;
- після цього головуючий чи один із суддів доповідає про суть вироку чи постанови, повідомляє, ким і в якому обсязі вони були оскаржені, викладає основні доводи касацій і заперечень інших учасників процесу, якщо вони були подані;
- головуючий з'ясовує, чи підтримують свої касації особи, які їх подали;
- неявка учасників процесу на засідання суду касаційної інстанції не є перешкодою для розгляду справи, якщо інше не передбачено КПК або рішенням касаційного суду.

Особи, які беруть участь у розгляді справи в касаційному порядку:

1. У засіданні суду касаційної інстанції, яке проводиться за участю прокурора, можуть брати участь особи, вказані у статті 384 КПК і яких ми вже вказували вище. У разі потреби суд має право запросити цих осіб для надання пояснень.
2. Клопотання засудженого, який утримується під вартою, про виклик його для надання пояснень при касаційній перевірці вироків, ухвал і постанов апеляційного суду, постановлених ним як судом першої інстанції, та вироків і постанов апеляційного суду, постановлених ним в апеляційному порядку, є обов'язковим для суду касаційної інстанції.
3. Учасники судового розгляду, що з'явилися у судове засідання, мають право давати пояснення.

Строки розгляду справи у касаційному суді

Касаційне подання, касаційна скарга на вирок, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої

інстанції, та на вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, *призначаються до касаційного розгляду не пізніше двох місяців з дня їх направлення до касаційного суду, а подання чи скарга на вироки та постанови районного (міського), міжрайонного (окружного) та військових судів гарнізонів, а також ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов, — не пізніше двох місяців з дня винесення ухвали про призначення справи до касаційного розгляду.*

Не пізніше як за три дні до розгляду справи в приміщенні касаційного суду має бути вивішено оголошення про час і місце розгляду справи. В необхідних випадках за ухвалою касаційного суду розгляд справи може бути перенесено. Причиною перенесення може бути, наприклад, хвороба судді, якому доручено доповісти про суть справи і доводи касаційної скарги (подання), а також захисника засудженого, виправданого або представника потерпілого та інших осіб.

Про зміну дати розгляду справи суд касаційної інстанції заздалегідь повідомляє осіб, які беруть участь у справі. Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення учаснику процесу про день розгляду скарги(подання) у касаційній інстанції або про перенесення розгляду справи, внаслідок чого учасник процесу був позбавлений можливості взяти в ньому участь, розглядається як істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, що впливає на правильність судового рішення, і є підставою для перегляду судового рішення, яке вступило в законну силу, в порядку виключного провадження. Не допускається розгляд касаційної скарги або подання без участі заінтересованих осіб раніше строку, про який їм офіційно повідомлено.

Прийняття касаційним судом нових матеріалів.

Під новими матеріалами треба розуміти як ті, що передбачені ст. 83 КПК, так і будь-які інші, отримані законним шляхом: бухгалтерські документи (накладні, платіжні ордери, квитанції тощо), акти ревізії, висновки аудиторських перевірок, договори, контракти, довідки, характеристики тощо.

Законом передбачено, що документи, яких не було в справі, мають право подати особи, які надіслали касаційні скарги або подання.

Нові документи можуть бути подані як на підтвердження, так і на спростування доводів, викладених у скарзі (поданні). Нові матеріали не можуть бути отримані шляхом провадження слідчих дій, зокрема шляхом допиту засудженого, потерпілого, свідків, шляхом проведення обшуку, виїмки тощо.

Адвокат, який виступає в суді як захисник засудженого або виправданого, може отримати нові матеріали, використовуючи процесуальні права, передбачені ст.6 Закону України “Про адвокатуру” від 19 грудня 1992 р.

Прокурор витребує необхідні нові матеріали самостійно.

Нові матеріали можуть бути витребувані також касаційним судом.

Особи, що подають нові матеріали, зобов’язані вказати джерело їх одержання, яким шляхом вони отримані і для підтвердження або спростування яких обставин подаються.

Обсяг перевірки справи касаційним судом.

Касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі і додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене. Суд касаційної інстанції має право вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого чи виправданого.

Якщо задоволення скарги чи подання дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги або щодо яких не внесено подання, касаційний суд зобов’язаний прийняти таке рішення.

У результаті касаційного розгляду справи суд приймає одне з таких рішень:

- 1) залишає вирок, постанову чи ухвалу без зміни, а касаційні скарги чи подання — без задоволення;
- 2) скасовує вирок, постанову чи ухвалу і направляє справу на нове розслідування або новий судовий чи апеляційний розгляд;
- 3) скасовує вирок, постанову чи ухвалу і закриває справу;
- 4) змінює вирок, постанову чи ухвалу.

У разі відкриття касаційних скарг чи подання касаційний суд виносить ухвалу про закриття касаційного провадження, якщо іншими учасниками судового розгляду рішення не було оскаржене в касаційному порядку.

Вирок, постанова або ухвала залишаються без зміни, а скарги (подання) – без задоволення, якщо суд касаційної інстанції встановить, що доводи скарг (подань) не підтверджуються наявними в справі і наданими сторонами новими доказами, а вивчення справи не виявило інших підстав до скасування або зміни судових рішень.

Судове рішення скасовується і справа направляється на нове розслідування або на новий судовий чи апеляційний розгляд в залежності від того, у якій стадії процесу допущені порушення закону і які дії необхідно виконати для їх усунення. Судове рішення може бути скасоване цілком або частково.

Зміни, які має право внести суд касаційної інстанції в судове рішення, можуть знаходити свій вияв у пом'якшенні виду і розміру покарання, як основного, так і додаткового, в перекваліфікації злочину на закон, що передбачає менш тяжке покарання, у виключенні частини обвинувачення тощо.

Касаційний суд виносить ухвалу про закриття касаційного провадження у випадку відкриття касаційних скарг або подань і тільки за тієї умови, що іншими учасниками судового розгляду це рішення не оскаржене.

Недопустимість погіршення становища засудженого чи виправданого. Касаційний суд не має права посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин.

Обвинувальний вирок, постановлений апеляційним чи місцевим судом, ухвалу апеляційного суду щодо вироку місцевого суду може бути скасовано у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжкий злочин або більш суворе покарання лише у разі, коли з цих підстав вніс подання прокурор або подав скаргу потерпілий чи його представник.

Виправдувальний вирок, постановлений апеляційним чи місцевим судом, ухвалу апеляційного суду щодо вироку місцевого суду може бути скасовано не інакше, як за поданням прокурора,

скаргою потерпілого чи його представника, а також за скаргою виправданої особи з мотивів виправдання.

Касаційний суд має право скасувати або змінити вирок, ухвалу, постанову тільки у випадках:

- 1) істотного порушення кримінально-процесуального закону;
- 2) неправильного застосування кримінального закону;
- 3) невідповідності призначеного покарання ступеню тяжкості злочину й особі засудженого.

Касаційний суд зобов'язаний перевірити наявність або відсутність названих обставин у сукупності. При встановленні кількох підстав для скасування або зміни судового рішення суд касаційної інстанції повинен вказати у своїй ухвалі всі обставини.

На підставах односторонності, неповноти дізнання, досудового чи судового слідства або через невідповідність висновків суду, викладених у вирок, фактичним обставинам справи може бути скасований або змінений тільки вирок апеляційного суду, постановлений ним як судом першої інстанції.

Суд касаційної інстанції не має права скасувати виправдувальний вирок, а також ухвалу і постанову про закриття справи тільки з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого.

Після скасування вироку, постанови чи ухвали справа підлягає розгляду у відповідності до вимог глав 23-30 КПК, тобто в звичайному порядку, і вирішує її за своїм внутрішнім переконанням, керуючись законом.

Новий розгляд справи починається з тієї стадії, яка зазначена в ухвалі касаційного суду. У випадку скасування вироку або ухвали про закриття справи суддя, що брав участь у постановленні цих судових рішень, не може брати участь у новому розгляді справи судом першої інстанції (ст. 55 КПК).

Особливості нового розгляду справ після скасування судових рішень полягають у тому, що:

- 1) суд першої й апеляційної інстанції зобов'язаний виконати вказівки суду касаційної інстанції (ст. 399);
- 2) для суду першої інстанції й апеляційного суду встановлені певні обмеження при застосуванні кримінального закону і призначенні покарання у порівнянні з загальним порядком.

Ці обмеження полягають у тому, що суд першої інстанції або апеляційний суд при новому розгляді справи можуть посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин лише в двох випадках:

- 1) якщо вирок був скасований через м'якість покарання або в зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин — і тільки за поданням прокурора або за скаргою потерпілого чи його представника, поданих із зазначених мотивів;
- 2) якщо при новому розслідуванні справи буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжкий злочин, або коли збільшився обсяг обвинувачення. В останньому випадку немає значення, з яких підстав був скасований вирок і чи були внесені касаційне подання або скарга потерпілого або його представника з цього питання.

Якщо касаційне подання прокурора або скарга потерпілого чи його представника вносилися з приводу м'якості покарання або в зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин, а вирок був скасований судом касаційної інстанції не з цих, а з інших мотивів (наприклад, скасований вирок апеляційного суду, ухвалений ним як судом першої інстанції у зв'язку з односторонністю, неповнотою дізнання, досудового або судового слідства або невідповідністю висновків суду, викладених у вирокі, фактичним обставинам справи), суд при новому розгляді справи не може посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин.

Касаційний суд, встановивши обставини, передбачені статтями 6, 7, 7¹, 7², 8, 9, 10, 11¹ КПК скасовує обвинувальний вирок чи постанову і закриває справу.

Звернення ухвали касаційного суду до виконання.

Для виконання ухвали касаційного суду справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше п'яти діб після її розгляду, а у випадках, передбачених ч. 2 статті 379 КПК, — після складання і оголошення мотивованої ухвали.

Якщо на підставі касаційної ухвали засуджений підлягає звільненню з-під варти, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання. У випадку прийняття такого рішення у відсутності

засудженого, копія ухвали надсилається протягом доби адміністрації місця попереднього ув'язнення для виконання. Адміністрація попереднього ув'язнення зобов'язана протягом доби з дня одержання копії ухвали повідомити касаційний суд та суд першої інстанції про звільнення ув'язненого з-під варти. Суд першої інстанції зобов'язаний перевірити виконання ухвали про звільнення ув'язненого з-під варти.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що касаційне провадження є важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства. Воно допомагає попередити набрання законної сили неправосудними вироками, ухвалами і постановами, швидко виправити допущені судом першої інстанції помилки і тим самим забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також сприяє поліпшенню якості роботи нижчестоящих судів та формуванню судової практики відповідно до вимог матеріального і процесуального закону.

Література

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.
3. Закон України “Про адвокатуру” від 19 грудня 1992 р.
4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року №9.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами України кримінальних справ у касаційному порядку” від 12 жовтня 1989р. №8. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних і цивільних справах (1963–1993рр.). – Сімферополь: Таврія, 1998.
6. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973–1998).
7. *Богословская Л.А., Хотенец В.М.* Законность и обоснованность кассационного определения. – Харьков, 1977.
8. *Маляренко В. Т.* Про окремі питання касаційного перегляду кримінальних справ за новими правилами// Вісник Верховного Суду України. – 2001. – №4(26). – С. 40–49.
9. *Омельяненко Г.М.* Концептуальні питання касаційного провадження у кримінальних справах// Вісник Верховного Суду України. – 1998. – №2(8). – С. 19–21.
10. *Ворожцов С.* Форма и содержание кассационного определения// Российская юстиция. – 2003. – №3.

Контрольні запитання

1. Які судові рішення можуть бути перевірені в касаційному порядку?
2. Які особи мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання?

3. Які суди розглядають справи в касаційному порядку?
4. Які строки касаційного оскарження?
5. Який порядок розгляду справи касаційним судом?
6. Які підстави для скасування або зміни вироку, ухвали чи постанови?

ТІМА № 11

Виконання вироку, постанови та ухвали суду

- 1. Суть, значення та завдання стадії виконання вироку, ухвали і постанови.*
- 2. Набрання вироком, постановою та ухвалою суду законної сили і порядок звернення їх до виконання.*
- 3. Питання, які вирішуються судом у стадії виконання вироку.*

1. Суть, значення та завдання стадії виконання вироку, ухвали і постанови

Виконання вироку, ухвали і постанови, які набрали законної сили, є завершальною стадією кримінального процесу. Адже судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для виконання на всій території України. В них реалізуються рішення суду про винність чи невинність підсудного, про обрання винному покарання, про відшкодування завданої злочином шкоди та інші рішення, сформульовані у резолютивній частині вироку (в подальшому викладі, якщо не буде застережено інше, під виконанням вироку суду слід розуміти і виконання інших підсумкових рішень, які виносить суд, — ухвали і постанови).

Основний зміст стадії виконання вироку визначають питання, пов'язані з процесуальною діяльністю суду, який звертає вирок до виконання; безпосередньо виконує деякі свої рішення, зокрема, виправдувальний вирок; вирішує процесуальні питання, пов'язані з виконанням вироку (умовно-достроковим звільненням від відбування покарання, звільненням від покарання через хворобу та ін.); забезпечує контроль за зверненням вироку до виконання.

Стадія виконання вироку, будучи заключною стадією кримінального судочинства з різноманітними за характером правовідносинами, має тісний зв'язок із фактичною діяльністю з реалізації покарань. Ця та інші особливості стадії виконання вироку породжують ряд складних та дискусійних проблем, що стосуються призначення і сутності стадії виконання вироку; об'єктів і суб'єктів стадії; характеру питань, що відносяться до компетенції суду при виконанні вироку; взаємозв'язку кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права тощо.

Іншими словами, **суть і завдання виконання вироку** як стадії кримінального процесу полягає, як правило, не у фактичному виконанні рішень суду, які сформульовані в резолютивній частині вироку, зокрема: реалізації основних і додаткових мір покарання, стягненні завданні злочином збитків, судових витрат тощо. Безпосереднє виконання вироку здійснюється в основному виконавчою владою в особі або спеціально створених для цієї мети органів (виконання покарань, виконавчої служби тощо), або міліцією, адміністрацією підприємств, установ і організацій, і регулюється нормами кримінального, кримінально-виконавчого, цивільного процесуального, адміністративного та інших галузей права.

Завданням цієї стадії кримінального процесу є організація процесуальної діяльності, спрямованої на:

1) звернення вироку до виконання;

2) забезпечення у встановлених законом випадках повної або часткової безпосередньої реалізації вироку (наприклад, випадки негайного звільнення виправданого з-під варти — ст. 342 КПК; обрання чи зміна раніше обраного підсудному запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, якщо цей захід не був застосований до нього раніше — ст. 343 КПК тощо);

3) вирішення встановлених законом питань, які виникають у ході фактичного виконання вироку;

4) здійснення контролю за виконанням вироку.

З вищевикладеного можна виділити такі **особливості** цієї стадії:

— це частина кримінально-процесуальної діяльності, сюди не входить фактична діяльність із реалізації покарання;

— на відміну від інших, ця стадія не носить безперервного характеру, що розвивається, — вона може завершитись, а потім знову виникнути при необхідності вирішення того чи іншого питання;

— в ній має місце особливе коло суб'єктів — суд, прокурор, засуджений, його захисник, цивільний позивач та відповідач, представник органу, що відає виконанням покарання, а також спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх при виконкомі місцевої ради депутатів та ін.;

— особливий предмет стадії — її діяльність спрямована на звер-

нення до виконання винесених вироків та на вирішення питань, що виникають у ході фактичної реалізації покарання.

Але, звичайно, **наведена характеристика стадії виконання вироку має недоліки** – вона не містить усіх ознак, здатних повно виразити природу, сутність цієї стадії, її самостійне місце як у системі кримінального процесу, так і у сфері фактичної діяльності з реалізації покарань. Розробка ж таких ознак необхідна не лише для теорії, але й для вирішення практичних завдань, зокрема, для чіткого визначення предмета виконання вироку, що досі ще не досягнуте.

Також слід зазначити, що **в стадії виконання вироку знайшли своє відображення конституційні принципи правосуддя**, а саме:

- 1) принципи правосуддя, які відображають у стадії виконання вироку організацію діяльності суду:
 - здійснення правосуддя виключно судом;
 - публічність правосуддя;
 - національна мова судочинства.
- 2) принципи правосуддя, пов'язані в стадії виконання вироку із здійсненням прав та законних інтересів особи:
 - рівність громадян перед законом і судом;
 - змагальність судочинства;
 - забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист.
- 3) принципи правосуддя, що відносяться в стадії виконання вироку до дослідження обставин справи:
 - колегіальність розгляду справи;
 - незалежність суддів та підкорення їх лише закону;
 - всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи.
- 4) принципи правосуддя, що стосуються в стадії виконання вироку виховно-попереджувальної ролі судового процесу:
 - гласність судового розгляду;
 - участь громадськості.

Таким чином, **виконання вироку** – це стадія кримінального процесу, в якій суд звертає вирок до виконання, здійснює контроль за приведенням його відповідними органами до реального

виконання та вирішує у встановленому законом судовому порядку за поданням уповноважених законом посадових осіб і органів, клопотанням громадських організацій і громадян та за власною ініціативою передбачені кримінально-процесуальним законом важливі правові питання, які виникають у зв'язку з виконанням вироків.

Дана стадія кримінального процесу характеризується рядом важливих положень, до яких належать:

- обов'язковість виконання вироків для всіх державних і громадських структур, посадових осіб і громадян (ст. 403 КПК);
- оперативність звернення і приведення вироку до виконання;
- можливість зміни рішень суду щодо покарання в ході виконання вироку при наявності встановлених законом для цього підстав;
- участь громадськості у вирішенні судом питань, пов'язаних з виконанням вироку.

Необхідно також звернути увагу на **співвідношення призначення судового розгляду та перевірочних проваджень** (апеляційне, касаційне, виключне провадження) з **призначенням стадії виконання вироку**. Судовий розгляд та перевірочні стадії мають забезпечити прийняття правильних рішень з усіх питань кримінальної справи, стадія ж виконання вироку, отримавши такі рішення, повинна забезпечити умови для їх успішної реалізації. Виконання вироку не може функціонувати, не отримавши базу, якою є прийняті раніше судові рішення. Причому базу повинні складати рішення, що мають якість виконуваності, — бути спроможними до реалізації, тобто бути законними та обґрунтованими, вступити в законну силу. Забезпечити реалізацію вирішених чи виправлених у попередніх стадіях питань — така спрямованість стадії виконання вироку, її призначення.

Перш за все, вирок виноситься для того, щоб наявні в ньому рішення були реалізовані. Реалізують вироки, як уже зазначалося, в основному, не суди. Однак деякі вироки може реалізувати і суд, не перетворюючись при цьому в адміністративний орган, не втрачаючи ознак органу правосуддя. До таких вироків відносяться: виправдовувальні, обвинувальні без призначення покарання чи із

звільненням від відбування покарання, щодо умовного звільнення тощо.

Призначення виконання вироку складає уточнення, зміна раніше прийнятого рішення про покарання, але лише на основі обставин, що виникли після винесення вироку, в ході його фактичної реалізації. Тобто, зміна рішення про покарання на основі обставин, що мали місце в момент постановлення вироку, не повинна бути змістом виконання вироку, ці питання мають складати предмет перевірочних стадій. З іншого боку, перевірочна інстанція не повинна займатися вирішенням питань щодо зміни покарання на основі обставин, що виникли уже після винесення вироку (поведінка засудженого під час відбування покарання, його захворювання тощо). Поява таких обставин не свідчить про незаконність вироку, і корекція останнього вимагається не у зв'язку з помилковістю його рішення щодо покарання, а внаслідок особливого – прогностичного – характеру рішення.

Слід також зауважити, що **не можуть входити в предмет стадії виконання вироку** питання щодо наявності злочину, винності та покарання, законності та обґрунтованості вироку.

На завершення цього питання зазначимо, що значення стадії виконання вироку визначається важливістю тих завдань, які в ній вирішуються. Вона створює необхідні передумови для безпосередньої реалізації прийнятих у вироку рішень, сприяє формуванню у громадян переконання щодо неминучості понесення покарання за вчинення злочинного діяння та недопущення покарання невинних, забезпечує охорону прав і законних інтересів потерпілого, засудженого, інших учасників процесу. Своєчасне і точне виконання вироку ефективно сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, зміцненню законності і правопорядку.

2. Набрання вироком, ухвалою та постановою законної сили і порядок звернення їх до виконання

Як уже зазначалося, однією з необхідних умов виконання вироку є набрання ним законної сили. Це означає, що вирок у відповідності із законом є обов'язковим для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягає виконанню на всій території України (ст. 403 КПК).

Законна сила вироку сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню авторитету суду та рішень, що ним виносяться, посиленню боротьби зі злочинністю. Завдяки законній силі вироку досягається стабільність вироків, створюється атмосфера визначеності та послідовності при здійсненні правосуддя. Саме в законній силі вироку реалізується воля законодавця стосовно примусу щодо певної поведінки конкретних осіб.

Вирок місцевого суду набирає законної сили після закінчення строку на подання апеляцій, а **вирок апеляційного суду** — після закінчення строку на подання касаційної скарги, внесення касаційного подання, якщо його не було оскаржено чи на нього не було внесено подання. В разі подачі апеляцій, касаційної скарги чи внесення касаційного подання вирок, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи відповідно апеляційною чи касаційною інстанцією, якщо інше не передбачено КПК.

У тих випадках, коли оскаржено або внесено подання тільки на частину вироку або коли засуджено декількох підсудних, а вирок оскаржено чи внесено подання щодо одного з них, вирок в інших частинах або щодо інших засуджених осіб законної сили не набирає до моменту винесення апеляційною чи касаційною інстанцією ухвали.

Обвинувальний вирок виконується після набрання ним законної сили. До набрання вироком законної сили засуджений, який перебуває під вартою, не може бути переведений в місця позбавлення волі, що знаходяться в іншій місцевості.

Виправдувальний вирок і вирок, що звільняє підсудного від покарання, виконуються негайно після проголошення вироку. Якщо підсудний перебуває під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання (ст. 401 КПК).

Тобто набрання вироком законної сили є обов'язковою умовою його виконання, тому що тільки вирок, який набрав законної сили, є підставою для відбування кримінального покарання і виконання всіх інших рішень суду, сформульованих у вироку.

До набуття законної сили вирок виконується в частині запобіжного заходу і негайного звільнення підсудного з-під варти тільки у випадках винесення: виправдувального вироку; обвинувального вироку, який звільняє засудженого від покарання; засудженні до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; призначенні покарання, що відповідає часу перебування підсудного під вартою як запобіжного заходу (ст. 342 КПК).

Юридичне значення вироку, що вступив у законну силу, полягає в його винятковості, обов'язковості, незмінності та преюдиційності. **Винятковість вироку** полягає в неможливості повторного розгляду тієї самої справи й щодо тієї самої особи і за тим самим обвинуваченням, за яким особа вже була засуджена або виправдана, якщо вирок набрав законної сили (п. 9 ч. 1 ст. 6 КПК). Про **обов'язковість вироку** зазначалося на початку питання (ст. 403 КПК). **Незмінність вироку,** що вступив у законну силу, означає недопустимість його відміни судом першої інстанції, а також обмеження тих умов, при яких кримінальна справа може бути переглянута вищестоящим судом. Незмінність вироку є виразом стабільності та переслідує мету забезпечити стійкість прийнятого судом рішення, без наявності якої ефективність вироку, його виховний і попереджувальний вплив були б значно підірвані. **Преюдиційність вироку** – один із специфічних наслідків вступу вироку в законну силу. Вона полягає у наданні обов'язкового значення висновкам суду в даній справі для наступних справ

(кримінальних і цивільних) в межах, встановлених вироком обставин. Це означає, що висновки суду про наявність чи відсутність юридично значимих фактів, зафіксованих у вироку, що вступив в законну силу, стають обов'язковими для всіх інших судів, якщо вони стосуються тих самих фактів при розгляді інших судових справ. Преюдиційність вироку має своєю правовою основою презумпцію істинності вироку, що вступив в законну силу, сутність якої полягає в тому, що факти, встановлені таким вироком, визнаються істинними до тих пір, доки інше не буде доведено у встановленому законом порядку.

Як уже вказувалося, момент набрання вироком законної сили залежить від реалізації учасниками процесу права на подання апеляції, касаційної скарги або внесення касаційного подання. Вирок набирає законної сили повністю, а не частинами.

У випадку скасування судом апеляційної або касаційної інстанції вироку в якій-небудь частині і направлення справи в цій частині на додаткове розслідування або на новий судовий або апеляційний розгляд вирок набирає законної сили у частині, що залишилася.

Якщо особа, яка подала апеляцію або надіслала касаційну скаргу (подання), відкликає апеляцію (скаргу, подання), вирок набирає законної сили з моменту прийняття судом рішення (ч. 4 ст. 359 КПК).

Вирок, що вступив у законну силу, набуває ряд нових важливих якостей. Лише такий вирок, звернений до виконання, породжує права адміністративних органів на застосування кримінального покарання до даної конкретної особи. Він визначає, який адміністративний орган і які права набуває, на який термін. Вступ вироку в законну силу охороняє засудженого чи виправданого від повторного притягнення до кримінальної відповідальності за ті самі діяння (діяння, що слугували підставою для винесення даного вироку).

Ухвала і постанова суду першої інстанції, якщо інше не передбачено КПК, набирають законної сили і виконуються після закінчення строку на подачу апеляцій, а ухвала і постанова апеляційного суду — після закінчення строку на подання касаційної скарги,

внесення касаційного подання. Якщо на ці рішення були подані апеляції, касаційні скарги чи внесено касаційне подання і якщо їх не було скасовано, то вони набирають законної сили і виконуються після розгляду їх апеляційним чи касаційним судом, за винятками, встановленими КПК.

Ухвали і постанови апеляційної і касаційної інстанцій набирають законної сили негайно після їх оголошення, крім випадків, передбачених КПК.

Ухвала і постанова суду, які не підлягають оскарженню, набирають сили і виконуються негайно після їх винесення (ст. 402 КПК).

Не підлягають оскарженню постанови судді: про усунення захисника від участі в справі (ст. 61¹ КПК); про проведення обшуку (ст. 177 КПК); про накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК); про огляд житла або іншого володіння особи (ст. 190 КПК); про призначення справи до судового розгляду (ст. 245 КПК); про зупинення справи або направлення її за підсудністю (ст. 249 КПК); про повернення справи прокурору (ст. 249¹ КПК); про залишення апеляції без руху (ст. 352 КПК). У той же час законом передбачено, що **на деякі з цих постанов прокурор має право внести подання:** про накладення арешту на кореспонденцію чи про зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому (ст. 187 КПК); про призначення справи до судового розгляду (ст. 245 КПК); про зупинення справи або направлення її за підсудністю (ст. 249 КПК); про повернення справи прокурору (ст. 249¹ КПК).

Не підлягають окремому оскарженню ухвали і постанови суду першої інстанції, винесені під час розгляду справи, що закінчується постановленням вироку, закриттям справи або направленням її на додаткове розслідування, постановою про застосування або не застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Заперечення проти них можуть бути включені в апеляцію, касаційну скаргу (подання) у даній справі.

Ухвала (постанова) суду першої інстанції про закриття кримінальної справи виконується негайно після її винесення в частині рішення про скасування запобіжного заходу у вигляді утримання

під вартою. Особа, стосовно якої закрита справа, звільняється з-під варту у залі судового засідання. В іншій частині ухвала (постанова) виконується після вступу її в законну силу.

Подання касаційних скарг або внесення касаційного подання на постанови місцевих судів, військових судів гарнізонів, а також на ухвали апеляційного суду, ухвалені відносно вироків і постанов зазначених судів (ч. 2 ст. 383 КПК), не припиняє вступу їх у законну силу (ч. 2 ст. 389 КПК).

Порядок звернення вироку до виконання врегульовано ст. 404 КПК. **Звернення вироку до виконання** — це діяльність суду (судді, що головує в судовому засіданні, або голови суду) із видачі розпорядження про виконання вироку, що вступив у законну силу. **Мета** його полягає в тому, щоб довести до відома органів, уповноважених за законом виконувати вирок, який саме вирок і які конкретно його рішення підлягають виконанню.

Примусове виконання судових рішень, перелік яких встановлений законом, покладене на районні, міські (міста обласного значення), районні в містах відділи державної виконавчої служби, що входять у систему органів Міністерства юстиції України.

Звернення вироку до виконання полягає в **направленні судом**, що постановив вирок, протягом трьох діб з дня набрання вироком законної сили або з дня повернення справи з апеляційної або касаційної інстанції органу, що здійснює контроль за відбуванням покарання, **розпорядження про виконання вироку, копії вироку і копії ухвали апеляційної або касаційної інстанції, якщо вирок був змінений.**

У справах про злочини, вчинені групою осіб, кількість копій вироків, а при необхідності і ухвал суду апеляційної або касаційної інстанцій, повинна дорівнювати кількості засуджених осіб.

Кримінально-процесуальний закон не встановлює обов'язкової форми та не регламентує змісту **розпорядження** суду про приведення вироку до виконання. Проте судова практика виробила і дотримується такого **змісту**:

- найменування органу, якому адресується розпорядження;
- найменування суду, який постановив вирок;
- час і місце постановлення вироку;

- дата набрання вироком законної сили;
- основні відомості про засудженого;
- яким вироком і до якої міри покарання засуджений.

Якщо справа розглядалася касаційною інстанцією, то в розпорядженні зазначаються результати цього розгляду стосовно міри покарання. Завершується розпорядження пропозицією привести вирок до виконання та негайно повідомити про це суд, що зобов'язані вчинити органи, які виконують вирок або ухвалу (ч. 8 ст. 404 КПК). У випадку, коли засуджений позбавляється волі, в розпорядженні міститься також пропозиція повідомити сім'ю засудженого, в яке місце він направляється для відбування покарання.

Розпорядження про виконання вироку підписує суддя (голова суду чи його заступник), воно скріплюється гербовою печаткою суду і надсилається разом з копіями необхідних судових документів до відповідного органу.

Розпорядження про виконання вироку разом з іншими документами надсилається:

- при засудженні до позбавлення волі, якщо засуджений утримується під вартою, – адміністрації місця попереднього ув'язнення, а якщо він знаходиться на волі – Державному департаменту України з питань виконання покарань;
- у випадку звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 і 104 КК) – кримінально-виконавчій інспекції за місцем проживання засудженого, а стосовно неповнолітнього – і службі у справах неповнолітніх, стосовно військовослужбовців – командирам військових частин, що здійснюють контроль за поведінням таких засуджених;
- при засудженні до утримання в дисциплінарному батальйоні – військовому командуванню;
- при засудженні до виправних або громадських робіт – органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого і кримінально-виконавчій інспекції;
- при засудженні до покарання у вигляді обмеження волі – адміністрації виправного центру;

- при засудженні до арешту — адміністрації арештного будинку;
- у випадку позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю — адміністрації підприємства, установи, організації за місцем роботи засудженого для виконання, а також органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого для здійснення контролю за виконанням;
- у разі потреби стягнення штрафу, конфіскації майна, стягнення заподіяного збитку й інших майнових стягнень — суд виписує виконавчі листи і передає їх державному виконавцеві за місцем проживання, роботи боржника або за місцем перебування його майна разом з копією вироку і копією опису майна.

З метою забезпечення виховного впливу вироку суд надсилає його копію в необхідних випадках підприємству, установі, організації за місцем роботи засудженого.

Якщо у виправданого або у особи, щодо якої справа закрита, були вилучені документи, цінності та інші предмети чи був накладений арешт на майно, копія вироку, що набрав законної сили, або ухвала апеляційної чи касаційної інстанції направляються відповідним органам для повернення вилучених документів, цінностей та інших предметів, а також для зняття арешту з майна.

Вирок не може бути звернений до виконання або виконуватися в частині засудження за діяння, караність якого була усунена нововиданим кримінальним законом.

Своєчасне звернення до виконання вироку, який набрав законної сили, покладається на суддю або голову відповідного суду, який постановив вирок.

Органи, що виконують вирок, постанову або ухвалу, повідомляють суд, який їх постановив, про їх виконання.

Копія виправдувального вироку після вступу його в законну силу на прохання виправданого може бути направлена за місцем його роботи, навчання або проживання.

Статті 381 та 400³ КПК регулюють **звернення до виконання ух-**

вали, вироку, постанови апеляційного суду та ухвали касаційного суду.

Так, для виконання ухвали апеляційного суду справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше трьох діб після її розгляду чи після складання і оголошення повного тексту ухвали (у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 379 КПК). Для виконання вироку чи постанови апеляційного суду, якщо вони не були оскаржені до суду касаційної інстанції, справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше трьох діб після набрання вироком, постановою законної сили.

Для виконання ухвали касаційного суду справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше п'яти діб після розгляду чи після складання і оголошення мотивованої ухвали (у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 379 КПК).

В обох випадках, якщо на підставі прийнятого судом рішення засуджений підлягає звільненню з-під варти, суд звільняє його в залі судового засідання. У випадку прийняття такого рішення за відсутності засудженого копія рішення надсилається протягом доби адміністрації місця попереднього ув'язнення для виконання. Адміністрація протягом доби з дня одержання копії рішення зобов'язана повідомити суд першої інстанції про звільнення ув'язненого з-під варти, який в свою чергу зобов'язаний перевірити це.

Зауважимо, що своєчасність виконання вироку залежить не лише від швидкості направлення судом відповідних виконавчих документів, але й від того, як швидко приписи цих документів будуть виконані органами та посадовими особами, що покликані приводити вирок до виконання.

3. Питання, які вирішуються судом у стадії виконання вироку

Перш ніж розглянути порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку, зупинимося на характеристичі цих самих питань. Тобто в стадії виконання вироку виникає ряд процесуальних питань, які вимагають судового вирішення. Їх умовно можна поділити на групи:

1. Питання, які виникають у процесі звернення вироку до виконання.

У процесі звернення вироку до виконання судом вирішується питання **про неприведення до виконання вироку повністю або в частині засудження за діяння, караність якого на момент звернення до виконання була усунена нововиданим кримінальним законом** (ч. 6 ст. 404, ст. 405¹ КПК).

Так, відповідно до ст. 74 КК особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунута, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону.

Приведення вироку стосовно особи, що відбуває покарання, у відповідність з новим законом, який звільняє від покарання або пом'якшує покарання, вирішується судом (суддею) за місцем відбування покарання.

Своє рішення суд зобов'язаний ґрунтувати тільки на обставинах, встановлених судом при постановленні вироку, і на їх юридичній оцінці, даній цим судом.

Законними приводами для прийняття такого рішення є заява засудженого або подання прокурора чи органу, що відає виконанням покарання.

Рішення суду про виконання закону, що звільняє від покарання, повинне бути **своєчасним**. Незаконне продовження виконання призначеного покарання у випадках, коли кримінальний закон, що усуває караність діяння, набув законної сили, зобов'язує суд вжити необхідних заходів до відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного виконання покарання (ст. 53¹ КПК).

2. Питання, які вирішуються судом у процесі фактичного (реального) виконання вироку:

а) про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.ст. 81, 82 КК, ст. 407 КПК).

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням відповідно до ст. 81, 82 КК застосовуються суддею районного (міського) суду за місцем відбуття покарання засудженим за спільним поданням органу, що відає відбуванням покарання, і спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням щодо осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, застосовуються суддею військового суду гарнізону за місцезнаходженням засудженого за поданням командування дисциплінарного батальйону.

Зазначені подання розглядаються судом в десятиденний строк із моменту надходження їх до суду без витребування судової справи з участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання, і, як правило, засудженого.

При розгляді судом спільного подання органу, що відає відбуванням покарання, і спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх суд повідомляє їх про час і місце розгляду цього подання.

Якщо суд відмовить в умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування покарання або заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, розгляд повторного подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення

постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених — не раніше, як через шість місяців.

На постанову суду з питань, визначених у цій статті, протягом семи діб з дня її оголошення прокурор, засуджений мають право подати апеляції до апеляційного суду. У разі подання прокурором апеляції виконання зазначеної постанови зупиняється.

Вирішуючи питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання суд повинен перевірити: чи відбув засуджений певну, установлену законом, частину покарання; чи довів засуджений своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. При заміні невідбутої частини покарання більш м'яким суд перевіряє: чи став засуджений на шлях виправлення; чи відбув він установлену законом частину покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 81 КК умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може застосовуватися до осіб, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт, обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також до військовослужбовців, засуджених до службових обмежень або утримання в дисциплінарному батальйоні.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання особи, що вчинила злочин до досягнення повноліття, застосовується тільки при відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі (ч. 1 ст. 107 КК). Від інших видів покарань (як основних, так і додаткових) такі особи звільненню не підлягають.

При умовно-достроковому звільненні від основного покарання засуджених (крім осіб, що вчинили злочин до досягнення повноліття), до яких було застосоване додаткове покарання, суд має право звільнити їх повністю або частково і від додаткового покарання. Додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково, є позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

Суд не має права відмовити в умовно-достроковому звільненні засудженого з таких мотивів, як м'якість призначеного судом покарання, короткостроковість перебування засудженого в кримінально-виконавчій установі, або з інших не передбачених законом підстав.

Невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким покаранням тільки щодо особи, яка відбуває покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк.

Невідбуту частину покарання суд може замінити будь-яким більш м'яким видом покарання відповідно до видів покарання, зазначених у ст. 51, 52 КК. До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

При заміні невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання суд може звільнити засудженого і від додаткового покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю;

б) про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК, ст. 407¹ КПК).

Відповідно до ст. 83 КК суд може звільнити від відбування покарання жінок, засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання.

Жінка може бути звільнена від відбування покарання в межах строку, на який відповідно до закону вона може бути звільнена від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

Не підлягають звільненню від відбування покарання вагітні жінки та жінки, що мають дітей у віці до трьох років, та були засуджені до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі й особливо тяжкі злочини.

Законним приводом до розгляду такої справи є спільне подання органу, що відає відбуванням покарання, і спостережної комісії. Справу розглядає суд за місцем відбування покарання засуджених;

в) про звільнення засудженого від відбування покарання через хворобу (ст. 84 КК, ст. 408 КПК).

У відповідності до ст. 84 КК від покарання звільняються:

- особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;
- особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання;

— військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я.

Ст. 408 КПК може бути застосована тільки у випадку, якщо засуджений занедужав психічним або іншим захворюванням під час відбування покарання, що повинно бути встановлено висновком лікарської комісії.

Подання про звільнення від покарання через хворобу вносить начальник установи, де засуджений відбуває покарання. Одночасно з поданням у суд направляються висновок лікарської комісії й особиста справа засудженого.

Питання про звільнення засудженого від відбування покарання в зв'язку з хворобою вирішується суддею районного (міського) суду за місцем відбування покарання незалежно від того, яким судом було винесено вирок (ч. 4 ст. 409 КПК).

При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого й інші обставини, що мають істотне значення для вирішення питання про звільнення засудженого від покарання через хворобу.

Якщо в суду виникли сумніви в правильності висновку лікарської комісії, він має право призначити судово-медичну або судово-психіатричну експертизу.

Якщо суддя, що приймає рішення про звільнення засудженого від подальшого відбування покарання в зв'язку з хронічною психічною хворобою, дійде висновку про необхідність застосування до нього примусових заходів медичного характеру, він має право відповідно до ст.ст. 92-95 КК застосувати їх.

Якщо психічною або іншою тяжкою хворобою занедужала особа, засуджена до виправних робіт або штрафу, вона підлягає звільненню від подальшого відбування покарання у будь-якому разі.

На постанову судді може бути подана апеляція в апеляційний суд прокурором і засудженим, його захисником або законним представником;

г) про звільнення від покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку (ст. 78 КК, ст. 408¹ КПК)

Відповідно до ч. 1 ст. 78 КК після закінчення іспитового строку засуджений, який виконував покладені на нього обов'язки і не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання. Справу про звільнення від покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку розглядає суддя районного (міського) суду за місцем проживання засудженого. Законним приводом до розгляду такої справи є: заява засудженого; подання прокурора; подання органу, що відає відбуванням покарання;

г) про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 78, 104 КК, ст. 408² КПК)

Підставою для скасування звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням є невиконання ним покладених на нього обов'язків; систематичне вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання засудженого стати на шлях виправлення (ч. 2 ст. 78 КК). У зазначених випадках суд направляє засудженого для відбування покарання, призначеного вироком суду.

Законним приводом для розгляду такої справи і скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням є подання органу, що відає виконанням покарання, а щодо неповнолітнього – спільне подання органу, що відає відбуванням покарання, і служби у справах неповнолітніх.

Рішення про скасування звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням приймається суддею районного (міського) суду за місцем проживання засудженого.

У судовому засіданні при розгляді питання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням беруть участь представники органів, які відають відбуванням покарання, за місцем проживання засуджених, та на які покладений контроль за поведінкою таких засуджених. У розгляді цих питань щодо засуджених військовослужбовців участь беруть командири військових частин.

Суддя зобов'язаний з'ясувати, чи мав засуджений реальні можливості виконати покладені на нього обов'язки, у чому полягали правопорушення, чи відбувалися вони систематично, які стяг-

нення були накладені на засудженого, чи можна розглядати викладені в поданні факти як свідчення небажання засудженого стати на шлях виправлення.

Прокурор або засуджений мають право подати на постанову судді про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням або про відмову в цьому апеляцію в апеляційний суд;

д) про скасування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК, ст. 408³ КПК)

Питання про скасування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, що мають дітей у віці до трьох років, розглядається суддею районного (міського) суду за місцем проживання засудженої.

Після досягнення дитиною трирічного віку або у випадку її смерті суд залежно від поведінки засудженої може: звільнити її від покарання; замінити покарання більш м'яким; направити засуджену для відбування покарання, призначеного вироком (ч. 4 ст. 83 КК).

Суд має право направити засуджену, яка була звільнена від відбування покарання, для подальшого відбування призначеного вироком покарання, якщо засуджена:

- відмовляється від дитини;
- передала її в дитячий будинок;
- зникла з місця проживання;
- ухиляється від виховання дитини, догляду за нею;
- систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення (ч. 5 ст. 83 КК).

Законним приводом до розгляду питання про скасування звільнення від відбування покарання є подання органу кримінально-виконавчої системи за місцем проживання засудженої, що здійснює контроль за її поведінкою у період її звільнення від відбування покарання. До подання повинні бути додані матеріали, які підтверджують факти, що викладені в поданні і підлягають перевірці в судовому засіданні.

Зазначені справи розглядаються за участю прокурора, представника органу, що подав подання, і, як правило, самої засудженої.

У разі незгоди з постановою судді прокурор, засуджена вправі подати апеляцію в апеляційний суд;

е) про заміну штрафу покаранням у вигляді громадських робіт, виправних робіт штрафом, обмеження чи позбавлення волі службовим обмеженням, позбавлення волі триманням у дисциплінарному батальйоні (ст.ст. 53, 57, 58, 62 КК, ст. 410 КПК).

У випадку неможливості сплати штрафу, призначеного у виді як основного, так і додаткового покарання, суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у вигляді громадських робіт (ч. 4 ст. 53 КК).

Особам, які засуджені до виправних робіт, але стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом (ч. 3 ст. 57 КК).

Військовослужбовцю, засудженому до покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі, суд, враховуючи обставини справи й особу засудженого, може обмеження волі або позбавлення волі на строк не більше двох років замінити службовим обмеженням на той самий строк (ч. 1 ст. 58 КК).

Покарання у вигляді позбавлення волі строком не більше двох років, призначене військовослужбовцю строкової служби, суд, враховуючи обставини справи й особу засудженого, може замінити триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк (ч. 1 ст. 62 КК).

Зазначені питання вирішуються суддею районного (міського) суду за місцем виконання вироку. Законним приводом до розгляду такої справи є подання органу, що відає відбуванням покарань, або клопотання колективу, а щодо неповнолітніх – подання виправно-трудової установи, погоджене зі спостережною комісією або службою у справах неповнолітніх, які суд повинен сповістити про місце і час розгляду подання.

Справа розглядається за участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання, і, як правило, засудженого.

У випадку незгоди з винесеною постановою прокурор та засуджений можуть подати на неї апеляцію в апеляційний суд;

є) про тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі чи в тюрмі і переведення з виправно-трудової установи в слідчий

ізолятор, на гауптвахту військової служби правопорядку в Збройних Силах України чи в тюрму (ст. 410¹ КПК).

Питання про тимчасове залишення в слідчому ізоляторі чи в тюрмі засудженого до позбавлення волі з відбуванням покарання у виправно-трудовій або виховно-трудовій колонії, дисциплінарному батальйоні, а також про тимчасове переведення засудженого з виправно-трудової установи в слідчий ізолятор, на гауптвахту військової служби правопорядку в ЗСУ чи в тюрму при необхідності провадження слідчих дій у справі про злочин, вчинений іншою особою, вирішуються слідчим або органом дізнання з санкції прокурора Автономної Республіки Крим, області, прокурора міста Києва, а також прирівняних до них прокурорів у випадках залишення або переведення засудженого на строк до двох місяців, з санкції заступника Генерального прокурора України — до чотирьох місяців, а з санкції Генерального прокурора України — до шести місяців.

Якщо тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі чи в тюрмі або переведення його з виправно-трудової установи в слідчий ізолятор чи в тюрму необхідне в зв'язку з розглядом справи в суді, ці питання вирішуються судом, в провадженні якого знаходиться справа;

ж) про застосування примусового лікування до засуджених, які є алкоголіками чи наркоманами, і його припинення (ст. 96 КК, ст. 411¹ КПК).

Статті 324, 335 КПК передбачають, що суд повинен при постановленні вироку вирішити питання, чи необхідно у випадках, зазначених у ст. 96 КК, застосувати до підсудного примусове лікування, і про застосування такого лікування вказати в резолютивній частині вироку. Відповідно до ст. 96 КК примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини і мають захворювання, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. Незалежно від виду покарання примусове лікування проводиться за місцем відбування покарання або в спеціальних лікувальних установах. Якщо примусове лікування щодо засуджених, які є

алкоголіками або наркоманами, не було призначене при постановленні вироку, це питання підлягає вирішенню в стадії виконання вироку.

Питання про застосування примусового лікування до засуджених, які є алкоголіками або наркоманами і відбувають покарання у виправно-трудовій установі, вирішуються суддею районного (міського) суду за місцем відбування ними покарання.

Законним приводом до розгляду питання про застосування примусового лікування від алкоголізму або наркоманії є подання адміністрації виправно-трудової установи. До подання приєднується мотивований висновок лікарської комісії, у якому повинно бути зазначено про наявність у засудженого захворювання, чи становить воно небезпеку для здоров'я інших осіб, чи необхідне застосування примусового лікування і чи відсутні протипоказання проти такого лікування.

Питання про припинення примусового лікування від алкоголізму або наркоманії, незалежно від того, коли воно було застосоване – при постановленні вироку чи під час його виконання, вирішується суддею районного (міського) суду за місцем перебування виправно-трудової установи (якщо засуджений відбуває покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі) або медичної установи, де засуджений знаходиться на лікуванні.

Питання про припинення примусового лікування розглядається тільки за наявності подання адміністрації виправно-трудової або медичної установи, де знаходиться засуджений, і відповідного висновку лікарської комісії.

Суддя розглядає питання про застосування або про припинення примусового лікування в судовому засіданні за участю прокурора, представника адміністрації виправно-трудової або медичної установи (залежно від того, адміністрацією якої установи внесене подання), представника лікарської комісії, що дала висновок, і, як правило, засудженого. Однак неявка в судові засідання прокурора не є перешкодою для розгляду зазначених питань.

На постанову може бути подана апеляція прокурором та засудженим;

з) про застосування покарання при наявності декількох вироків (ст. 71 КК, 413 КПК).

Питання визначення порядку застосування покарання за наявності декількох вироків можуть вирішуватися в стадії виконання вироку в таких випадках:

- якщо стосовно засудженого є не приведений до виконання вирок, про який не було відомо суду, що ухвалив останній за часом вирок, і тому суд не призначив покарання за сукупністю вироків;
- якщо під час виконання покарання, призначеного за сукупністю вироків, перший з них скасований у порядку виключного провадження або в касаційному порядку (у справах, зазначених у ч. 2 ст. 383 КПК), внаслідок чого необхідно виключити із сукупності міру покарання, призначену судом за скасованим вироком.

Зазначені питання вирішуються судом за місцем виконання вироку в порядку, передбаченому ст. 411 КПК.

Питання про визначення порядку застосування покарання за наявності декількох вироків вирішується суддею одноособово або судом у колегіальному складі залежно від того, яким судом постановлені вирoki:

- постановою судді районного (міського) суду, якщо всі вирoki ухвалені судьями одноособово;
- ухвалою районного (міського), міжрайонного (окружного) суду, якщо хоча б один з вироків ухвалений районним (міським), міжрайонним (окружним) або військовим судом гарнізону в колегіальному складі;
- ухвалою апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційних судів областей, міст Києва і Севастополя, якщо хоча б один з вироків ухвалений апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними судами областей, міст Києва і Севастополя, військовими апеляційними судами регіонів, Військово-Морських Сил.

Визначаючи порядок застосування покарання засудженому, стосовно якого є не приведений до виконання вирок, про який не було відомо суду, що ухвалив останній вирок, суд зобов'язав-

ний керуватися ст. 71 КК, яка передбачає призначення покарання за сукупністю вироків;

и) питання про всілякі сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку (ст. 409 КПК).

Питання про всілякі сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку, включаючи застосування кримінального закону, що має зворотну силу, відповідно до частин другої і третьої ст. 5 КК, вирішуються судом, який постановив вирок.

Коли вирок виконується за межами району суду, який постановив вирок, ці питання розв'язує суддя районного (міського) суду, а щодо осіб, засуджених військовими судами, — суддя військового суду гарнізону за місцем виконання вироку.

Приведення у відповідність з новим законом, який звільняє від покарання або пом'якшує покарання, вироку щодо осіб, які відбувають покарання, вирішується в порядку, передбаченому ч. 2 і 3 ст. 5 КК, ухвалою суду за місцем відбування покарання.

Питання про звільнення засудженого від відбування покарання в зв'язку з хворобою, відповідно до ст. 408 КПК, вирішуються суддею районного (міського) суду за місцем відбування покарання незалежно від того, яким судом було винесено вирок;

3. Питання, які вирішуються судом після відбуття засудженим призначеного покарання:

а) про зняття судимості (ст. 91 КК, ст. 414 КПК).

Відповідно до ст. 91 КК, якщо особа після відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК, за умови, що минуло не менше половини цього строку. Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання (ст. 90 КК).

Законним приводом до розгляду питання про зняття судимості є клопотання особи, що відбула покарання, і клопотання колективу підприємства, установи або організації, яке приймається на загальних зборах колективу.

Клопотання про зняття судимості розглядається суддею районного (міського) суду за місцем постійного проживання особи,

що подала клопотання, або стосовно якої порушене клопотання колективом підприємства, установи або організації, незалежно від того, яким судом ця особа була засуджена. Суддя зобов'язаний перевірити правильність оформлення клопотання колективу і повноважень його представника. Воно розглядається без витребування судової справи. Якщо матеріалів, поданих із клопотанням, недостатньо для правильного вирішення питання про зняття судимості, суддя може витребувати необхідні документи.

Клопотання про зняття судимості розглядається за участю особи, що порушила клопотання, представника колективу підприємства, установи, організації, якщо таке клопотання було порушене колективом, і прокурора. Неявка прокурора в судові засідання не перешкоджає розгляду справи.

На постанову прокурор та засуджений можуть подати апеляції в апеляційний суд.

У разі відмови в задоволенні клопотання про дострокове зняття судимості повторне клопотання може бути порушене не раніше, ніж через рік з дня винесення постанови;

б) про включення часу відбування виправних робіт до загального трудового стажу (ст. 414¹ КПК).

Питання про включення до загального трудового стажу часу відбування виправних робіт вирішується суддею районного (міського) суду за місцем проживання особи, яка відбула покарання.

Зазначене питання розглядається суддею щодо особи, яка відбула покарання, за її клопотанням. До клопотання повинні бути додані копія вироку, довідка про відбування покарання і характеристика власника підприємства, установи чи організації або уповноваженого ним органу про роботу і поведінку особи в період відбування нею покарання.

Про час і місце розгляду клопотання повідомляється прокурор, а також орган, що відає виконанням покарання, і особа, щодо якої вирішується питання.

У судовому засіданні головуючий оголошує клопотання, потім вислуховуються пояснення особи, яка порушила клопотання, досліджуються докази і заслуховується думка прокурора, якщо він

бере участь у розгляді справи, після чого суддя виносить у нарадчій кімнаті мотивовану постанову.

На постанову суду з питань, визначених у цій статті, протягом семи діб із дня її оголошення прокурор та засуджений мають право подати апеляції до апеляційного суду.

Порядок вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку, врегульований ст. 411 КПК.

Питання, пов'язані з виконанням вироку, вирішуються в судовому засіданні суддею одноособово, за винятком випадків, передбачених ст. 413 КПК (вирішення питань, пов'язаних з визначенням порядку застосування покарання за наявності декількох вироків, коли хоча б один із вироків постановлений місцевим судом у колегіальному складі або апеляційним судом).

Питання, пов'язані з виконанням вироку, розглядаються за участю прокурора. Неявка прокурора в судове засідання при розгляді питань, зазначених у ст. 411¹, 414, 414¹ КПК, не перешкоджає розгляду справи.

Про день розгляду справи суд повинен повідомити представника органу, за поданням якого розглядається справа, а також представника спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх, якщо подання внесене разом з ними.

У судове засідання, як правило, викликається засуджений, а за його клопотанням – і захисник. Питання про участь засудженого в засіданні суду вирішується судом, що розглядає справу в стадії виконання вироку. Засудженому, який з'явився у судове засідання, у будь-якому випадку надається слово для дачі пояснень.

При необхідності в судове засідання викликається цивільний позивач, цивільний відповідач, якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову.

Якщо вирішується питання про звільнення від відбування покарання в зв'язку з хворобою, у судовому засіданні обов'язкова присутність представника лікарської комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого. Неявка в судове засідання засудженого, його захисника, цивільного позивача або цивільного відповідача не перешкоджає розгляду справи. Од-

нак суддя в інтересах правильного вирішення поставлених питань може зобов'язати їх з'явитися в судове засідання.

У судовому засіданні суд зобов'язаний дослідити докази, які підтверджують наявність обставин, що мають значення для правильного вирішення питань, які виникли в процесі виконання вироку.

Якщо в судове засідання викликаються експерти або свідки, їх допит проводиться відповідно до ст.ст. 303 і 311 КПК.

На постанови судді (ухвали суду) з питань, передбачених ст.ст. 407, 408, 408², 408³, 410, 411¹, 414, 414¹ КПК, прокурор, за-суджений мають право подати апеляції в апеляційний суд.

Не підлягають розгляду в порядку, передбаченому ст. 411 КПК, питання, що стосуються суті вироку і погіршують становище засудженого; звужують або розширюють обсяг обвинувачення; стосуються прогалин і недоліків вироків у частині кваліфікації злочинів, призначення покарання, вирішення цивільного позову.

Література

1. Конституція України. — К., 1996.
2. Загальна декларація прав людини 1948 року // Права дитини: Витяги із міжнародних документів. — Полтава, 1998. — 15 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Офіційний текст. — 24 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України (діюче законодавство зі змінами на 1 червня 2003 року). — К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2003. — 212 с. — (Кодекси України).
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. — К.: А.С.К., 2001. — 304 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України. — К.: Право, 2003. — 83 с.
7. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року із змінами і доповненнями.

8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму ВСУ від 01.11.1996 р.

9. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Постанова Пленуму ВСУ від 21.12.1990 р. № 11 (із змінами, внесеними Постановами Пленуму ВСУ від 04.06.1993 р. № 3, 13.01.1995 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).

10. Про практику застосування судами України законодавства про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну покарання більш м'яким: Постанова Пленуму ВСУ від 26.12.1975 р. № 10 (із змінами, внесеними Постановами Пленуму ВСУ від 23.12.1983 р. № 8, 04.06.1993 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).

11. Про практику розгляду судами України клопотань про погашення і дострокове зняття судимості: Постанова Пленуму ВСУ від 16.05.1975 р. № 4 (із змінами, внесеними Постановою Пленуму ВСУ від 30.12.1977 р. № 7, 04.03.1993 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).

12. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу: Постанова Пленуму ВСУ від 28.09.1972 р. № 8 (із змінами, внесеними Постановами Пленуму ВСУ від 04.06.1993 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).

13. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/ За загальною редакцією В.Т. Малярєнка, В.Г. Гончарєнка.— К.: “ФОРУМ”, 2003.— 938 с.

14. *Солодкий В.* Проблеми повноважень прокурора у виконавчому провадженні// Вісник прокуратури.— 2003.— № 10.— С. 13 — 19.

15. *Михєєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П.* Кримінальний процес України: Підручник.— К.: Либідь, 1999.— 535 с.

16. *Вернидубов І.* Новації у повноваженнях прокурора під час здійснення кримінального судочинства // Право України.— 1997.— № 1.— С. 58 — 60.

17. *Руденко М.* Прокуратура у світлі реалізації положень Конституції України// Право України.— 1996.— № 11.— С. 25 — 30.

18. *Миненко А.И.* Стадия исполнения приговора (проблемы повышения эффективности) : Учеб. пособие / Калинингр. ун-т. — Калининград, 1988. — 64 с.

19. *Бибилко В.Н.* Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора. — Мн.: Изд-во «Университетское», 1986. — 160 с.

20. *Спирidonов Б.М.* Прокурорский надзор в стадии исполнения приговора. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 88 с.

21. *Матвиенко Е.А., Бибилко В.Н.* Уголовное судопроизводство по исполнению приговора. — Мн.: Изд-во БГУ, 1982. — 206 с.

22. *Свиридов М.К.* Сущность и предмет стадии исполнения приговора. — Изд-во Томского ун-та. — Томск, 1978. — 221 с.

23. *Перлов И.Д.* Надзорное производство в уголовном процессе. — М., 1974.

Контрольні запитання

1. Які завдання, суть і значення стадії виконання вироку, ухвали та постанови суду?
2. Коли вирок, ухвала чи постанова набирає законної сили?
3. Який порядок звернення вироку до виконання?
4. Які питання вирішуються судом у процесі фактичного виконання вироку?
5. Який процесуальний порядок вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку?

ТЕМА №12

Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження

- 1. Поняття і значення стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.*
- 2. Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.*
- 3. Строки та порядок перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.*

1. Поняття і значення стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження

Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження — це стадія кримінального процесу, в якій відбувається перегляд судових рішень, що набрали законної сили, внаслідок виявлення нових обставин, які раніше не були відомі особам, що розслідували справу, або суду, що розглядав її, та які встановлюють незаконність і необґрунтованість винесеного у справі судового рішення, а також обставин, які встановлюють неправильне застосування кримінального закону та істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону і які істотно вплинули на правильність судового рішення.

Слід зазначити, що ці обставини могли існувати під час провадження у справі, в якій було винесено вирок (наприклад, неправильний переклад), а також виникнути після винесення вироку і набрання ним законної сили (наприклад, смерть потерпілого від заподіяних йому тілесних ушкоджень).

Вони вважаються новими незалежно від того, чи знав про них хтось з учасників кримінального процесу. Важливо лише, щоб нові обставини не були відомі органам, що проводили розслідування у справі або розглядали справу по суті в суді.

Потрібно відмітити, що ця стадія кримінального процесу відрізняється від попередніх стадій, які ми розглянули раніше *за такими ознаками:*

- **по-перше**, вона настає при наявності певних підстав;
- **по-друге**, вона має певні строки, які відрізняють її від попередніх стадій;

— **по-третє**, вона має певний порядок та наслідки перегляду судових рішень в порядку виключного провадження;

— **по-четверте**, закон встановлює певний перелік суб'єктів, які мають право поставити питання про перегляд судових рішень в порядку виключного провадження.

Чому, на наш погляд, ця стадія так важлива у кримінальному процесі? Тому, що основним завданням цієї стадії процесу є охорона прав та законних інтересів громадян шляхом виправлення допущених помилок та наслідків злочинних порушень зі сторони учасників кримінального процесу і посадових осіб, що здійснювали провадження у кримінальних справах.

Відновлення кримінальної справи за підставами, вказаними в законі, створює додаткові процесуальні гарантії здійснення правосуддя і виправлення помилок, які призвели до необґрунтованих та незаконних вироків, ухвал і постанов суду.

2. Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження

Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження – це фактичні дані про нові обставини, які вказують на незаконність та необґрунтованість вироку, ухвали чи постанови суду в частині вирішення головного питання кримінальної справи: про винуватість особи у вчиненні злочину.

Підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної сили в порядку виключного провадження є:

- 1) нововиявлені обставини (п. 1 ч. 1 ст. 400⁴ КПК);
- 2) неправильне застосування кримінального закону та істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення (п. 2 ч. 1 ст. 400⁴ КПК).

Перегляд судових рішень при наявності неправильного застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону з метою застосувати закон про більш тяжкий злочин, збільшити обсяг обвинувачення чи з інших підстав погіршити становище засудженого, а також виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи не допускається.

Нововиявленими обставинами визнаються(ч. 1 ст. 400⁵ КПК):

- 1) фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок;
- 2) зловживання прокурора, дізнавача, слідчого чи суддів під час провадження у справі;

- 3) всі інші обставини, які не були відомі суду при винесенні судового рішення і які самі як такі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного.

Фальсифікація доказів, завідомо неправильний переклад, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок і пояснення судового експерта, зловживання прокурорів, дізнавачів, слідчих і суддів є підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, в порядку виключного провадження лише в тому разі, коли вони встановлені вироком, що набрав законної сили, а при неможливості постановлення вироку – матеріалами розслідування.

Фальшивими можуть бути речові докази, протоколи слідчих дій. *Неправильними* є як завідомо неправдиві показання свідків, так і ті, які вони дали внаслідок помилки.

Зловживання суддів можуть виявлятися в необ'єктивному веденні судового процесу; *зловживання прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання* можуть бути, наприклад, в незаконному арешті, фальсифікації доказів тощо.

До інших обставин, які не були відомі суду при винесенні судового рішення і які самі як такі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного, можна віднести, наприклад: виявлення осіб, які володіють важливою інформацією для вирішення справи по суті; розкриття нових епізодів злочину, самообмова засудженого тощо.

3. Строки та порядок перегляду судових рішень у порядку виключного провадження

Перегляд виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи за нововиявленими обставинами допускається лише протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності і не пізніше одного року з дня виявлення нових обставин (ч. 1 ст. 400⁶ КПК).

Днем виявлення нових обставин є день набрання законної сили вироком суду щодо свідка, потерпілого, судового експерта, перекладача у зв'язку з дачею ними завідомо неправдивих показань, завідомо неправильного висновку, пояснень чи перекладу, щодо прокурора, дізнавача, слідчого, судді у зв'язку з допущеним ними зловживанням, а також щодо інших осіб у зв'язку з фальсифікацією ними доказів, а при неможливості постановлення вироку — день складання прокурором за матеріалами розслідування висновку про наявність нововиявлених обставин.

Днем виявлення нових обставин у вигляді дій певних осіб, які не підпадають під ознаки злочинів, а також інших обставин є день складання прокурором висновку про підтвердження таких обставин матеріалами розслідування.

За наявності доказів, які підтверджують, що особа вчинила більш тяжкий злочин, ніж той, за який вона була засуджена, справа може бути відновлена у зв'язку з нововиявленими обставинами тільки протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин (ч. 4 ст. 400⁶ КПК).

За наявності доказів, які підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого злочину, відновлення

справи за нововиявленими обставинами строками не обмежене (ч. 5 ст. 400⁶ КПК).

Перегляд судових рішень з підстав, передбачених у пункті 2 ч. 1 статті 400⁴ КПК, *строком не обмежується (ч. 6 ст. 400⁶ КПК)*.

Відбуття покарання або смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

Особи, які мають право поставити питання про перегляд судового рішення в порядку виключного провадження:

1. Подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають право вносити Генеральний прокурор України та його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, прокурор міст Києва чи Севастополя, військовий прокурор (на правах прокурора області).

2. Подання про внесення на судовий розгляд клопотання про перегляд судового рішення з підстав, а саме неправильного застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення, мають право вносити судді касаційного суду в кількості не менше п'яти осіб.

Приводами для того, щоб розпочати провадження за нововиявленими обставинами, є заяви заінтересованих осіб, підприємств, установ, організацій і посадових осіб. Заяви подаються прокурору. З метою перевірки заяви прокурор має право витребувати справу із суду.

Прокурор у всіх випадках, коли йому стануть відомі нові обставини в справі, зобов'язаний особисто або через органи дізнання чи слідчих провести необхідне розслідування цих обставин.

Про призначення розслідування нововиявлених обставин виноситься постанова, і розслідування провадиться за правилами, встановленими КПК для проведення досудового слідства.

Закінчивши розслідування нововиявлених обставин, районний, міський прокурор за наявності підстав для відновлення справи направляє її разом з матеріалами розслідування або вироком, що набрав законної сили, яким винні у зловживанні або фальсифікації доказів у справі уже засуджені, і своїм висновком відповідно прокуророві Автономної Республіки Крим, прокуророві області,

прокуророві міст Києва чи Севастополя, військовому прокурору (на правах прокурора області), який і вирішує питання про внесення подання до апеляційного суду.

Справи, в яких вирок винесено апеляційним судом, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області або прокурор міст Києва, Севастополя, військовий прокурор (на правах прокурора області) направляє Генеральному прокурору України, який вирішує питання про внесення подання до касаційного суду.

Коли прокурор не вбачає підстав для перегляду справи в зв'язку з нововиявленими обставинами, він відмовляє в цьому своєю вмотивованою постановою, про що повідомляє осіб та підприємства, установи, організації, які подали заяви. Ця постанова прокурора може бути оскаржена вищестоящому прокуророві.

Клопотання про перегляд судових рішень з нововиявлених підстав мають право подавати прокуророві учасники процесу, а також інші особи, якщо таке право надане їм законом.

Клопотання про перегляд судового рішення за наявності неправильного застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення, мають право подавати засуджений, його захисник чи законний представник, прокурор, який брав участь в розгляді справи судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції, Генеральний прокурор України та його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, міст Києва і Севастополя, прирівняні до них прокурори та їх заступники в межах їхніх повноважень – незалежно від їхньої участі в розгляді справи судом, а також інші особи, якщо таке право надано їм законодавчими актами України.

Переписка з приводу надходження клопотань про перегляд касаційним судом справ з таких підстав, як неправильне застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, з засудженим, захисником чи законним представником касаційним судом не ведеться.

Суддя, який розглядає клопотання про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктом 2 частини першої статті 400⁴ КПК, має право витребувати справу із суду.

На підставі подання, підписаного не менше як п'ятьма суддями касаційного суду, клопотання про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктом 2 частини першої статті 400⁴ КПК, справа призначається до судового розгляду.

Подання про перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядається апеляційним чи касаційним судом за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку.

Попередній розгляд справи в апеляційному чи касаційному порядку не перешкоджає її розгляду в тій самій судовій інстанції в порядку відновлення в зв'язку з нововиявленими обставинами.

Подання суддів про судовий розгляд клопотання щодо перегляду судового рішення з підстав, передбачених пунктом 2 частини першої статті 400⁴ КПК, розглядається на спільному засіданні судових палат Верховного Суду України, уповноважених законом на розгляд кримінальних справ за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку. Спільне засідання судових палат є правомочним при наявності не менше двох третин складу кожної з палат. Головує на засіданні голова судової колегії в кримінальних справах чи інший суддя. Ухвала спільного засідання приймається більшістю голосів відкритим голосуванням. Вона складається суддею-доповідачем і підписується головуючим та цим суддею.

Література

1. Конституція України (Основний Закон).— К., 1996
2. Кримінально-процесуальний кодекс України.— К., 2003.
3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року.— №9.— С. 384—390.
4. *Анашкин Г.З.* Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам.— М., 1982.
5. *Блинов В.М.* Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам.— М., 1968.
6. *Громов Н.А.* Возбуждение производства по вновь открывшимся обстоятельствам.— Волгоград, 1984.
7. *Маляренко В.Т.* Про перегляд судових рішень у кримінальних справах у порядку виключного провадження// Вісник Верховного Суду України.— 2001.— №5(37).— С. 17—23.
8. *Темушкин О.П.* Организационно-правовые формы проверки законности и обоснованности приговоров.— М., 1978.
9. *Бобечко Н.* Заборона “повороту на гірше” при перегляді судових рішень у порядку виключного провадження// Право України.— №12.— 2003.— С. 97.
10. *Омельяненко Г.* Поняття, суть і форми перегляду вироків, постанов і ухвал суду в кримінальних справах// Право України.— №10.— 2003.— С. 90.
11. *Куйбіда Р.* Перегляд судових рішень в Україні: вдосконалення процедури(нотатки з науково-практичного семінару)// Право України.— 2003.— №8.— С. 143.

Контрольні запитання

1. Які підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження?

2. Що слід розуміти під нововиявленими обставинами?
3. Які строки перегляду судових рішень у порядку виключного провадження?
4. Які особи мають право поставити питання про перегляд судового рішення в порядку виключного провадження?
5. Який порядок розгляду справи в порядку виключного провадження?

Навчальне видання

Удалова Лариса Давидівна

**КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС УКРАЇНИ
Особлива частина**

Підручник

Редактор *Вдовиченко Валентина Миколаївна*

Коректор *Караєва Лейла Октаївна*

Комп'ютерна верстка *Петриченко Валентин Володимирович*

Дизайн обкладинки *Куліков Максим В'ячеславович*

Підписано до друку 30.05.2005.

Формат 60 x 84 /16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Newton.

Умовн. друк. аркушів 16,27. Обл.-вид. аркушів 15,6.

Наклад 1000 примір.

Замовлення № _____

Видавництво «Кондор»

Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.

03057, м. Київ, пров. Польовий, 6,

тел./факс (044) 456-60-82, 241-83-47